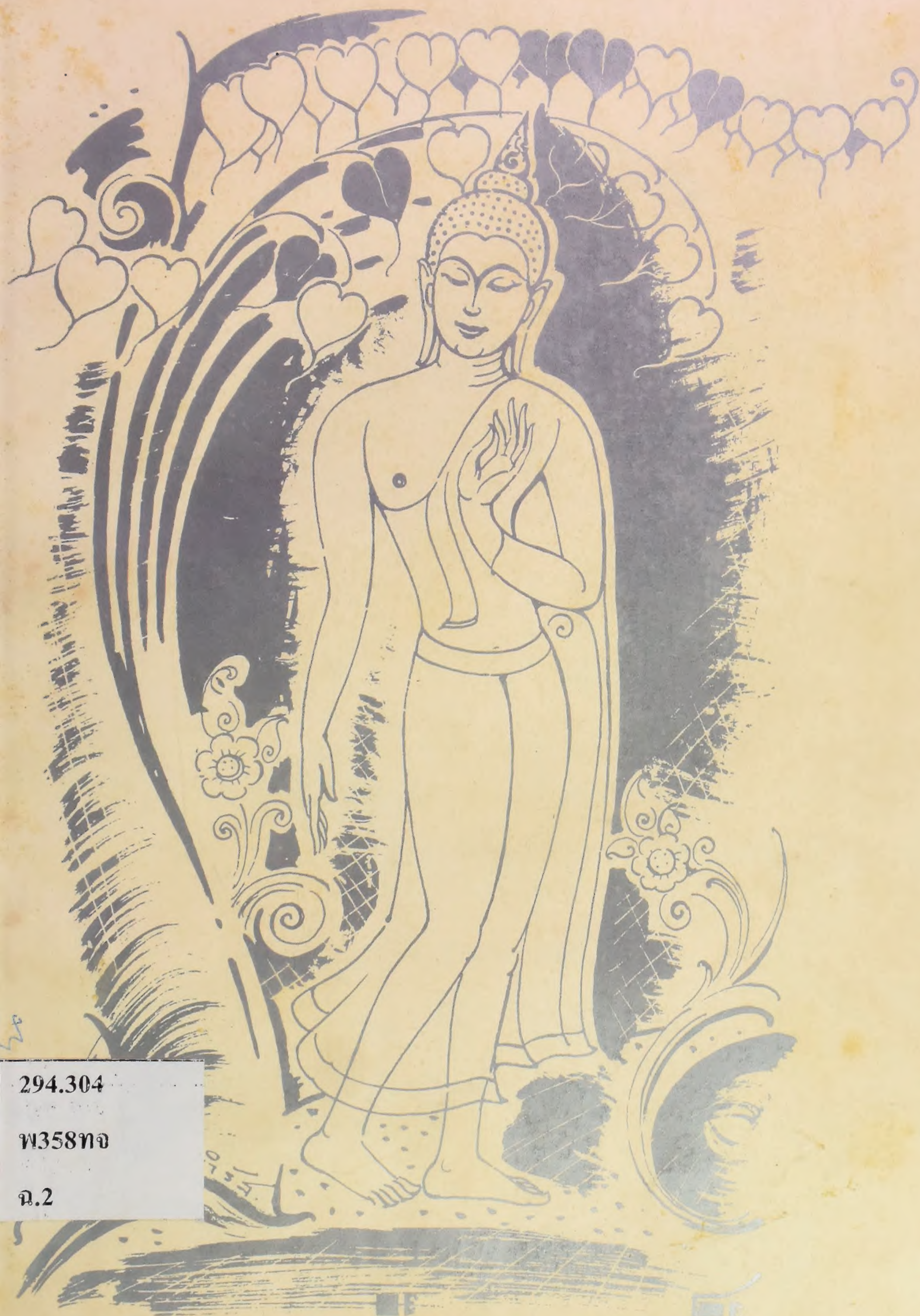

ทางร่มเย็น

อันดับ ๒

(พิมพ์ครั้งที่ ๒)

ธรรมเทศนา

ของ

พระมหาบัว ญาณสัมปันโน

ชาวคณะ "ทางร่มเย็น"
พิมพ์เป็นอนุสรณ์และธรรมบรรณาการ

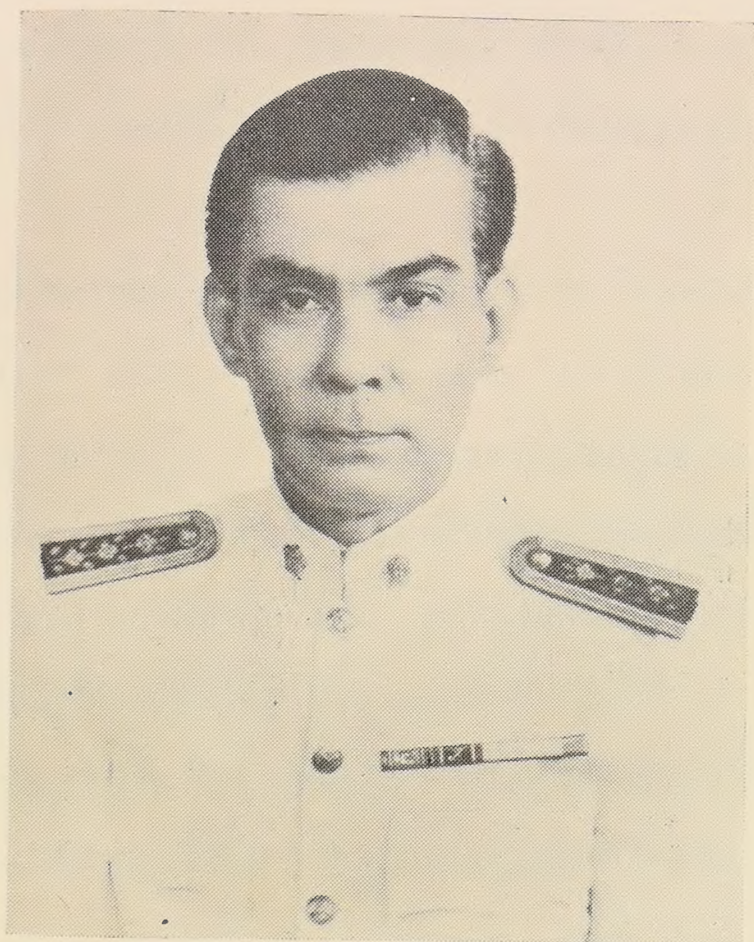
งานพระราชทานเพลิงศพ

นายจำรัส เกียรติก้อง

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

พ.ศ. ๒๕๑๑

นายจำรัส เกียรติก้อง

ชาตะ 10 พฤศจิกายน 2459

มรณะ 8 สิงหาคม 2510

ประวัติย่อ

นายจำรัส เกียรติก้อง

นายจำรัส เกียรติก้อง เป็นบุตรนายเกอร์เซ็น เภสัชกรชาวเยอรมันประจำห้างบีกริม แอนด์โก และ นางฉาย เกียรติก้อง เกิดเมื่อวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๙ ณ ตำบลลำปลาทิว อำเภอลาดกระบัง จังหวัดพระนคร มีพี่ชายร่วมบิดามารดา ๑ คน คือ นายสวัสดิ์ เกียรติก้อง บิดาได้ถึงแก่กรรม เมื่อบุตรทั้งสองอยู่ในวัยเยาว์มาก

ได้รับการศึกษาขั้นต้นจากโรงเรียนวัดบรมนิวาส โรงเรียนวัดโสมนัส และ โรงเรียนมัธยมวัดอัมรินทร์โฆสิต ใน พ.ศ. ๒๔๗๗ จบการศึกษาจากโรงเรียนเพาะช่าง สอบได้ประโยคครูวาดเขียนโท ได้เข้ารับราชการเป็นครูอยู่ ณ โรงเรียนสตรีวิทยา, โรงเรียนบ้านสมเด็จเจ้าพระยา และโรงเรียนฝึกหัดครูสวนสุนันทาวิทยาลัย ตามลำดับ พ.ศ. ๒๔๘๗ ได้โอนจากกรมสามัญศึกษา มาอยู่ในกรมศิลปากร เข้ารับการอบรมวิชาช่างในกรมศิลปากร สอบได้ช่างตรี

ได้ทำการสมรส เมื่อวันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๘๘ กับนางสาวโกสุม เกตุเลขา บุตรี ร.ต. ไฉยา เกตุเลขา ไม่มีบุตรธิดา มีบุตรีบุญธรรม ๑ คน คือ นางสาวอัญชลี เกียรติก้อง

เมื่อวันที่ ๒๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ ได้ล้มป่วยด้วยโรคตับแข็ง และเบาหวาน ได้ไปรับการรักษาพยาบาลที่โรงพยาบาลประสาท พญาไท และ โรงพยาบาลศิริราช อาการมีแต่ทรงกับทรุดลง จนถึงวันที่ ๘ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๙ เวลา ๒๒.๒๐ น. ได้ถึงแก่กรรม ณ โรงพยาบาลศิริราช รวมอายุได้ ๔๙ ปี ๘ เดือน ๒๘ วัน

ขณะถึงแก่กรรม ดำรงตำแหน่งช่างศิลปเอก (ข้าราชการชั้นเอก) หัวหน้าแผนกสำรวจ กองโบราณคดี กรมศิลปากร และเป็นอาจารย์พิเศษ ทำการสอนวิชาสำรวจ ในคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ตำแหน่งหน้าที่ราชการ

๒๘ มิ.ย.	๒๔๗๘	ครูชั้น ๒ โรงเรียนสตรีวิทยา กรมสามัญศึกษากระทรวงธรรมการ
๓ เม.ย.	๒๔๘๑	ครูจัตวา แผนกฝึกหัดครูชั้นสูง กองฝึกหัดครู กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ
๑ เม.ย.	๒๔๘๓	ครูจัตวา โรงเรียนสวนสุนันทาวิทยาลัย แผนกฝึกหัดครูชั้นสูง กองฝึกหัดครู กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ
๑ ก.ค.	๒๔๘๘	ช่างจัตวา แผนกหัตถศิลป กองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร สำนักนายกรัฐมนตรี (โอนมาจากกรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ)
๑ เม.ย.	๒๔๘๙	ช่างตรี แผนกหัตถศิลป กองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร สำนักนายกรัฐมนตรี
๑ ม.ค.	๒๔๙๖	ช่างตรี แผนกสำรวจ กองโบราณคดี กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
๑ ม.ค.	๒๔๙๗	หัวหน้าแผนกสำรวจ กองโบราณคดี กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
๑ ต.ค.	๒๕๐๗—๒๕๐๘	ช่างศิลปเอก หัวหน้าแผนกสำรวจ กองโบราณคดี กรมศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ
๘ ส.ค.	๒๕๐๙	ถึงแก่กรรม

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

๓ เม.ย.	๒๔๘๔	เหรียญทองมงกุฎไทย
๗ ม.ค.	๒๔๙๔	เหรียญบรมราชาภิเษก
๕ ธ.ค.	๒๔๙๔	เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย
๕ ธ.ค.	๒๔๙๙	เบญจมาภรณ์ช้างเผือก
๕ ธ.ค.	๒๕๐๓	เหรียญจักรพรรดิ์
๕ ธ.ค.	๒๕๐๕	จตุถาภรณ์มงกุฎไทย

แด่ จิตรกรผู้ล่วงลับ

พิสุทธิ์พุทธรังสี
ภาพนี้ผู้ใดได้เห็น
ยามเปิดอ่าน "ทางร่มเย็น"
ความหมายผุดเด่นดลใจ

ผู้ปราศมนัสศรัทธา
เขียนภาพเลอค่าได้ไฉน
"จำรัส เกียรติก้อง" กรุงไกร
ฝากฝีมือไว้ให้ชม

กายท่านล่วงลับดับแล้ว
พิศภาพผ่องแผ้วงามสม
จูงใจใฝ่ธรรมอุดม
อารมณ์เอิบอิ่มลิ้มธรรม

ชาวคณะ "ทางร่มเย็น" พร้อม
จิตน้อมรำลึกเช้าค่ำ
กุศลผลบุญหนุนนำ
ท่านเสพสุขสัมปรายภพ

ชาวคณะ "ทางร่มเย็น"

ตำแหน่งหน้าที่ราชการ

๒๗ มิ.ย. ๒๔๗๗ ครูชั้น ๒ โรงเรียนสตรีวิทยา กรมสามัญศึกษา กระทรวงธรรมการ

๑ เม.ย. ๒๔๘๓ ครูจัตวา แผนกฝึกหัดครูชั้นสูง กองฝึกหัดครู กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ

๑ เม.ย. ๒๔๘๓ ครูจัตวา โรงเรียนสวนสุนันทาวิทยาลัย แผนกฝึกหัดครูชั้นสูง กองฝึกหัดครู กรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ

๑ ก.ค. ๒๔๘๔ ช่างจัตวา แผนกหัตถศิลป กองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร สำนักนายกรัฐมนตรี (ยืมตัวจากกรมสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ)

๑ เม.ย. ๒๔๘๙ ช่างตรี แผนกหัตถศิลป กองสถาปัตยกรรม กรมศิลปากร สำนักนายกรัฐมนตรี

๑ ม.ค. ๒๔๙๒ ช่างตรี แผนกสำรวจ กองโบราณคดี กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

๑ ม.ค. ๒๔๙๗ หัวหน้าแผนกสำรวจ กองโบราณคดี กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

๑ ต.ค. ๒๕๐๓–๒๕๑๒ [illegible] กองโบราณคดี กรม ศิลปากร กระทรวงศึกษาธิการ

๗ ธ.ค. ๒๕๑๙ ถึงแก่กรรม

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

๑ เม.ย. ๒๔๙๘ เหรียญทองมงกุฎไทย

๗ ม.ค. ๒๔๙๕ เหรียญบรมราชาภิเษก

๕ ธ.ค. ๒๔๙๔ เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย

๕ ธ.ค. ๒๔๙๙ เบญจมาภรณ์ช้างเผือก

๕ ธ.ค. ๒๕๐๒ เหรียญจักรมาลา

๕ ธ.ค. ๒๕๐๕ จตุรถาภรณ์มงกุฎไทย

คำนำ

คำนำหนังสือนี้ อาตมาได้เขียนขึ้นด้วยความเต็มใจอย่างยิ่ง ที่ได้รับคำขอร้องจากจดหมายคณะผู้จัดพิมพ์หนังสือทางร่มเย็น แสดงความประสงค์ร่วมกันปรารถนาจะพิมพ์หนังสือทางร่มเย็นอันดับ ๒ ขึ้นอีกจำนวน ๒๐๐๐ เล่ม เพื่อเป็นเครื่องแสดงกตัญญูกตเวทิตาธรรม ในงานพระราชทานเพลิงศพของคุณจำรัส เกียรติก้อง ซึ่งเป็นผู้เคยมีอุปการคุณต่อหนังสือทางร่มเย็น และคณะผู้จัดพิมพ์ตลอดถึงท่านผู้อ่านทั่ว ๆ ไปอย่างมากมาย โดยได้ช่วยทั้งทรัพย์ ทั้งออกแบบปก และเขียนภาพพุทธรังสีแทรกลงทางร่มเย็น เพื่อเป็นของขวัญปีใหม่แก่สมาชิก หากคุณจำรัส เกียรติก้อง ยังมีชีวิตอยู่กับพวกเราต่อไปเป็นเวลานานเท่าที่ควรแล้วโลกผู้ใฝ่ฝันและหวังพึ่งคนดีตลอดมา ต้องมีหวังและแน่ใจอย่างยิ่งว่าจะได้อาศัยพึ่งบารมีของคุณจำรัส เกียรติก้อง ผู้มีน้ำใจกว้างขวางและเอื้อเฟื้อแก่หมู่ชนไปอีกมากมายและยาวนาน แต่สิ่งสุดวิสัยที่โลกหลีกเลี่ยงไม่ได้ นั้นคือ "มรณํ อนตีโต" (เราท่านล่วงพ้นความตายไปไม่ได้) ซึ่งเคยเป็นสายทางเดินตลอดมา จึงทำให้ขาดประโยชน์ของท่านผู้กำลังบำเพ็ญเพื่อหมู่ชนและท่านผู้คอยรับ แม้หนังสือทางร่มเย็นอันดับต่อไป หรือเล่มอื่น ๆ ซึ่งอาจจะมีขึ้นเพราะกำลังศรัทธาอันแรงกล้าของท่านคณะผู้จัดพิมพ์และท่านสมาชิกที่ให้ความสนับสนุน ก็รู้สึกจะขาดความอบอุ่นไปด้วย ที่ขาดคุณจำรัสผู้อนุเคราะห์ช่วยให้ความสวยงามและน่าเคารพในหน้าปกของหนังสือแต่ละเล่ม อาตมา ในนามของคณะผู้จัดพิมพ์และสมาชิกทุกท่าน ขอแสดงความอาลัย เสียดายคุณจำรัส เกียรติก้อง เป็นอย่างยิ่ง ด้วยความรู้สึกสำนึกในบุญคุณที่มีต่อหนังสือทางร่มเย็นตลอดมา ผลทั้งมวลอันจะเกิดจากการพิมพ์หนังสือและอื่น ๆ ขออุทิศกุศลแด่คุณจำรัส เกียรติก้อง โดยสมบูรณ์ แม้สถิตอยู่ ณ สถานที่ใด โปรดได้ทราบด้วยญาณวิถีทางใดทางหนึ่ง แล้วมารับอนุโมทนาส่วนกุศล ที่คณะญาติ และคณะทางร่มเย็น ได้พร้อมกันบำเพ็ญอุทิศให้โดยความบริสุทธิ์ใจ เถิด

พระมหาบัว ญาณสัมปันโน

วัดป่าบ้านตาด

ตำบลบ้านตาด อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

ถ้อยแถลง

หนังสือธรรมะที่ดีมีคุณค่าซึ่งมีผู้จัดพิมพ์แจกในงานศพบ้าง หรือในโอกาสต่างๆ กันบ้างนั้น เมื่อไม่มีจำหน่ายก็ยากที่จะเผยแพร่หนังสือนั้นให้บรรดาเพื่อนฝูงได้อ่านด้วย ผู้สนใจในธรรมกลุ่มหนึ่งจึงปรารภกันว่า ควรจะบอกกล่าวบรรดาเพื่อนฝูงที่ต่างก็สนใจธรรมะให้ช่วยกันจัดพิมพ์หนังสือประเภทนี้ขึ้นเท่าที่จะทำได้ตามกำลังศรัทธาของผู้บริจาคทั้งปวง และเห็นพ้องกันว่าควรจะใช้ชื่อเป็นกลาง ๆ ว่า **ทางร่มเย็น**

โดยเหตุนี้ **ทางร่มเย็น** จึงได้อุบัติขึ้นในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๖ โดยได้ธรรมเทศนาของพระคุณเจ้าท่านอาจารย์พระมหาบัวญาณสัมปันโน วัดป่าบ้านตาด จังหวัดอุดรธานี มาพิมพ์เป็นอันดับแรก ซึ่งท่านอาจารย์ได้กรุณาอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้จากต้นฉบับซึ่งเป็นฉบับพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ พระธรรมเจดีย์ พนฺธุโลเถร (จูม จันทรวงศ์) ณ เมรุวัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี เมื่อวันที่ ๒ มิถุนายน ๒๕๐๖ ต่อจากนั้นก็ได้บทธรรมเทศนาจากท่านอาจารย์พระมหาบัวอีก และจากพระคุณเจ้าอื่น ๆ อีกบ้าง มาพิมพ์ นับเนื่องถึงปัจจุบันนี้ ได้พิมพ์ไปแล้ว ๗ อันดับ

ตั้งแต่พิมพ์อันดับแรก ก็ได้ คุณจำรัส เกียรติก้อง ช่วยคิดเขียนภาพหน้าปกให้โดยเต็มใจ ไม่คิดมูลค่าใด ๆ และยังเคยร่วมบริจาคเงินในการจัดพิมพ์ด้วย ในโอกาสพิเศษที่ควรมีภาพแทรก คุณจำรัสก็ได้เขียนภาพให้ด้วยความปีติยินดีทั้ง ๆ ที่มีเวลาน้อย อุตส่าห์ตื่นนอนลุกขึ้นตั้งแต่ก่อนฟ้าสาง อาศัยความสงัดเงียบของยามนั้นนั่งสงบสำรวมใจรำลึกถึงพระพุทธคุณ แล้วจึงเขียนสำเร็จออกมาเป็นภาพพุทธรังสี นับว่าคุณจำรัสเป็นผู้ที่เห็นแก่ธรรม และยินดีเสียสละร่วมแรงร่วมใจเพื่อส่งเสริมธรรมจริงๆ

ในวาระที่คุณจำรัสได้จากเราทั้งหลายไปแล้วเช่นนี้ ชาวคณะ "ทางร่มเย็น" จึงพร้อมใจกันจัดพิมพ์ "ทางร่มเย็น" อันดับ ๒ พร้อมด้วยภาพแทรกพุทธรังสี เป็นปฏิการ

คุณและเป็นอนุสรณ์แก่คุณจำรัส เกียรติก้อง แจกในงานพระราชทานเพลิงศพของเธอ

"ทางร่มเย็น" อันดับ ๒ พิมพ์ขึ้นครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๕๐๗ ได้แจกจ่ายกันไปหมดแต่นานแล้ว และยังมีผู้ต้องการอ่านอีกมาก จึงเลือกมาพิมพ์เป็นครั้งที่ ๒ ในวาระนี้ หวังว่าจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ต้องการ และหวังว่าผลงานฝีมือเขียนภาพอันงดงามของคุณจำรัส เกียรติก้อง ผู้วายชนม์ จะยังผลให้ผู้ที่ได้เห็น เกิดศรัทธาปสาทะในธรรมและเห็นธรรมยิ่ง ๆ ขึ้นไป

ชาวคณะ "ทางร่มเย็น"

พฤศจิกายน ๒๕๑๐

หมายเหตุ ท่านผู้ใดต้องการติดต่อธุรกิจอันเนื่องแต่หนังสือ **ทางร่มเย็น** โปรดติดต่อได้ที่

๑. ม.ล. จิตติ นพวงศ์ สำนักงานหนังสือพิมพ์ศรีสัปดาห์ ซอยศรีย่าน ๑ ถนนนครไชยศรี พระนคร

๒. บุญเจือ องคประดิษฐ์ ๓. สุนิต ประภาสะวัต ๔. ฐะปะนีย์ นาครทรรพ	ศูนย์วัสดุการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ
๕. ดวงรัชฎ์ ศศะนาวิน	หน่วยศึกษานิเทศก์กรมวิสามัญศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ
๖. อุไรกร บัณฑิตกุล ๗. บุญธรรม ภักดีรัตน์	ตึกวิทยุศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ
๘. ประสิทธิ์ ฉายแก้วโปร่ง	กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ
๙. ไมตรี กาญจนรัช	วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร ถนนสุขุมวิท พระนคร

ทางร่มเย็น

หนทางร่มเย็น　　เห็นอยู่ข้างหน้า
ไยมัวรอช้า　　ไม่เลือกดำเนิน
ดวงจิตบอบช้ำ　　เพราะธรรมห่างเหิน
โดดเดี่ยวดุ่มเดิน　　มิรู้ไปไหน

หนทางร่มเย็น　　เห็นอยู่ข้างหน้า
อย่ามัวรอช้า　　เร่งรีบครรไล
ร่มพฤกษ์โพธิ์ทอง　　ปกป้องพ้นภัย
ทางนั้นนำไป　　ให้พ้นทุกข์แล

ฐ. นาครทรรพ

สารบาญ

หมายเหตุ ตั้งแต่กัณฑ์ที่ ๒ จนถึงกัณฑ์ที่ ๑๑ เป็นเทศนาในที่ประชุมสงฆ์ทั้งสิ้น

กัณฑ์ที่ ๑

พระธรรมเทศนา

ณ วัดอรุณรังษี หนองคาย

วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๐๔

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ทานํ เทติ สีลํ รกฺขติ ภาวนํ ภาเวตฺวา เอกจฺโจ สคฺคํ คจฺฉติ

เอกจฺโจ โมกฺขํ คจฺฉติ นิสฺสํ สยนฺติ

วันนี้ เป็นวันอุดมมงคลของท่านพุทธบริษัทที่อุตส่าห์มาจากสถานที่ต่าง ๆ ด้วยศรัทธาความเชื่อ ปสาทะ ความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้อาราธนาพระสงฆ์มาจากอารามต่าง ๆ มีพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระธรรมเจดีย์ เป็นประธานในงานนี้ เนื่องด้วยคณะเจ้าภาพพร้อมกันขวนขวายก่อสร้างสถานที่นี้ให้ปรากฏเป็นวัดขึ้นมา โดยมีโบสถ์ ศาลา กุฎี และถังน้ำ ล้วนแต่สิ่งมีราคามาก และตั้งเรียงรายทั่วทั้งวัด จนกลายเป็นสถานที่สำคัญอันควรเคารพบูชาขึ้นมา ปรากฏเป็นที่อยู่อาศัยของท่านผู้มีศีลมีธรรมจะพักเพื่อบำเพ็ญสมณธรรมโดยสะดวก ทั้งนี้เป็นเครื่องแสดงความสำคัญของท่านผู้มีศรัทธาอันแรงกล้า ต่างเสียสละทรัพย์อันมีค่าของตนออกเป็นทานโดยความพร้อมเพรียง ผลจึงปรากฏเป็นที่พึงพอใจ ทั้งแก่ตนและประชาชนทั่ว ๆ ไป ตลอดพระสงฆ์ในวัดและนอกวัดที่มาอนุโมทนาในงานนี้ ซึ่งคณะเจ้าภาพจัดให้มีการฉลองขึ้นในวันนี้ บัดนี้ ต่างมีศรัทธามุ่งจิตต่อการฟังธรรม เพื่อให้สำเร็จเป็นธรรมสวนามัยอานิสงส์ ตรงกับหลักธรรม ๕ ประการ ที่ผู้ฟังจะได้รับในขณะนั้น คือ

๑. จะได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยได้ฟัง

๒. สิ่งที่ฟังแล้วแต่ยังไม่เข้าใจชัด จะเข้าใจชัด

๓. จะบรรเทาความสงสัยซึ่งเคยมีอยู่ในใจเสียได้

๔. จะทำความเห็นให้ถูกต้องได้

๕. จิตของผู้ฟังธรรมจะได้รับความผ่องใส

ทั้ง ๕ ประการนี้ คือธรรมสมบัติของท่านผู้ฟังด้วยความสนใจ ดังนั้น ครั้งองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงแสดง พุทธบริษัทผู้นั่งฟังในลักษณะนี้ จึงปรากฏผลเป็นลำดับ นับแต่ธรรมขั้นต่ำจนถึงธรรมขั้นสูงสุด แม้ผู้หลุดพ้นจากทุกข์ทางใจ กลายเป็นพระอริยบุคคลอย่างเต็มภูมิ เพราะการฟัง ก็มีจำนวนไม่น้อย เพราะฉะนั้น การฟังธรรมจึงถือเป็นกิจสำคัญทางพระพุทธศาสนา ไม่ด้อยกว่าภาคปฏิบัติอื่น ๆ ที่ผู้เป็นพุทธ-ศาสนิกชนจะพึงบำเพ็ญ

บัดนี้ จะเริ่มพระธรรมเทศนา โดยปรารภกิจการของท่านทั้งหลายเป็นแนวทางแห่งธรรม เพราะเป็นกิจที่ใหญ่โตมากไม่อาจจะให้สำเร็จลงได้โดยลำพังของศรัทธาเพียงคนเดียว จำต้องอาศัยกำลังศรัทธามากท่านด้วยกัน ทั้งนี้ ไม่ว่าทางโลกทางธรรม หากเป็นกิจที่เหลือกำลังของบุคคลคนเดียวแล้ว ต้องอาศัยความสามัคคีจากส่วนรวม กิจนั้นย่อมสำเร็จลงได้ไม่นอกเหนือความสามัคคีอันเป็นกำลังใหญ่ไปได้ ดังสิ่งก่อสร้างภายในวัดอรุณรังษีเป็นต้น ซึ่งอาศัยกำลังความสามัคคีแห่งศรัทธาของท่านผู้ใจบุญทั้งหลายทั้งใกล้และไกลช่วยกันส่งเสริม ย่อมสำเร็จขึ้นมาได้อย่างภาคภูมิใจ นอกจากนั้นยังพร้อมใจกันทำการฉลองซึ่งกิจนี้ จำต้องสละปัจจัยไทยทานเป็นจำนวนไม่น้อยอีกเช่นเดียวกัน นับว่าท่านทั้งหลายมีวิสารทศรัทธา คือ ศรัทธาแกล้วกล้าในพระศาสนาโดยไม่เห็นแก่ความลำบากและสิ้นเปลืองใด ๆ แต่เห็นประโยชน์ที่พึงจะได้ทั้งแก่ตนและส่วนรวมเป็นสำคัญ ต่างท่านจึงช่วยกันวิ่งเต้นขวนขวายเพื่อให้กิจธุระนี้เป็นไปด้วยดี และ

สำเร็จลงด้วยความเรียบร้อยและสมบูรณ์ จึงเป็นที่น่าอนุโมทนาเป็นอย่างยิ่ง ถ้าองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าของพวกเรายังทรงพระชนม์อยู่ และทรงทอดพระเนตรกิจการมหากุศล ซึ่งสาธุชนผู้ใจบุญทั้งหลายกำลังบำเพ็ญ ให้เป็นไปอยู่ด้วยความพร้อมเพรียงเช่นนี้ จะทรงอนุโมทนาสาธุการด้วยอย่างพอพระทัย แต่ทั้งนี้เพราะขันธปัญจกะ คือพระกาย ไม่ว่าของพระองค์ท่านและของสาวก ตลอดของเราและสัตว์ ย่อมมีความแปรปรวนประจำตนไม่เลือกสถานที่ กาล บุคคล คงดำเนินไปตามเส้นทางคติธรรมดา ไม่มีวันและเวลายับยั้ง *ผู้มีปัญญาพิจารณาเห็นเหตุอันเป็นเช่นเดียวกับทางหลวง ซึ่งเต็มไปด้วยอำนาจราชศักดิ์ ไม่มีใครจะสามารถคัดค้านต้านทานได้เช่นนี้แล้ว จึงรีบเร่งดัดแปลงตนเองให้ทันกับเหตุการณ์ ซึ่งกำลังเป็นไปอยู่ในสัตว์และสังขาร ไม่ว่าท่านและเรา ไม่ให้เสียเวลาไปเปล่าโดยปราศจากประโยชน์ เพราะมาพิจารณาเห็นสังขารผู้กำลังถูกไฟ คือ ชรา พยาธิ มรณะ ไหม้รุมล้อมอยู่ทั้งวันทั้งคืน ยืน เดิน นั่ง นอน หมดหนทางที่จะกั้นกางหวงห้ามไว้ได้ จึงรีบเร่งขนทรัพย์สมบัติคือ บุญกุศล ที่ควรจะได้จากร่างกายออกเสียแต่ต้นมือ ที่ยังไม่ถูกไฟไหม้เป็นจุณวิจุณไปเสียก่อน เผื่อจะได้อาศัยสมบัติเหล่านี้เป็นต้นทุนเพื่อหมุนตัวในภพชาติต่อไป จะไม่เป็นผู้ขัดสนจนทรัพย์ในคติภูมิที่ตนอุบัตินั้น ๆ ทั้งจะเป็นผู้สมหวังในสิ่งทั้งปวงที่ตนปรารถนา เพราะอำนาจปัญญาเป็นเครื่องส่องทางให้เห็นแดนแห่งความสมหวังไปเป็นลำดับ* แม้ท่านคณะศรัทธาที่กำลังบำเพ็ญอยู่เวลานี้ ก็เพราะอำนาจปัญญาประเภทที่กล่าวแล้ว สามารถให้มองเห็นจุดด้อยของร่างกาย อันเป็นที่ตั้งแห่งความไม่ประมาทนอนใจ จึงพากันรีบเร่งขวนขวายสร้างคุณงามความดีเพื่อเป็นที่พึ่งของตน จะไม่มีความเดือดร้อนในภายหลัง แม้ร่างกายจะแตกสลายลงไปตามกาล แต่ใจผู้ไม่มีป่าช้าเพราะความไม่ตายเหมือนสภาพเหล่านั้น ย่อมอาศัยกุศลผลบุญที่สั่งสมไว้เป็นเสบียงต่อไปในภพนั้น ๆ จนกว่าจะข้ามพ้นไปได้เสียจริง ๆ ไม่พึ่งพิงสิ่งใด หากยังไม่สามารถเป็นได้เช่นนั้นเพราะยังไม่สิ้นไป

แห่งกรรมภายในใจ ยังจำต้องมาสู่ภพชาติต่อไปอีก ย่อมจะมาด้วยอำนาจกรรมดีพามา พาอยู่และพาไป สิ่งอาศัยในภพนั้น ๆ จะเป็นเครื่องบำรุงบำเรอให้มีความสุขกายสบายใจ นึกสิ่งใดย่อมมีมาสนองความต้องการ ไม่อดอยากขาดแคลน สมบัติทุกประเภท เช่นลูกหญิง ลูกชาย สามี ภรรยา เป็นต้น ที่ก้าวเข้าสู่อ้อมอกตกเป็นของเราย่อมเป็นที่พึงพอใจ เพราะสมบัติอันมีคุณค่าน่าพึงใจย่อมเกิดขึ้นจากสาเหตุอันนี้ ของชั่วย่อมเกิดจากสาเหตุอันชั่ว เมื่อทำลงไปแล้ว ผลจำต้องปรากฏขึ้นตามรอยแห่งเหตุ ดังนั้น จึงควรเลือกเฟ้นทำกรรมดี อันเป็นเส้นทางไหลมาแห่งความดีทุกประเภทไว้เสียแต่ต้นทาง ผลดีจะไม่มีอะไรกีดขวางไว้ได้ ต้องตามสนองผู้ทำกรรมดีโดยแน่นอน เช่นเดียวกับเงาตามตัวฉะนั้น แม้ร่างกายจะแตกดับสลับซับซ้อนและนานกี่กัปจนนับไม่ได้เพราะใจดวงเดียวเป็นผู้ครองร่างนั้น ๆ ก็ตาม แต่ใจซึ่งเป็นผู้สั่งสมและเก็บไว้ซึ่งบุญและบาปนั้นเป็นของไม่ตาย ดีและชั่วสุขกับทุกข์จำต้องอาศัยติดแน่นกับใจไปสู่ภพชาติต่าง ๆ ผลจึงปรากฏดีบ้างชั่วบ้าง สุขบ้างทุกข์บ้างไม่เสมอกัน เพราะฉะนั้นคนและสัตว์จึงสำคัญที่ใจกว่าสิ่งอื่น ๆ ในร่างกาย

ท่านพุทธศาสนิกชนทั้งหลายได้พากันก่อสร้างบุญกุศลมิได้หยุดยั้งทั้งวันทั้งคืน ก็เพราะความฉลาดเล็งเห็นร่างกายว่า จะต้องแตกสลายโดยแน่นอน และกลัวว่า เมื่อตายแล้วอาจจะเกิดผลผิดพลาดความมุ่งหมาย ซึ่งเป็นสถานที่และสิ่งไม่พึงปรารถนา จึงได้รีบอบรมจิตใจให้เชื่องชินต่อกุศล เป็นต้นว่า พาให้ทาน รักษาศีล และเจริญเมตตาภาวนาหาทางป้องกันไว้เสียแต่เมื่อยังมีชีวิตอยู่ จะเป็นความเย็นใจเพราะธรรมเป็นเครื่องหล่อเลี้ยง เมื่อจากโลกนี้ไปแล้ว ธรรมย่อมตามรักษาให้มีความสุขยิ่ง ๆ ขึ้น ชีวิตของผู้มีธรรมประคองรักษา ย่อมเป็นชีวิตที่สดชื่นแจ่มใส มีใจเยือกเย็นเป็นสุขประจำตนในภพนั้น ๆ

ก็บัดนี้เราท่านทั้งหลายได้มาเกิดในภพชาติอันสมบูรณ์ด้วยมนุษยสมบัติ จัดว่าเป็นวาสนาบารมีอย่างยิ่งที่เคยบำเพ็ญไว้แต่ภพก่อนไม่น้อยเลย แม้เราจะจำไม่ได้ก็ขอ

ได้โปรดยึดเอาตัวเราผู้กำลังบำเพ็ญความดีอยู่ขณะนี้ว่าเป็นผู้บำเพ็ญไว้แต่อดีต จะไม่มีใครบำเพ็ญความดีจนเต็มภูมิควรเป็นมนุษย์แล้ว กล้าเสียสละตำแหน่งมนุษย์นั้นให้เรา ส่วนคนยอมทนไปตกในอบายภูมิอันเป็นภูมิของสัตว์ผู้อาภัพวาสนาไปเสีย ทุกท่านจึงควรภาคภูมิใจในวาสนาของตน และพยายามก้าวหน้าด้วยความเพียร ดังองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าซึ่งทรงบำเพ็ญเป็นตัวอย่างและเป็นสักขีพยานมาก่อนแล้ว

วันนี้ ก็จะมีการเทศน์มหาชาติซึ่งเป็นชาติของพระพุทธเจ้าครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร แปลว่า เป็นชาติที่ใหญ่ยิ่งของพระองค์ที่ทรงก้าวผ่านสงสารมา ด้วยทรงบำเพ็ญมหาทาน ซึ่งเป็นทานใหญ่และอัศจรรย์ แปลว่า ชาติสุดท้ายที่ทรงทุ่มเทพระกำลังลงเพื่อพระสัมพัญญูด้วยความกล้าหาญต่อแดนพ้นทุกข์ และแปลว่า การประมวลภพชาติซึ่งเป็นสมบัติของพระองค์ที่ทรงท่องเที่ยวมาเป็นเวลานาน ลงในพระชาติเป็นพระเวสสันดรก็ได้ พระพุทธเจ้า ครั้งเป็นพระเวสสันดร พระองค์ทรงทำอย่างไร ในพระคาถาของพระเวสสันดรชาดกก็มีมากมาย แต่จะยกมาแสดงเพียงย่อ ๆ ว่า **ทานํ เทติ** พระเวสสันดรท่านทรงให้ทาน **สีลํ รกฺขติ** พระเวสสันดรท่านทรงรักษาศีล **ภาวนํ ภาเวตฺวา** พระเวสสันดรท่านทรงเจริญภาวนา จึงเป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมาและกลายเป็นศาสดาของโลกทั้งสาม นี่คือหลักธรรมเครื่องดำเนินของพระเวสสันดรที่ทรงดำเนินมาเป็นลำดับ จนบรรลุถึงความเป็นพระพุทธเจ้าอย่างสมบูรณ์

ธรรมทั้งนี้ท่านประทานไว้เพื่อพุทธบริษัท คือ พวกเรา จะตามเสด็จพระองค์ท่านตามกำลังภูมินิสัยวาสนาของแต่ละท่าน ถ้าจะกล่าวถึงการบำเพ็ญและฝ่าฝืนความทุกข์ทรมานในคราวเป็นพระเวสสันดรนั้น จะเห็นได้ว่าเป็นการยากลำบากแสนสาหัส และไม่มีใครจะกล้าทำได้เหมือนอย่างพระองค์ การบำเพ็ญทานก็เป็นความอัศจรรย์ อาจจะกล่าวได้ว่าพระองค์ทรงคว้าประวัติศาสตร์แห่งการเสียสละของคนในสมัยนั้น โดยไม่มีใครจะสามารถเป็นคู่แข่งได้ ประหนึ่งฟ้าดินอันแสนกว้างจะถล่มเพราะความเลื่องลือกิตติศัพท์กิตติคุณฟุ้งขจรไปทุกแห่งทุกหนเบื้องบนเบื้องล่าง ชาวเมืองเกิดความไม่ยินดี

และพอใจในการบำเพ็ญของพระองค์ ถูกกล่าวหาว่าให้ทานช้างมงคลประจำเมืองและประจำแผ่นดิน จนเกิดฟ้องร้องกันขึ้นโดยตั้งข้อหาว่า พระเวสสันดรเป็นคนขวางโลก ไม่สมควรเป็นกษัตริย์ปกครองแผ่นดินต่อไป ถ้าขืนให้อยู่ บ้านเมืองและแผ่นดินจะล่มจม ฝ่ายพระบิดาซึ่งเป็นเป้าหมายแห่งการรับฟ้องร้องของคนทั้งแผ่นดิน ด้วยพระปรีชาฉลาดก็ทรงบรรเทาเหตุร้ายซึ่งกำลังเกิดขึ้น โดยพระอุบายให้พระเวสสันดรพระลูกรักเหมือนดวงหทัยขยับขยายออกจากเมืองตามเหตุการณ์ก่อน พอมีทางแก้ไขเหตุร้ายให้สงบลง

ฝ่ายพระเวสสันดรหน่อพระสัพพัญญูผู้ทรงธรรม มีพระทัยอันเต็มไปด้วยพระเมตตาต่อสัตว์ผู้ยากจน และมีพระราชศรัทธาอันกว้างขวางเหมือนท้องฟ้ามหาสมุทร เมื่อทรงสดับพระดำรัสจากพระบิดาผู้บังเกิดเกล้าแล้ว ทรงน้อมพระเศียรรับและปฏิบัติตามด้วยความพอพระทัยมิได้ขัดขืน แม้เช่นนั้นก่อนจะเสด็จออกจากพระนคร ยังทรงขอความยับยั้งไว้ชั่วกาล พอให้ได้บริจาคทานให้พอพระทัยก่อนแล้วก็เสด็จออกจากพระนครด้วยพระอาการอันยิ้มแย้มแจ่มพระทัย ซึ่งสมกับพระองค์เป็นพระเวสสันดรผู้เป็นจอมให้ทานในโลกไม่มีใครเสมอเหมือน ไม่ทรงมีพระอาการหวั่นไหวเพราะความไม่พอใจและการขับไล่ของชาวเมือง ทรงเปี่ยมด้วยพระราชศรัทธาทั้งการเสด็จไปเสด็จอยู่ในป่าและการเสด็จกลับสู่พระนครตามคำทูลเสด็จกลับ

การเสด็จออกจากพระนคร มีพระนางมัทรีคู่พระบารมีและพระโอรสพระธิดาดวงหทัยตามเสด็จ ก็การเสด็จออกจากพระนครทั้งนี้ พระเวสสันดรทรงปฏิบัติให้เป็นที่พอใจของชาวเมือง แต่การบริจาคทานซึ่งเป็นธรรมประจำพระนิสัยของหน่อพระโพธิญาณผู้จะทรงรื้อขนสัตว์โลกให้ข้ามตามเสด็จ พระเวสสันดรไม่เคยลดหย่อนอ่อนพระทัยไปตามใครและทรงยอมอยู่ใต้อำนาจของผู้ใดทั้งนั้น แม้จะเสด็จเข้าอยู่ในดงหนาทึบแร้นแค้นกันดาร เหมือนแดนนรกอันใคร ๆ ไม่พึงปรารถนาก็ตาม พระองค์ยังทรงพอพระทัยในที่เช่นนั้น และทรงบำเพ็ญทานไม่เคยลดละ ถึงกับไม่มีอะไรจะทรงบริจาค ก็ทรงยกพระลูกรักทั้งสองบริจาคให้แก่พราหมณ์ผู้จนมุมมาร้องขอ ไม่ทรงถือพระลูกรักทั้ง

สองเป็นอุปสรรคต่อพระบารมีเพื่อความเป็นศาสดาของโลกเลย เมื่อทรงบริจาคไปแล้ว แม้พราหมณ์ผู้มีนิสัยใจโหดร้ายไร้ศีลธรรม จะเฆี่ยนตีพระลูกรักทั้งสองต่อพระพักตร์ ไม่เกรงขามพระบารมีก็ตาม ก็ทรงทอดอาลัยไม่ทรงกริ้วโกรธแก่พราหมณ์เลย เพราะทรงถือว่า เป็นทานที่บริจาคให้เป็นของคนอื่นด้วยความบริสุทธิ์พระทัยแล้ว ไม่เพียงพระลูกรักซึ่งเทียบกับพระเนตรทั้งสองที่บริจาคให้แก่พราหมณ์ไปแล้ว ยังทรงยกพระนางมัทรีคู่พระบารมี ผู้เปรียบเหมือนดวงหทัย ให้แก่พราหมณ์ผู้มาขอร้องในอันดับต่อมาอีกด้วยความพอพระทัย มิได้ทรงอิดเอื้อนซึ่งจะเป็นเหตุให้ปลีกแวะจากทางพระบารมีเพื่อพระโพธิญาณเลย และยังทรงอุทานเพื่อสละเลือดเนื้อและชีวิตทุกพระอาการแก่ผู้มุ่งมาขอทานอีก ไม่ทรงอาลัยในพระกายและจิตใจแม้แต่น้อย การที่ทรงบำเพ็ญทานบารมีได้อย่างเต็มพระทัยนี้ เนื่องจากที่ทรงอาศัยอยู่ในสถานที่ที่โลกเห็นว่าเป็นที่อยู่ของบุคคลผู้จนมุม สำหรับพระเวสสันดรกลับทรงเห็นว่า เป็นที่เวิ้งว้างจากภาระหนักและอารมณ์เครื่องกังวลใจ ทั้งทานบารมี ศีลบารมี ฯ ล ฯ ตลอดจนอุเบกขาบารมี ซึ่งเป็นธรรมเครื่องส่งเสริมทุกประเภท พระเวสสันดรทรงมีโอกาสได้บำเพ็ญอย่างพอพระทัยในเวลานั้น การบำเพ็ญที่แสนยากลำบากและเต็มไปด้วยความชอกช้ำเพราะการกระทบกระเทือนนานาประการ ทั้งเป็นการขัดขวางทางดำเนินของพระเวสสันดร หากกรรมดี กรรมชั่วจะเป็นไปตามความตำหนิติชมของบุคคลแล้ว พระเวสสันดรถึงกับต้องถูกเนรเทศเพราะการให้ทาน ก็ไม่ควรจะรอดจากเหตุการณ์อันรุนแรงนั้น กลายมาเป็นพระพุทธเจ้าให้โลกกราบไหว้ได้เพราะผลทานเป็นต้นนั้น

เราทุกท่านผู้เป็นเจ้าของแห่งกรรมและนับถือพระพุทธศาสนาที่แสดงเรื่องกรรมเป็นหลักใหญ่กว่าสิ่งทั้งปวง คงพอจะทราบได้ว่า ผลแห่งกรรมดีและกรรมชั่วเป็นธรรมชาติที่มีอำนาจเหนือสิ่งใด ๆ ในไตรโลกธาตุ จะไม่มีใครสามารถดัดแปลงและลบล้างผลเหล่านี้ให้สูญสิ้นไปจากโลกได้เมื่อยังพอใจก่อเหตุ คือ *ทำดี ทำชั่วอยู่ และผลจำต้องสืบต่อกันวันยังค่ำ โดยไม่พึ่งเสียงการตำหนิติชมจากผู้ใด จะต่างกันอยู่*

บ้างก็เพียงช้าหรือเร็วในกรรมบางประเภทเท่านั้น ดังนั้น ผู้เชื่อในกรรมและผลของกรรมว่าจะให้ผล จึงเป็นบุคคลผู้ไม่ประมาททั้งทางโลกและทางธรรม เพราะเป็นสิ่งจะเกิดขึ้นจากหลักของเหตุดีเหตุชั่วด้วยกัน ไม่มีทางอื่นเป็นที่เกิดขึ้นพอจะแสวงหาความมั่งมีดีเด่นและพ้นทุกข์ได้จาก การวาดภาพทางใจเอาเฉย ๆ โดยไม่สนใจในการงานอันเป็นที่ไหลมาแห่งโภคทรัพย์ คือเงินทองและกองกุศลอันเป็นผลที่พึงพอใจ ผู้ไม่ประมาทในการงาน อยู่ที่ใด ไปที่ใด ย่อมไม่อดอยากขาดแคลน ทั้งวันนี้วันหน้า และโลกนี้โลกหน้า เพราะเป็นโลกที่สัตว์จะเป็นอยู่ด้วยกรรมและผลแห่งกรรมด้วยกัน ที่ผู้ทำทำไว้แต่ต้นทาง ดังพระเวสสันดรเป็นตัวอย่าง การเทศน์มหาชาติมาเป็นลำดับนับแต่บรรพบุรุษมาถึงพวกเราฟังอยู่ขณะนี้ ก็เทศน์เป็นคติสอนใจให้พวกเราดำเนินตามร่องรอยของท่านที่ได้รับผลมาแล้ว จนปรากฏเป็นครูของเทวดาและมนุษย์ทุกชั้น เพราะประวัติของพระเวสสันดรที่ทรงดำเนินมาก็ดี ที่พระสิทธัตถะราชกุมารทรงดำเนินมาก็ดี ได้กลายเป็นศาสนธรรมเครื่องประกาศสอนโลกทั้งสามให้ตื่นตัวเป็นลำดับมาจนถึงบัดนี้ ใครที่ตื่นตัวสะดุดใจในธรรมของท่านเร็วหรือช้า ก็เตรียมตัวตามเสด็จท่านทันกับเวลาก็มีที่ตามเสด็จท่านในลำดับต่อมาก็มี ที่กำลังตามเสด็จอยู่ก็มี ดังพุทธบริษัทซึ่งกำลังบำเพ็ญตนอยู่ ณ บัดนี้ด้วยความสงบเสงี่ยม อันเป็นที่น่าเลื่อมใสและอนุโมทนาอย่างยิ่ง และผู้ที่ยังหลับด้วยอำนาจโมหะครอบงำ ไม่อาจจะมองเห็นบุญและบาปว่าเป็นอย่างไร และจะเป็นของใครผู้จะคอยรับผลกรรมนั้น ก็อาจมีอยู่ แต่พวกเราต่างก็มืดแปดทิศแปดด้านเพราะโมหะด้วยกัน จึงไม่อาจมองเห็นทั้งเรื่องของตัวและของท่าน ต่างท่านจึงต่างอุตส่าห์แหวกว่ายเพื่อข้ามพ้นจากห้วงแห่งความมืดมนอันนี้อย่างเต็มกำลังด้วยกัน ส่วนจะได้ถึงไหนนั้นขอนอบน้อมถวายไว้กับพระธรรมบทว่า **ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ** *พระธรรมย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรมไม่เคยลำเอียงต่อผู้ใด* เป็นผู้มีอำนาจพิพากษาต่อไป

ท่านสาธุชนผู้ใจบุญได้บำเพ็ญทาน ศีล ภาวนาตามเยี่ยงอย่างของพระเวสสันดรท่าน แม้จะไม่ได้สมบูรณ์ตามแบบพิมพ์จนถึงความเลิศโลกอย่างท่าน ก็คงได้ตามแบบลูกของพระ คือพุทธบริษัทที่ทรงธรรมภายในใจ ประดับธรรมในทางมารยาท ความเคลื่อนไหวเป็นที่เย็นหูเย็นตาและไว้ใจของผู้ที่ได้คบค้าสมาคมกับผู้ถือ พุทฺธํ ธมฺมํ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ประจำใจ ตามหลักผู้เชื่อถือกรรม **เพราะหลักของการเชื่อกรรมที่ถูกต้อง ผู้ทำกรรมทุกประเภท ต้องเชื่อว่าทำเพื่อตัวเสมอ แม้จะทำเพื่อสงเคราะห์ผู้อื่นก็ต้องเพื่อความดีงามสำหรับตัวผู้ทำอยู่นั่นเอง ตามหลักธรรมที่สอนว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วต้องได้รับผลชั่ว ก็หมายถึงเรื่องของผู้ทำโดยตรง** ขอยกตัวอย่างเช่น วัดอรุณรังษี ซึ่งแต่ก่อนเป็นป่าเต็มไปด้วยสิ่งที่น่ากลัวนานาชนิด ผีตายในท้องที่นี้ แทบจะพูดได้ว่าเกือบทุกศพนำมาทิ้งกันตามบริเวณนี้เกลื่อนไปหมด ไม่มีใครกล้าสามารถมาแถวบริเวณนี้ได้ในเวลากลางคืน แม้กลางวันก็ยังเป็นสถานที่น่ากลัวอยู่นั่นเอง เพราะเงียบสงัดปราศจากผู้คนและเสียงต่าง ๆ นอกจากที่นี่จะเต็มไปด้วยผีตายเท่านั้นแล้วยังกลัวผีหลอกอีกด้วย ไม่มีใครคาดฝันว่าสถานที่นี้จะปรากฏเป็นวัดขึ้นมา แต่เพราะอำนาจกำลังศรัทธาของท่านผู้ใจบุญมากท่านด้วยกัน สามารถรื้อขนสิ่งรกรุงรังออกได้ กลายเป็นโบสถ์ ศาลา กุฏิ และวัดขึ้นมาอย่างสมบูรณ์ และกลายเป็นสถานที่บำเพ็ญสมณธรรมของสงฆ์และประชาชนขึ้นมาด้วยความสะดวกทั้งนี้ เพราะความเชื่อมั่นว่า ทำดีได้ดีสำหรับผู้ทำไม่เป็นอย่างอื่น คือผู้ทำจะเป็นผู้รับผลจากการกระทำของตน วัดก็ดี โบสถ์ก็ดี ศาลา และกุฏิก็ดี มิใช่เป็นผู้รับผลบุญและมิใช่เป็นผู้จะไปสวรรค์และนิพพานเพราะสิ่งเหล่านี้เป็นเพียงตัวเหตุที่เกิดจากผู้จัดทำเท่านั้น ส่วนผลคือบุญซึ่งเกิดขึ้นจากการสร้างวัดนั้น เป็นสมบัติของผู้ทำ ฉะนั้นผลดีทั้งมวลจนสามารถยังผู้บำเพ็ญให้พ้นจากทุกข์ไปได้จึงเป็นสมบัติของผู้บำเพ็ญเหตุโดยตรง เหมือนเราที่มีนาอยู่ในความครอบครอง เราทำการปักดำข้าวลงในนา ข้าวทุกต้นก็เป็นข้าวของเรา ผลเกิดจากนามากน้อยเป็นของเราทุกระยะ มิได้กลายเป็นสมบัติ

ของนาแปลงใด ๆ จะเป็นผู้รับเสวยผลแม้แต่น้อย คำว่า *วัด จึงเป็นบุญเขตของผู้สร้างวัดเพื่อบุญ ถึงกาลอันควร สิ่งก่อสร้างย่อมร่วงโรยไปตามสภาพของคติธรรมดา ส่วนผลบุญอันเกิดจากการนี้ มิได้ร่วงโรยไปตาม ย่อมตามสนองให้ผู้ทำได้รับผลเป็นสุขตลอดกาล*

เมื่อสรุปหลักกรรมในพระพุทธศาสนาแล้ว เรียกว่า *ทำเพื่อเราเป็นส่วนใหญ่ เพราะผลของกรรมดีและชั่วเป็นสิ่งที่ผู้ทำจะพึงได้รับผล* แม้เราสร้างวัดและให้ทานกับพระ บุญที่เป็นผลจำต้องเป็นของเราอยู่นั่นเอง ไม่เช่นนั้น พระไม่จำต้องรักษาศีล เดินจงกรม นั่งภาวนา และไปเที่ยวกรรมฐานตามป่าดงพงลึกให้ลำบาก เพียงอาศัยบุญที่ญาติโยมมาทำบุญให้ทานกับพระภายในวัดก็พอแล้ว เพราะวันหนึ่ง ๆ คนมาทำบุญในวัดไม่น้อย ซึ่งพอจะรวบรวมบุญมาเป็นของพระได้อย่างพอเพียง แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ ญาติโยมก็ทำหน้าที่ของญาติโยม บุญก็เป็นของโยม พระก็ทำหน้าที่ของพระ บุญก็เป็นของท่าน แต่อาศัยซึ่งกันและกันตามสายแห่งความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องระหว่างพระกับญาติโยม ซึ่งแยกจากกันไม่ออกเท่านั้น ส่วนผลที่จะพึงได้รับย่อมไม่ระคนกัน เช่นเดียวกับการรับประทานอาหาร ผู้รับประทานไม่จำต้องมีกฎเกณฑ์ไว้ว่า โอชารสส่วนนี้ต้องส่งไปหล่อเลี้ยงร่างกายส่วนนั้น นี้ไปส่วนข้างบน นี้ไปส่วนข้างล่าง นี้ไปข้างหน้า นี้ไปข้างหลัง จนทั่วส่วนร่างกาย แต่รสอาหารทำหน้าที่ซึมซาบไปตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกายจนตลอดทั่วถึง โดยผู้รับประทานจะไม่เป็นกังวลกับรสอาหารว่าจะมีการลำเอียงต่อส่วนร่างกายเลย กลับจะมีความสบายขึ้นทันทีที่รสอาหารได้เดินถึงที่แล้วฉันใด กุศลผลบุญของผู้บำเพ็ญร่วมกันก็ฉันนั้น โปรดเทียบเคียงตามข้อธรรมที่อธิบายมานี้ จะเป็นที่มั่นใจในการสร้างบุญทั้งส่วนย่อยและส่วนใหญ่ เพราะบุญกุศลบางประเภท ต้องอาศัยความสามัคคีจากส่วนใหญ่ไม่เช่นนั้นจะไม่สำเร็จ หรือกว่าจะสำเร็จก็สิ้นเปลืองทรัพย์และกำลังไม่น้อย ทั้งกินเวลานาน

ท่านพุทธศาสนิกชนผู้มีบุญทั้งหลาย บัดนี้เรากำลังมีโอกาสวาสนาอำนวย ชีวิตเครื่องประกาศให้เราและโลกได้เห็นยังมีอยู่ คนและสัตว์เป็นจำนวนมากที่เกิดกับเราได้ร่วงโรยไปมากกว่ามาก ที่ยังเหลืออยู่มีจำนวนน้อย แต่เราในคนจำนวนร่วงโรยนั้นยังมีชีวิตผ่านพ้นมาได้ ทั้งยังมีศรัทธาความเชื่อเลื่อมใสบริจาคทรัพย์มากมายฝังไว้ในพระพุทธศาสนา นอกจากนั้นยังมีทานเป็นประจำมิได้ขาด โดยไม่มีความอาลัยในทรัพย์ที่ให้ทานไปแม้แต่น้อย ทั้งนี้ เพราะนิสัยที่เคยฝังใจและฝากเป็นฝากตายกับพระศาสนามานาน ยิ่งได้บำเพ็ญคุณงามความดีมากเท่าไร ก็ยิ่งมีความอิ่มอกอิ่มใจยิ้มแย้มอยู่ภายใน คนผู้มีวาสนาบารมีเช่นเรา ๆ นับว่าเป็นผู้หาได้ยาก *คนประเภทที่แสวงหาคุณธรรมไม่มีการท้อถอยนั้น คือ คนที่เห็นภัยในทุกข์ เพราะการซ้ำซากแห่งทุกข์ที่เนื่องมาจากการเกิดการตาย ไม่มีวันจบสิ้น* ก็แลการท่องเที่ยวไปตามภพน้อยภพใหญ่ของแต่ละราย เช่นเดียวกับการเดินทางไปตามหมู่บ้าน ระยะทางที่เดินไปย่อมมีสูง ๆ ต่ำ ๆ ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ไม่สม่ำเสมอ แม้เช่นนั้นผู้เดินทางต้องผ่านไปเพราะกิจจำเป็นของตนจนกว่าจะถึงจุดที่หมาย การท่องเที่ยวไปมาในภพชาติ ก็ย่อมมีความลำบากเช่นเดียวกัน แม้เช่นนั้นผู้ยังมีกิจจำเป็นเพราะกฎแห่งกรรมทางภายในจำต้องไป ดังนั้นโลกจึงไม่ว่างจากการสัญจร คือการเกิดตายของสัตว์

ด้วยเหตุนี้ ท่านผู้มี **โลกวิทู** รู้แจ้งโลกโดยตลอดทั่วถึง จึงสอนให้บำเพ็ญกุศลเพื่อเป็นเสบียงในการเดินทางไปตามภพชาติของตน และเพื่อเป็นการบรรเทาทุกข์อันจะเกิดขึ้นในเวลาเดินทาง หากภพชาติยังจะเป็นไปอยู่ในสงสาร ก็ขอให้ได้อาศัยบุญคุณธรรมที่ตนเคยสร้างไว้ เป็นเครื่องบั่นทอนและต้านทานทุกข์ มีความสุขเป็นเครื่องเสวยผล เป็นผู้ไม่เดือดร้อนขุ่นเคืองในภพนั้น ๆ เพราะกุศลผลบุญที่ตนบำเพ็ญไว้ช่วยค้ำจุนอุดหนุนให้มีความสุข ไม่กลายเป็นเพลิงทั้งกองไปเสียทีเดียว ผู้กำลังมีความสุขบ้างทุกข์บ้าง อันเป็นพยานแห่งกรรมดีและชั่ว จึงไม่ควรประมาทนอนใจในบาปและบุญ ว่าจะเป็นของห่างไกลจากตัวเราผู้ทำกรรม เพราะการมาสู่โลกอันเป็นที่อยู่อาศัย

ของบุคคลผู้ทำกรรม เราต้องทำกรรมเหมือนโลกทั่ว ๆ ไป แต่การพิจารณาเลือกเฟ้นแล้วทำลงไปนั้นเป็นความชอบธรรม ไม่ควรทำแบบสุ่มเดา ผลที่เกิดขึ้นจากการกระ-ทำโดยไม่ใคร่ครวญไตร่ตรอง จะสะท้อนกลับมาให้ผู้สะเพร่าต่อกรรมรับเสวยทุกข์ต่อไป *เพราะคำว่า โลก แล้วย่อมระคนปนเปไปด้วยดีและชั่ว ผู้ใช้สายตายาวด้วยปัญญาจะได้รับของดีมาครองเป็นเจ้าของ แต่ถ้าสายตาสั้นแล้ว คว้าไปที่ไหนจะเจอแต่เรื่องของความทุกข์เดือดร้อนหาชิ้นดีไม่ได้เลย คำว่า นิสมฺม กรณํ เสยฺโย ใคร่ครวญก่อนแล้วค่อยทำ กิจทุกอย่าง จะเป็นผลดีรับสนอง นี้คือพระโอวาทที่สอนคนให้ฉลาดรู้เท่าทันความเคลื่อนไหวของโลกและการกระทำของตน ผู้สนใจจะได้นำไปใช้ให้เหมาะสมกับภาวะของตน ๆ ผลจะเป็นความเจริญทั้งวันนี้วันหน้า และชาตินี้ชาติหน้า*

ท่านสาธุชนผู้ใจบุญทั้งหลาย วันนี้พร้อมกันมาฉลองกุฏิ ศาลา และถังน้ำซึ่งปรากฏความสำเร็จขึ้นมาให้ตาโลกได้เห็นอย่างเด่นชัด มอบไว้เป็นสมบัติของวัดอรุณ-รังษี จังหวัดหนองคาย ส่วนกุศลผลบุญอันเกิดจากการนี้ มอบไว้กับดวงใจของทุกท่านที่เป็นเจ้าของทาน กุศลสมบัติทั้งนี้จะเป็นแก้วสารพัดนึกอันล้นค่าประดับใจของท่านทั้งหลายไปทุกภพทุกชาติ ไม่มีวันเสื่อมสูญ แม้สิ่งก่อสร้างจะปรักหักพังลงไปตามสภาพก็ตาม ส่วนผลที่ท่านได้รับจะเป็นคุณสมบัติประจำใจตลอดกาล ดังนั้น ขอทุกท่านโปรดมีใจอาจหาญร่าเริงต่อผลบุญที่ได้รับแล้ว และที่กำลังจะเกิดขึ้นเพราะความแกล้วกล้าแห่งศรัทธาของท่านทั้งหลาย ชาตินี้นับว่าเราทั้งหลายไม่เสียทีในอัตภาพแห่งมนุษย์อันเกิดมาด้วยบุญ ได้พาร่างกาย คือ ก้อนบุญอันนี้ สร้างตู้เซฟเพื่อเก็บทรัพย์ภายในไว้อย่างพร้อมมูล ประหนึ่งได้สร้างสำเภาใหญ่ไว้เพื่อข้ามมหาสมุทรทะเลหลวงที่ท่วมท้นอยู่ภายในให้พ้นไปได้ ถึงอย่างไร กุศลกรรมที่สร้างไว้จะไม่ยอมปล่อยวาง ต้องติดตามสนองเรายิ่งกว่าเพื่อนสนิทมิตรรักเสียอีก เพราะเราเป็นนักสร้างบุญ ถึงคราวจำเป็นนึกถึงบุญต้องเห็นบุญประจักษ์ตาประจักษ์ใจทั้งในชาตินี้และชาติหน้า เรื่องทั้งนี้

เราเป็นนักบุญคงจะเคยมีประสบการณ์มาบ้าง และการกล่าวทั้งนี้คงไม่เป็นการชักนำให้ท่านเชื่อในทางผิด เพราะทั้งด้านวัตถุและด้านนามธรรม ย่อมมีทางปรากฏจากการทำดีและทำชั่วเสมอกัน ฉะนั้นผลบุญที่เป็นวัตถุ จึงควรเป็นคู่เคียงกับผลบุญทางด้านนามธรรมภายในใจ อันจะปรากฏออกมาให้ผู้เป็นเจ้าของได้รับเสวยเสมอกัน เช่น ผู้มีสมบัติมากอาจจะเกิดจากสาเหตุอันชั่ว มีเทียวกดขี่บังคับ หรือคดโกง ปล้นจี้ เอาของของเขามาเป็นของตนก็มี อาจเกิดจากสาเหตุอันดี เช่น เกิดจากการงานที่ชอบมี**ปุพฺเพ จ กตปุญฺญตา** ช่วยสนับสนุนช่องทางที่มาแห่งโภคทรัพย์ก็มี ฉะนั้น ผู้ทำดีและชั่วจึงมีทางได้รับผลดีและชั่วทั้งด้านวัตถุและด้านนามธรรม โลกจึงต้องมีทั้งด้านวัตถุและด้านนามธรรมเป็นสมบัติดีและชั่วเป็นของตนทั่ว ๆ ไป ไม่มีจุดที่ควรยกเว้น ยกตัวอย่างเช่น พระพุทธเจ้าผู้บริสุทธิ์ล้นคือธรรม เมื่อเสด็จไปแห่งหนตำบลใด มีดอกบัวผุดขึ้นรับรองฝ่าพระบาท (ฝ่าเท้า) และมีเครื่องสักการบูชามาจากที่ต่าง ๆ ซึ่งผิดจากปรกติธรรมดาของคนสามัญมากมาย แต่เมื่อมีผู้ข้องใจทูลถาม ตรัสว่า สิ่งทั้งนี้เกิดขึ้นด้วย**ปุพฺเพ จ กตปุญฺญตา**ของเรา ฉะนั้นคำว่า **กุสลา ธมฺมา อกุสลา ธมฺมา** จึงเป็นหลักธรรมประกันความจริงของผู้ทำไว้อย่างสมบูรณ์

เราทุกท่านซึ่งเป็นพุทธบริษัทผู้เชื่อกรรม โปรดเชื่อตนผู้ทำกรรมว่า จะต้องเป็นผู้รับผลโดยแน่นอน เพราะต่างก็อยู่ในโลกแห่งกรรมอันเดียวกัน แล้วพยายามสร้างกรรมดีไว้ให้เพียงพอกับความต้องการ วันหนึ่งชีวิตผ่านไปเพื่อความแตกสลายไม่มีเวลายับยั้ง ยิ่งกว่าเครื่องจักรเครื่องยนต์เสียอีก เราผู้หมุนตัวเพื่อหลบภัยโปรดพิจารณาด้วย ปัญญา ทาน ศีล ภาวนา ที่แสดงไว้ข้างต้น นั่นคือทางดำเนินเพื่อมนุษยสมบัติ สวรรคสมบัติและนิพพานสมบัติ **ทาน** แปลว่าการให้ ออกจากเจตนาที่กล้าเสียสละ เพราะความเมตตาและความเชื่อเลื่อมใสเป็นรากฐาน คนไม่มีความเมตตาและความเชื่อเลื่อมใสต่อสถานที่และผู้รับบริจาค ย่อมไม่สามารถทำทานได้ นอกจากจะให้เพื่อแก้รำคาญจากผู้มารบกวนขอเป็นบางคราวเท่านั้น ฉะนั้น ผู้มีทานประจำนิสัย

ต้องเป็นผู้มีใจเมตตาและเชื่อต่อทานของตนว่า ต้องมีผลแน่นอนประจำใจ จึงสามารถบริจาคได้เป็นประจำและบริจาคคราวละมาก ๆ โดยไม่มีความเสียดาย ยิ่งได้ให้ทานมากเท่าไรก็ยิ่งมีความปีติยินดีแทบตัวลอยก็มี แม้ในเมืองไทยเราก็มีท่านนักใจบุญประเภทนี้ไม่น้อยเลย ทั้งนี้เกิดจากหลักธรรมชาติภายในใจของผู้บริจาคเอง โดยจะวาดภาพความรู้สึกให้ใครดูด้วยไม่ได้ พอได้ยินได้ฟังก็ยิ่งเพิ่มกำลังศรัทธาอย่างแรงกล้าจนถึงขั้นสละได้ทั้งภายนอกภายใน หมดความเยื่อใยในสิ่งทั้งปวง กลายเป็นผู้บริสุทธิ์ขึ้นมาในท่ามกลางสิ่งแวดล้อม ฉะนั้น ทานจึงเป็นธรรมสำคัญซึ่งจะมองข้ามไปไม่ได้ ทั้งเป็นรากฐานและเครื่องยึดเหนี่ยวโลกให้อยู่ด้วยกันได้อย่างสนิท ในระหว่างพ่อแม่กับบุตรธิดา ระหว่างญาติกับญาติ ผู้ใหญ่กับผู้น้อย เพื่อนสนิทกับมิตรที่รัก ระหว่างสัตว์กับสัตว์ด้วยกัน ระหว่างสัตว์เลี้ยงกับเจ้าของ ซึ่งจะต้องสงเคราะห์กันด้วยการแบ่งปันซึ่งออกมาจากใจของผู้เห็นใจเพื่อนร่วมโลกด้วยกัน โดยไม่เลือกชาติชั้นวรรณะ ในหลักธรรมชาติของโลกจะเว้น **ทาน** เสียมิได้ นอกจากจะไม่สนใจตามหลักจำเป็นนี้เท่านั้น จึงอาจเห็นว่า "ทาน" เป็นของไม่จำเป็นสำหรับโลก ผู้มีอัธยาศัยใจกว้างขวางเผื่อแผ่แก่เพื่อนฝูงและให้ความร่มเย็นแก่ผู้อื่นที่มาอาศัย และคบค้าสมาคมไม่เลือกชั้นวรรณะ ย่อมเป็นผู้มีสง่าราศีไม่จืดจาง และไม่ค่อยมีใครรังเกียจเบียดเบียน คำว่า "ทาน" จึงมีความกว้างขวางและลึกซึ้งมากเหลือจะพรรณนาและนำมาแสดงให้ทุกท่านได้ฟังอย่างสมใจ ขอแสดงโดยสังเขปเพียงเท่านี้ พอเป็นแนวคิดสำหรับท่านผู้เป็นนักให้ทาน

ศีล แปลว่า ความปรกติในความประพฤติ ไม่คึกคะนองทางกายวาจา กายวาจาที่มีศีลกำกับอยู่ด้วย จึงเป็นกายวาจาที่หอมหวนชวนชมไม่แสลงหูแสลงตา ทั้งหญิงชาย ทั้งนักบวชและฆราวาส มีลักษณะท่าทางสวยงามน่าดู ทั้งก้าวไปและถอยกลับ เหลียวซ้ายแลขวา เป็นกิริยาที่น่าดูทุกอาการ ฉะนั้น ลูกศิษย์ของพระตถาคตจึงปรากฏงามในหมู่ชน และไม่มีชาติชั้นวรรณะแฝงอยู่ในวงศิษย์พระตถาคต ปรากฏคำเดียวว่า สมณะ คือผู้

สงบเสงี่ยม เท่านั้นเป็นนามของท่าน เพราะท่านมีศีลเป็นเครื่องประดับ แม้จะมีเพียงศีรษะโล้น ๆ และเต็มไปด้วยความทุกข์ยากลำบากด้วยปัจจัยเครื่องอาศัย ต้องเที่ยวโคจรบิณฑบาตขอทานชาวบ้านเขามารับประทาน แต่ก็เป็นทุกข์ที่น่ากราบไหว้ น่าเคารพบูชา เพราะท่านมีศีลสมบัติ และ ธรรมสมบัติ ประจำกาย วาจา ใจ คำว่า **สีเลนโภคสมฺปทา** ปัจจัยสี่ คือ จีวร เครื่องนุ่งห่ม บิณฑบาต ที่อยู่อาศัยและยาบำบัดโรค จึงมีผู้นำมาถวาย เพราะท่านมีศีลเป็นที่รัก **สีเลน สุคตึ** ท่านเป็นผู้ไปดีมาดี อยู่ดี กินดี ด้วยศีลของท่าน ท่านจึงสุคติอยู่ทุกอิริยาบถ ตายแล้วจะไปตกนรกหมกไหม้ที่ไหน จำต้องเป็นสุคติอยู่นั่นเอง เพราะกายวาจาใจของท่านเป็นสุคติเพราะการรักษาศีลอยู่แล้ว **สีเลน นิพฺพุตึ** ทุกข์ที่เคยมีเพราะความคะนองแต่ก่อน จำต้องดับไปเพราะอำนาจศีลธรรมของท่านได้สังหาร คำว่า **สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ** จึงไม่ทำใจของประชาชนผู้กราบไหว้ด้วยความเคารพรักในท่านให้จืดจางไปตลอดทุกวันนี้

ภาวนา ได้แก่การอบรมใจให้มีเหตุผลประจำตน เพื่อดำเนินกิจการทั้งทางโลกและทางธรรม ให้เป็นไปด้วยความไม่งมงายและจนมุมต่อเหตุการณ์ เพราะคนที่ได้รับการอบรมทางใจ ย่อมเชื่องต่อสิ่งทั้งปวง ไม่วอกแวกคลอนแคลนและเชื่อง่ายโดยไร้เหตุผล พยายามอบรมใจให้อยู่ในความสงบตามโอกาสอันควร อย่าปล่อยให้ความคิดอันไร้สาระผลักดันออกมาทางกาย วาจา ถึงกับฉุดลากกายวาจาให้เป็นไปตามจนเสียคน ทั้งนี้ เพราะขาดการอบรมใจในหลักธรรม อันดับต่อไป พยายามบังคับจิตให้อยู่ในขอบเขตแห่งคำบริกรรม มี **พุทโธ** หรือ **ลมหายใจ** เป็นต้น ทำความรู้สึกไว้กับคำบริกรรมนั้น ๆ จนกว่าจะถึงเวลาที่ควรปล่อยวางไปตามหน้าที่การงานที่ควรจัดทำเพื่อการอาชีพ จนปรากฏเป็นความสงบขึ้นมาในขณะนั้น ตามธรรมดาของจิตเมื่อถูกบังคับโดยที่ชอบ ย่อมจะหยั่งเข้าสู่ความสงบ ไม่มีดวงจิตดวงไหนจะพ้นอำนาจของความมีสติไปได้ นอกจากจะไม่ทำด้วยความสนใจและจริงจังเท่านั้น จิตอาจจะเพ่นพ่านไปได้เพราะสิ่งผลักดัน คอยส่งเสริมอยู่ตลอดเวลา มีจำนวนมากภายในใจ

โดยไม่นิยมว่านักบวชและฆราวาส ฉะนั้น การปิดกั้นทำนบไม่ให้กระแสของใจไหลออกมาเพื่อหาก่อเรื่องรำคาญใส่ตน ด้วยสติ จึงเป็นหน้าที่ของนักภาวนาจะทำความพยายามอย่างเข้มแข็งในเวลาเช่นนั้น ไม่ยอมให้จิตฝ่าฝืนอำนาจของความเพียรออกมา จิตจะเสื่อมจากความพยศและปรากฏเป็นความสงบสุขขึ้นมาในเวลานั้น นี่คือผลของการอบรมใจในด้านภาวนาที่ผู้บำเพ็ญจะประจักษ์ใจทั้งหญิงทั้งชายและนักบวช และจะเห็นคุณของการภาวนา ทั้งจะเห็นโทษแห่งความพยศของใจที่เคยเป็นมาในขณะเดียวกัน คราวต่อไปก็จดจำวิธีทำที่เคยได้รับผลมาแล้ว และฝึกทำบ่อย ๆ จนเป็นความชำนาญและติดใจในวิธีการ ครั้งต่อไปจะค่อยง่ายขึ้น หรือแม้จะยากบ้างเป็นบางกาลก็พอมีทางแก้ไขดัดแปลง เพราะเคยเห็นผลมาแล้ว โปรดทราบว่า ใจ เป็นของประเสริฐ และมีอยู่กับเรา *เราเป็นชาติมนุษย์ผู้มีใจสูง จึงไม่ควรปล่อยใจของตนให้ทิ้งจมดินอยู่เหมือนท่อนซุง* ไม่เป็นการสมควรแก่เราเลย ควรทำการอบรมให้ใจมีทางสงบบ้าง ข่าวแห่งความสงบเยือกเย็นภายในใจจะกลายมาเป็นของเราผู้อบรมใจเป็นลำดับ นับแต่ขั้นต่ำจนถึงขั้นสูงสุด จะไม่พ้นจากใจของผู้อบรมนี้เลย

การอธิบายธรรมทางด้าน ภาวนา ยังไม่ถึงจุดที่ควรจะจบ แต่เวลาจวนจะจบก่อนแล้ว เพราะแสดงธรรมในท่ามกลางกิจการซึ่งกำลังเป็นไปอยู่ จึงขอสรุปธรรมเทศนาที่แสดงมา โดยยกคาถาย่อของพระเวสสันดรชาดก เป็นบาทคาถาว่า **ทานํ เทติ สีลํ รกฺขติ ภาวนํ ภาเวตฺวา** เป็นต้น ถือเอาใจความว่า *พระเวสสันดรได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าเพราะการให้ทาน รักษาศีล และภาวนา* ฉะนั้น ขอทุกท่านผู้ใจบุญโปรดยึดหลักธรรมของพระองค์ ไว้เป็นสักขีพยานแห่งการบำเพ็ญตนต่อไป ชื่อว่าเป็นผู้ตามเสด็จพระเวสสันดรและพระพุทธเจ้า โดยไม่ต้องสงสัย ในที่สุดของการตามเสด็จจะสมหวังในวันหนึ่งข้างหน้า

ในที่สุดแห่งการแสดงธรรม ขอความสวัสดีมงคลจงเกิดมีแก่ท่านทั้งหลายโดยทั่วหน้ากัน ตามนัยที่ได้แสดงมาก็สมควรแก่เวลา ขอยุติลงเพียงนี้ เอวํ ก็มีด้วยประการฉะนี้.

กัณฑ์ที่ ๒

พระธรรมเทศนา

ณ วัดป่าบ้านตาด อุดรธานี

วันที่ ๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕

วันนี้จะแสดงธรรมป่าล้วน ๆ ให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายทราบ ทั้งที่ได้อุตส่าห์มาจากทางใกล้และทางไกล ทั้งผู้ที่อยู่กับบ้านนี้ตลอดถึงผู้ที่อยู่ในวัด คำว่า ธรรมป่านั้นเป็นธรรมที่ไม่ได้ท่องหรือจดจำมาจากคัมภีร์ไหน ๆ นอกจากจะแสดงตามหลักธรรมชาติแห่งธรรม ซึ่งเป็นของมีอยู่ทั่วไปในโลกเท่านั้น ส่วนจะถูกหรือผิดอย่างไรนั้น ขอให้บรรดาผู้ฟังทั้งหลาย จงไตร่ตรองตามธรรมที่แสดง แล้วเทียบเคียงกับหลักธรรมในคัมภีร์อันเป็นธรรมตายตัว

ธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าคือหลักแห่งเหตุผล ถ้าเมื่อเหตุกับผลถูกต้องกันแล้ว ทั้งที่เป็นฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว พึงทราบว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ดีและเป็นสิ่งที่ชั่วได้อย่างสมบูรณ์ และเป็นหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าได้ด้วย องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าในคราวพระองค์เสด็จออกจากหอปราสาทเพื่อแสวงหาโมกขธรรม ในเบื้องต้นก็ปรากฏว่าพระองค์ได้พิจารณาหลักธรรมชาติทั้ง ๆ ที่ไม่มีใครหรือพระพุทธเจ้าองค์ใดมาประกาศสอนพระองค์ว่า สภาวะทั้งหลายเป็นอย่างนั้น ๆ แม้ประชาชนพร้อมทั้งบริษัทและบริวารซึ่งอยู่ในพระราชวังของพระองค์ ก็ปรากฏว่าเป็นคนธรรมดาเช่นเดียวกับพระองค์ท่าน แต่ในคืนพระองค์จะเสด็จออกทรงผนวช หลักธรรมชาติแห่งธรรมได้ปรากฏขึ้นในพระทัยว่า ทั้งคนในพระราชวังคือบริษัทบริวารทั้งหลายด้วย และนอกพระราชวังทั่วทั้งไตรโลกธาตุด้วย ปรากฏว่าเป็นป่าช้าผีดิบไปทั้งดินแดน หาที่จะปลงจิต

ปลงใจพึ่งพิงอิงอาศัยในบุคคลหรือสัตว์สักรายหนึ่งว่า ไม่ใช่ป่าช้า ไม่มีเลย นี้คือหลักธรรมชาติแห่งธรรมซึ่งเป็นของมีอยู่ในสัตว์และบุคคลทั่วไป ได้ปรากฏขึ้นในพระทัยของพระองค์ แม้ที่สุดพระองค์เองก็ปรากฏเป็นป่าช้าผีดิบเช่นเดียวกับมนุษย์และสัตว์ทั่ว ๆ ไป จึงเป็นเหตุให้ทรงเบื่อหน่ายในความเป็นอยู่ของโลกเกิดตาย อันเป็นที่รวมแห่งกองทุกข์นานาชนิดทั้งของเขาและของเรา นอกจากจะแสวงหาความพ้นจากความเป็นเช่นนี้ไปเสียเท่านั้น ทรงพินิจพิจารณาถึงหลักธรรมชาติแห่งธรรมซึ่งเคยประกาศตัวอยู่ตลอดมา ก็ทรงได้พระสติสะดุดพระทัยในขณะนั้น และเพราะหลักธรรมชาติเหล่านั้นได้เตือนพระทัยให้มีความสลดสังเวชเพื่อหาทางพ้นทุกข์โดยไม่อำลาใคร ๆ และได้เสด็จออกเวลากลางคืน นี่ก็เป็นเครื่องแสดงให้เราทั้งหลายได้เห็นว่า หลักธรรมคือธรรมที่แท้จริงนั้นเป็นสภาพมีอยู่ทั่วไปในสัตว์และสังขารทุกประเภท พระองค์ได้เสด็จออกทรงผนวชก็เพราะหลักแห่งธรรมชาติเหล่านี้ซึ่งเตือนพระทัย ทรงบำเพ็ญพระองค์เป็นคนขอทานเหมือนคนขอทานทั่ว ๆ ไป ไม่ทำพระองค์ให้เป็นผู้มีคุณค่าว่าเป็นกษัตริย์ เป็นต้นปรากฏพระองค์เพียงเป็นคนขอทาน และเป็นเหมือนผ้าขี้ริ้วผืนหนึ่งซึ่งไม่มีราคาอันใคร ๆ ไม่ต้องการ ในเวลาพระองค์ทรงบำเพ็ญเพียร ได้รับความกระทบกระเทือนและความทุกข์ลำบากแสนสาหัส เพราะกษัตริย์เสด็จออกผนวชประพฤติพระองค์เป็นคนอนาถา เป็นคนไม่มีคุณค่าราคาแต่อย่างใด เพราะสมัยนั้นการให้ทานก็ดี การรักษาศีลก็ดี เจริญภาวนาก็ดี ไม่มีใครได้สั่งสอนไว้ว่า ผลแห่งการให้ทานเป็นต้นนั้นมีมากน้อยเพียงไร จึงไม่มีใครสนใจจะพยายามบำรุงบำเรอและตามอุปัฏฐากพระองค์ให้ทรงได้รับความสุขในส่วนแห่งพระกาย ความเป็นกษัตริย์ที่ทรงลดพระทิฏฐิมานะลงถึงขนาดเป็นคนขอทานเช่นเดียวกับคนธรรมดาสามัญที่ขอทานทั่ว ๆ ไป แทนที่จะเป็นทุกข์จนทนไม่ไหวแต่ก็กลับเป็นการสะดวกต่อการบำเพ็ญธรรมเพราะการลดทิฏฐิมานะอย่างนั้น เนื่องจากพระองค์ได้ทรงเห็นหลักธรรมชาติที่เตือนพระทัยแล้วบำเพ็ญพระองค์ให้เป็นไปในหลักแห่งธรรมนั้น ๆ

ขอสรุปว่าหกปีพระองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็นโลกวิทูรู้โลกทั้งเป็นโลกนอกทั้งเป็นโลกในกว้างแคบโดยตลอดทั่วถึง ไม่มีอันใดจะปิดบังลี้ลับว่าพระองค์จะไม่สามารถหยั่งทราบได้โดยพระปัญญาญาณ แม้ที่สุดในพระทัยของพระองค์ที่มีอะไรเคลื่อนแฝงอยู่ก็ปรากฏชัดเช่นเดียวกับวันเพ็ญพระจันทร์เต็มดวง สว่างจ้าขึ้นในคืนซึ่งตรงกับเดือนหกเพ็ญที่เรียกว่าวิสาขมาส ธรรมทั้งหมดที่พระองค์ทรงรู้เห็นนั้นเป็นธรรมในหลักธรรมชาติทั้งนั้น โดยทรงบำเพ็ญตามหลักธรรมชาติ พิจารณาในหลักธรรมชาติที่ประกาศก้องวานอยู่ทั้งภายนอกภายใน ตลอดกาล แม้ความรู้สึกซึ่งปรากฏเป็นอยู่ตลอดเวลา ณ ภายในก็เป็นหลักธรรมชาติอันหนึ่ง พระองค์ได้รู้แจ้งเห็นจริงโดยตลอด ทั้งนี้ล้วนแล้วแต่เป็นหลักธรรมชาติทั้งนั้น ก่อนที่พระองค์จะตรัสรู้ก็ปรากฏว่าไปอยู่ในที่สงบสงัด ซึ่งเป็นหลักธรรมชาติ และปราศจากความพลุกพล่านด้วยฝูงชนและบรรดาสัตว์ มีพระกายอันเปลี่ยว จิตใจก็วิเวกวังเวง ความรู้สึกภายในของพระ-องค์ก็เด่นขึ้นในขณะนั้น

ตามธรรมดา ธรรมชาติรู้ที่เราเรียกว่า **ใจ** นี้ จะมีความรู้อยู่ตลอดเวลา ๒๔ ชั่วโมงไม่เคยลดละแม้ขณะเดียว แต่เพราะสิ่งแวดล้อมมากระทบและกลบไว้โดยทางตา หางหูทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย และทางใจ จึงเป็นเหตุให้ความรู้อันนั้นซุ่มซ่อนอยู่ตามรูปเสียง กลิ่น รสเป็นต้น ไปเสีย ไม่สามารถจะพินิจพิจารณาความรู้นั้นว่ามีความหนักเบาไปในแง่ไหนบ้าง ทั้งทางชั่วและทางดี แต่เมื่อได้รับความสงัดวิเวก จิตก็ไม่พัวพันกับสิ่งใดซึ่งเคยรู้เคยเห็นมาแต่ก่อน ความรู้ที่ปรากฏขึ้นในใจจะส่งกระแสไปทางใด จะเป็นทางอดีต ทางอนาคต ก็ปรากฏรู้เท่าทันในวงปัจจุบันเสมอไป ด้วยอำนาจพระสติซึ่งทรงตั้งไว้แล้วด้วยดี ความรู้อันนี้ก็ปรากฏเด่นขึ้นโดยลำดับ ความรู้ที่เด่นขึ้นนี้จะเด่นขึ้นทางดีก็ทราบชัด จะเด่นขึ้นทางชั่วก็ทราบชัด เมื่อจะเด่นขึ้นในทางสั่งสมกิเลสตัณหาเพื่อความมัวหมองภายในจิตใจ พระองค์ก็พยายามแก้ไขให้ทันกับเหตุการณ์ ไม่ปล่อยให้ฝ่ายต่ำฉุดลากไป จนจิตค่อยกลายเป็นจิตที่ผ่องใส สะอาดเป็นลำดับ และมีความเฉลียวฉลาดด้วยอุบายปัญญา เพราะเหตุนั้นท่านจึงสอนให้บำเพ็ญสมาธิ คือความ

สงบใจ เมื่อใจได้รับความสงบแล้ว ย่อมเห็นเงาของตัวเองในทางปัญญา เหมือนน้ำที่ใสสะอาด สามารถมองเห็นสัตว์น้ำหรือสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในน้ำนั้นได้โดยชัดเจนฉะนั้น เมื่อจิตยังไม่สงบเราจะพิจารณาสิ่งใดก็ไม่ชัดเจน แม้จะพิจารณาทางปัญญาก็กลายเป็นสัญญา ไปเสียโดยมาก นี้หมายถึงสัญญา ที่จะก่อเหตุเป็นสมุทัยสะสมกิเลสขึ้นภายในใจเพราะความรู้ความเห็นที่มาผ่านทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อใจได้รับความสงบแล้ว จะพิจารณาสภาวธรรมก็เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เช่นเดียวกับบุคคลที่กำลังหยุดนิ่งอยู่มองดูอะไรก็เห็นชัด ฉะนั้น สมาธิพระองค์ก็ได้ทรงบำเพ็ญมา คำว่า **สมาธิ** นี้หมายถึงความสงบของใจหรือความแน่นหนามั่นคงของใจ เมื่อใจได้รับความสงบแล้วความสุขจะปรากฏขึ้นมาในขณะนั้น ถ้ายังไม่สงบก็ยังไม่ปรากฏเป็นความสุขขึ้นมา เมื่อมีความสุขแล้ว เราพอมีช่องทางจะพิจารณาทางปัญญา คำว่า **ปัญญา** หมายถึงความสอดส่องมองดูเหตุการณ์ต่าง ๆ ได้ทะลุปรุโปร่งเป็นลำดับหรือความแยบคายออกจากใจอันเดียวกัน สัญญาคือความจำ ปัญญา คือความคลี่คลายในสิ่งที่ตนจดจำไว้นั้น เช่นเดียวกับเรามัดไม้หลายกิ่งหลายแขนงเข้าเป็นมัด ๆ สัญญาเช่นเดียวกับตอกหรือลวดที่เรามัดไม้เป็นกำไว้ ปัญญา เป็นผู้คลี่คลายไม้ที่เรามัดไว้นั้นให้เห็นว่ามีกี่ชิ้นด้วยกัน มีไม้อะไร และชื่อว่าอะไรบ้าง เรื่องของปัญญาจึงเป็นธรรมชาติคลี่คลายดูสภาวธรรมซึ่งเป็นของมีอยู่ในตัวของเรา

อนึ่ง คำว่า **สมาธิ** การทำใจให้มีความสงบเยือกเย็น ท่านผู้ฟังทั้งหลายคงจะเคยได้ทราบแล้วว่ามีหลายชั้น **ขณิกสมาธิ** จิตที่รวมลงเพียงขณะเดียวแล้วถอนขึ้นมาเสีย **อุปจารสมาธิ** คือ สมาธิที่รวมสงบลงแล้ว ถอนออกมาเล็กน้อยแล้วออกรู้สิ่งต่าง ๆ ที่มาสัมผัสใจในขณะนั้น จะเป็นเรื่องสัตว์ บุคคล หรือภูตผีก็ตาม จัดเข้าในวงอุปจารสมาธินี้ ส่วน **อัปปนาสมาธิ** จิตที่หยั่งลงแล้วมีความสงบอย่างเต็มที่และรวมอยู่ได้เป็นเวลานาน ๆ คำว่า **อัปปนาสมาธิ** นี้มีความหมายกว้างขวางมาก จิตรวมอยู่ได้นานด้วย มีความชำนิชำนาญในการเข้าออกของสมาธิด้วย ต้องการเวลาใด ได้ตาม

ความต้องการด้วย แต่เราผู้บำเพ็ญในทางปัญญานั้น ไม่จำต้องถึงขั้นอัปปนาสมาธิแล้วจึงจะต้องพิจารณาทางปัญญา เรื่องของสมาธิ คือความสงบ และสงบมากน้อยพึงทราบว่า เป็นบาทฐานแห่งวิปัสสนาคือปัญญาเป็นขั้น ๆ ไป เพราะปัญญามีหลายขั้น ขั้นหยาบ ขั้นกลาง ขั้นละเอียด สมาธิในขั้นหยาบก็เป็นบาทฐานของวิปัสสนาขั้นหยาบได้ ขั้นกลาง ขั้นละเอียดก็เป็นบาทฐานของปัญญาขั้นกลางขั้นละเอียดได้ และในขณะเดียวกันพึงทราบว่าสมาธิกับปัญญานั้น เป็นธรรม คู่เคียงโดยจะแยกจาก กันไม่ออก ควรใช้ปัญญาคู่เคียงกันไปกับสมาธิตามโอกาสอันควร คือถ้าเราจะดำเนินในทางสมาธิโดยถ่ายเดียวไม่คำนึงถึงเรื่องปัญญาเลยแล้ว จะเป็นเหตุให้ติดสมาธิคือความสงบ เมื่อจิตถอนออกมาจากสมาธิแล้ว ต้องพิจารณาในทางปัญญา เช่นพิจารณาธาตุขันธ์โดยทางไตรลักษณ์ วันนี้ก็พิจารณาอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา วันหน้าก็พิจารณา อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ไตร่ตรองอยู่เช่นนี้ทุกวันทุกคืนไป ไม่ต้องสงสัยว่าจะไม่ชำนาญ ในทางปัญญา ต้องมีความคล่องแคล่วชำนาญเช่นเดียวกันกับทางสมาธิ ปัญญาในเบื้องต้นต้องอาศัยการบังคับ ให้พิจารณาอยู่บ้าง ไม่ใช่จิตเป็นสมาธิแล้วจะกลายเป็นปัญญาขึ้นมาทีเดียว ถ้าจิตเป็นสมาธิแล้วกลายเป็นปัญญาขึ้นมาเอง โดยผู้บำเพ็ญไม่ต้องสนใจมาพิจารณาทางด้านปัญญาเลยแล้ว จิตก็ไม่มีโอกาสจะติดสมาธิดังที่เคยปรากฏดาษดื่นในวงนักปฏิบัติ ความจริงเบื้องต้นต้องอาศัยมาพิจารณาปัญญา จะมีความคล่องแคล่วและมีความสว่างไสว ทั้งรู้เท่าทันกับสิ่งที่มาเกี่ยวข้องเป็นลำดับ จะเป็นไตรลักษณ์ที่หยาบก็จะเห็นในทางปัญญา คำว่าไตรลักษณ์อย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียดนั้น ขึ้นอยู่กับการพิจารณา เช่นเราพิจารณาในส่วนร่างกายจัดว่าเป็นไตรลักษณ์ส่วนหยาบ พิจารณาในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จัดเป็นไตรลักษณ์ส่วนกลาง พิจารณาเรื่องจิตที่เป็นรากเหง้าแห่งวัฏฏะจริง ๆ แล้ว นั่นคือไตรลักษณ์ส่วนละเอียด เมื่อจิตได้ก้าวเข้าสู่ไตรลักษณ์ส่วนหยาบ ไตรลักษณ์ส่วนกลาง ไตรลักษณ์ส่วนละเอียด จนผ่านพ้นไตรลักษณ์ทั้งสามนี้ไปแล้ว ธรรม-

ชาติที่ปรากฏขึ้นในอันดับต่อไปอย่างไม่มีปัญหาใด ๆ นั้นจะเรียกว่าอัตตาก็ตาม อนัตตาก็ตาม ไม่เป็นไปตามความสมมตินิยมใด ๆ ทั้งนั้น เพราะอัตตากับอนัตตา เป็นเรื่องของสมมติซึ่งโลกก็มีอยู่ด้วยกัน ธรรมชาติอันนั้นไม่ใช่สมมติ โลกทั้งหลายจึงเอื้อมถึงได้ยาก เมื่อมีอัตตาและอนัตตาเป็นเครื่องเคลือบแฝงอยู่ในใจ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงพิจารณาในสภาวะทั้งหลาย โดยไตรลักษณ์ส่วนหยาบ ส่วนกลางและส่วนละเอียดจนเห็นประจักษ์แจ่มแจ้งในพระทัยแล้วกาลใด กาลนั้นพระองค์จึงทรงเปล่งพระอุทานขึ้นว่า เรียนจบไตรภพโดยสมบูรณ์แล้ว จากนั้นก็ทรงปลงพระทัยที่จะสอนสัตว์ทั้งหลายมีเบญจวัคคีย์เป็นต้น พร้อมกับการประกาศพระองค์ว่าเป็นศาสดาของโลกได้ ถ้าพระองค์ยังไม่ผ่านไตรลักษณ์คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตาทั้งส่วนหยาบ ส่วนกลาง และส่วนละเอียดไปแล้ว พระองค์จะเป็นศาสดาของโลกอย่างเต็มที่ไม่ได้เลย เราทั้งหลายผู้มุ่งจะเป็นครูสอนตน เป็นผู้ฝึกฝนทรมานตนเราก็ต้องดำเนินไปตามแนวทางที่พระองค์ทรงพิจารณาและทรงรู้เห็นไปโดยลำดับนี้ คำว่าไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ด้วย ไตรลักษณ์ขั้นหยาบ ขั้นกลาง ขั้นละเอียดด้วย พึงทราบว่ามีอยู่ในกายในใจของเราทุกท่าน ไม่ใช่มีแต่พระพุทธเจ้าองค์เดียวและพระสาวกของพระองค์เท่านั้น พึงทราบว่าเราทั้งหลายเวลานี้กำลังเป็นภาชนะที่สมบูรณ์อยู่แล้วที่จะสามารถพิจารณาและรับรองสภาวะที่ได้อธิบายมานี้ให้เห็นแจ่มแจ้งขึ้นในใจ ซึ่งเรียกว่า ธรรมในหลักธรรมชาติ เป็นของที่มีอยู่ตั้งแต่วันก้าวเข้าสู่ปฏิสนธิวิญญาณมาเป็นลำดับจนถึงวันนี้ องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าท่านพิจารณาเห็นสภาวธรรมทั้งหลาย ไม่ได้ค้นหาที่ไหน ธรรมทั้งหลายมีอยู่แล้วอย่างสมบูรณ์ พระองค์พิจารณาตามหลักธรรมชาติเหล่านี้ให้ชัดแจ่มแจ้งตามหลักแห่งธรรมทั้งหลายที่มีอยู่อย่างสมบูรณ์ทั้งภายนอกและภายใน จนหายสงสัยข้องพระทัยทุกอาการแล้ว จึงได้ประกาศพระองค์ว่า เป็นผู้สิ้นแล้วจากสังสารจักร คือความหมุนเวียนเปลี่ยนแปลง ได้แก่ความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เหล่านี้

เราจึงเป็นพุทธบริษัทของพระองค์ ขอได้โปรดพิจารณาสภาวธรรมซึ่งมีอยู่ในตัว และเราอย่าคิดมากไปว่า เราไม่มีศีลจะบำเพ็ญสมาธิให้เป็นไปไม่ได้ เราไม่มีสมาธิจะบำเพ็ญปัญญาให้เป็นไปไม่ได้ ดังนี้ พึงทราบว่า ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องอยู่กับหัวใจของผู้ตั้งใจปฏิบัติด้วยกันทุกท่าน ศีล หมายถึงปกติ ความเป็นปกติของใจในปัจจุบันนั้นปรากฏเป็นศีลขึ้นมาแล้ว ความสงบของใจในขณะที่กำลังภาวนาอยู่นั้น เรียกว่าจิตเป็นสมาธิขึ้นมาแล้ว การพิจารณาไตร่ตรองในหลักธรรมชาติคือไตรลักษณ์ที่อยู่ทั่วสรรพางค์ร่างกายและจิตใจทั้งภายในภายนอกจะเป็นเวลาใดก็ตาม พึงทราบว่าปัญญาเริ่มปรากฏขึ้นมาภายในใจของเราแล้ว เมื่อเราได้พยายามบำเพ็ญในธรรมทั้งสามประเภทคือ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้มีความติดต่อกันเป็นลำดับไป ศีล สมาธิ ปัญญา จะเป็นธรรมที่มีกำลังกล้าอาจปรากฏขึ้นภายในใจของเราทั้งสามประเภทพร้อม ๆ กัน เราอย่าเข้าใจว่าเราเป็นหญิงหรือฆราวาสไม่สามารถจะบำเพ็ญสมณธรรม คือคุณงามความดีมี มรรค ผล นิพพาน ที่เราจะต้องการให้เกิดขึ้นในตัวได้ ถ้าเราคิดเช่นนั้นเป็นความคิดผิดจะเป็นอุปสรรคต่อตนเอง เพราะองค์แห่งอริยสัจธรรมทั้งสี่ไม่ได้นิยมว่า นี้คือผู้หญิง นั้นคือผู้ชาย นั้นฆราวาส นั้นคือนักบวช พระ เณร เถร ชี แต่มีอยู่ในสัตว์สังขาร บรรดาที่มีวิญญาณครองทั่วไป เมื่อผู้ใดมีปัญญาพิจารณาอริยสัจธรรมทั้งสี่ ผู้นั้นแลเป็นผู้กำลังก้าวดำเนินตามเสด็จพระองค์ท่านเป็นลำดับไป อริยสัจธรรมทั้งสี่คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

คำว่า **ทุกข์** เป็นชื่อแห่งธรรมชาติอันหนึ่งซึ่งเป็นสิ่งที่ปรากฏอยู่ในกายและในจิตใจของเรา ความไม่สงบกายก็ดี ความไม่สงบใจก็ดี ท่านเรียกว่า **อริยสัจ** คือของจริงอย่างประเสริฐ ของจริงที่ไม่เอนเอียงไปตามบุคคลผู้ใด ใครจะตำหนิธรรมชาตินี้ว่าดีก็ตาม ว่าชั่วก็ตาม ธรรมชาตินี้ก็คือธรรมชาตินั้นเอง ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปตามความตำหนิติชมของบุคคลหรือสัตว์ใด ๆ ทั้งนั้น ท่านจึงเรียกว่าของจริงและมีอยู่เหมือนเงาตามตัว แต่เงาจะปรากฏในที่แจ้งเท่านั้น เข้าสู่ที่มืดแล้วเงาไม่ปรากฏ ส่วนอริยสัจธรรมทั้งสี่ มีทุกขสัจเป็นต้น เราจะอยู่ในที่มืดก็ตาม อยู่ในที่

แจ้งก็ตาม จะปรากฏในกายในใจของเราเสมอไปว่าเป็นทุกข์หรือเป็นสุข ฉะนั้น โปรดกำหนดพิจารณาให้ทั่วถึงตามที่อริยสัจจปรากฏอยู่

เรื่องการพิจารณากองทุกข์นี้ เราไม่ได้หมายจะเอาทุกข์มาเป็นสมบัติของเรา แต่ *ถ้าเราไม่พิจารณาทุกข์ เราก็ไม่มีอุบายปัญญารู้รอบคอบและหายสงสัยในทุกข์* ก็จะเกิดความลุ่มหลงนำทุกข์มาพัวพันภายในใจว่า เราทั้งอวัยวะนี้เป็นทุกข์หรือว่าทุกข์ทั้งหมดนี้เป็นตัวของเราไปเสีย *การที่เราพิจารณาทุกข์ให้เห็นชัดตามเป็นจริงแล้ว เรากับทุกข์นั้นจะแยกกันออกได้* โดยไม่ต้องคาดหมายให้เป็นกังวล จะเห็นว่าทุกข์นั้นเป็นส่วนหนึ่งจากเรา ในขณะเดียวกันเราผู้รู้ในสุขก็ดี ในทุกข์ก็ดีก็จะเห็นว่าเป็นสภาพอันหนึ่งจากเวทนาทั้งสามนั้น การพิจารณาทุกข์โดยอุบายแยบคายและความรอบคอบอย่างนี้ จึงเป็นทางปล่อยวางความกังวลในทุกข์หรือแยกความเป็นทุกข์นั้นออกจากตัวเราได้ โดยเห็นว่าทุกข์นั้นเป็นของจริงอันหนึ่ง ธรรมชาติที่รู้ทุกข์คือใจนี้ก็เป็นของจริงอันหนึ่ง ไม่สับสนปนกันโดยถือทุกข์นั้นว่าเป็นเรา และถือเราว่าเป็นทุกข์ แม้ทุกข์จะปรากฏขึ้นทางกายก็เห็นว่าเป็นสภาพอันหนึ่งจากความรู้ **ไม่ใช่เรา** ยิ่งพิจารณาเข้าไปภายใน คือทุกข์ทางใจ ก็จะเห็นชัดเช่นเดียวกัน การพิจารณาทุกข์ทั้งนี้ เรียกว่าได้ดำเนิน **มรรค** ไปในตัวแล้ว เพราะถ้าไม่ใช้ปัญญาก็ไม่มีเครื่องมือเพื่อดำเนิน *การไตร่ตรองหรือพิจารณาทุกข์ ตั้งใจดูทุกข์ กำหนดรู้ทุกข์ ตั้งสติดูทุกข์ล้วนแล้วแต่เป็นเรื่องของมรรค คือ ศีล สมาธิ ปัญญาทั้งนั้น* คือการพิจารณาทุกข์ก็เป็นอริยสัจจอันหนึ่ง เมื่อเห็นเรื่องของทุกข์แล้วเป็นเหตุให้คิดต่อไปว่า ทุกข์นี้เกิดขึ้นเพราะอะไร เช่นเราเสียใจในขณะที่ประสบสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา โดยมีใครมาด่าทอให้กระทบกระเทือนเราด้วยกิริยามารยาทอันไม่สมควร เกิดความเสียใจขึ้นมา เราพยายามพิจารณาหาต้นเหตุแห่งความเสียใจว่า เกิดขึ้นมาเพราะเหตุใด และจะมีทางแก้ไขความเสียใจได้ด้วยวิธีใด ดังนี้ก็เรียกว่า เราพยายามจะถอน **สมุทัย**อยู่ในขณะเดียวกันนั้นแล้ว เมื่อเราทำการพิจารณาเรื่อง **ทุกข์ สมุทัย** โดย **มรรค** คือ **สติกับปัญญา** ไปโดยทำนองนี้ ก็เป็นการทำให้แจ้งซึ่ง **นิโรธ** โดยลำดับในขณะเดียวกัน

อนึ่ง โปรดทราบว่าทุกข์กับสมุทัยมีหลายขั้น มรรคก็มีหลายขั้น มีอย่างหยาบ อย่างกลาง อย่างละเอียด นิโรธก็มีหลายขั้นเช่นเดียวกัน ทุกข์ส่วนหยาบดับไป นิโรธส่วนหยาบได้เริ่มปรากฏตัวขึ้นมา ทุกข์ส่วนกลางดับไป นิโรธส่วนกลางได้ปรากฏตัวขึ้นมา ทุกข์ส่วนละเอียดดับไป นิโรธได้ปรากฏตัวขึ้นมาอย่างเต็มที่ จึงควรทราบไว้อย่างนี้ ไม่ใช่ว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค จะเป็นธรรมขั้นเดียว แยกกันได้อย่างนั้น เราพิจารณาเบื้องต้นก็ต้องเป็นขั้นหยาบ ต่อมาก็ค่อยเลื่อนฐานะขึ้นไปขั้นกลาง ขั้นละเอียด โดยความรู้อันเดียวเป็นผู้พิจารณา ความรู้อันเดียวเป็นผู้วิพากษ์วิจารณ์จนกลายเป็นความแยบคายโดยลำดับ และกลายเป็นความรู้ความฉลาดอันยอดเยี่ยมขึ้นมาเป็นขั้น ๆ จากดวงใจอันเดียวกัน พระพุทธเจ้าผู้ดำเนินมาก่อนก็ทรงทำเช่นนั้น รู้สึกว่าพระองค์เป็นมาด้วยความทุกข์ความลำบาก เป็นมาด้วยความอดทน เป็นมาด้วยความขยันหมั่นเพียรและกล้าเสียสละแม้ชีวิต ไม่ทรงเสียดาย เพื่ออริยสัจซึ่งเป็นธรรมสายเอก ทรงพยายามเพื่อรู้ชัดในทุกข์ซึ่งเป็นความเดือดร้อนในทุกข์ทั้งมวล และพยายามรื้อถอนสมุทัยอันเป็นตัวก่อเหตุให้ทุกข์ทั้งมวลเกิดขึ้น ด้วยมรรค คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เพื่อปรากฏผล คือ นิโรธ ความดับทุกข์เป็นขั้น ๆ จนไม่มีอะไรเหลืออยู่ภายในใจ แม้อริยสัจสี่ ซึ่งเป็นธรรมที่เคยเห็นว่าลี้ลับ ก็ปรากฏผลเป็นธรรมเปิดเผยต่อพระทัยขึ้นมาจนได้ เพราะความพยายามเป็นกุญแจดอกสำคัญ

ฉะนั้น บรรดาเราทุกท่านผู้มุ่งต่อแดนพ้นทุกข์ตามพระองค์ โปรดพิจารณาโดย **โอปนยิโก** น้อมอริยสัจทั้งสี่เข้ามาสู่กาย สู่ใจ ให้ตรงตามหลักความจริงซึ่งเป็นของมีอยู่เช่นเดียวกับพระพุทธเจ้า ไม่มีอะไรบกพร่อง และไม่มีสิ่งใดแปลกกันแม้แต่น้อย ปัญญาที่จะหยั่งทราบในอริยสัจทั้งสี่ก็เกิดจากใจดวงเดียว เราผู้กำลังฟังเทศน์อยู่ในบัดนี้จึงไม่มีความผิดแปลกอะไรจากครั้งพุทธกาล และเป็นปัจจุบันกาลอยู่เสมอภายในใจของผู้ตั้งไว้ด้วยดีแล้วในคลองแห่งธรรม และเป็นผู้สามารถจะรับรู้ในสัจธรรมทั้งหลายซึ่งกลายเป็นของมีอยู่ในตัว เมื่อกำลังปัญญาสามารถแล้ว ย่อมรอบรู้ทั้งภายนอกและภายใน ตลอดดวงจิต ไม่มีอันใดเหลือ คำว่ารอบรู้ภายนอกนั้น หมายถึง รูป

เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัสและปล่อยวางได้ การพิจารณาภายในคือย้อนจิตเข้ามาสู่ภายในกาย จนสามารถรู้เท่ากายทุกส่วนเพราะอำนาจการพิจารณาจนถอนจากอุปาทานความถือกายเสียได้ ส่วนเวทนาจะเป็นสุขก็ดี ทุกข์ก็ดี เฉย ๆ ก็ดี สัญญา ความจำได้หมายรู้ก็ดี สังขาร ความปรุง จะปรุงดี ปรุงชั่ว ปรุงกลาง ๆ ปรุงอดีต อนาคต ก็ทราบชัดว่าเป็นเพียงสภาวะอันหนึ่ง ๆ วิญญาณความรับรู้ก็เป็นเพียงสภาวะอันหนึ่งรวมแล้วเรียกว่ากองอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาทั้งนั้น ปัญญารู้รอบและปล่อยวางเข้าไปเป็นลำดับ ที่นี้ยังเหลือจิตซึ่งเป็นตัวเหตุอันสำคัญและเป็นผู้ให้นามว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็ดี และเป็นผู้หลงในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณก็ดี มายึดในรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณก็ดี ปัญญาขุดค้นตามเข้าไปเป็นระยะ ๆ จนถึงรากฐานแห่งวัฏฏจักร คือ ความรู้อวิชชาผู้เป็นจอมแห่งไตรภพอันเป็นเรื่องบรรจุแห่งเรื่องทั้งปวง ชื่อว่าเรื่องทั้งหมดรวมอยู่ที่นี้ เพราะเหตุนั้นท่านจึงให้นามว่าปมแห่งวัฏฏจักร จงพิจารณาจนเห็นว่านี้ก็คือไตรลักษณ์ และเป็นเครื่องมือของไตรจักรเช่นเดียวกันกับสภาวธรรมอื่น ๆ เมื่อรู้เห็นชัดแล้วความถือมั่นยึดมั่นในความรู้ที่เจือด้วยยาพิษจะหมดไป เพราะเห็นเป็นอสรพิษอย่างแน่ใจต้องสลัดปัดทิ้งทันที ความรู้ซึ่งเป็นตัวอวิชชาก็ขาดกระเด็นออกจากใจ เรื่องทั้งหลายที่เต็มอยู่กับความรู้ที่เต็มไปด้วยเรื่องก็ขาดไปพร้อม ๆ กัน เรื่องที่เป็นกิเลสทั้งมวลไม่มีทางเกิดขึ้นจึงยุติลง ความสัมผัสจากการเห็น การได้ยิน การสูดกลิ่น ลิ้มรสทั้งปวงจึงเป็นเพียงสักว่ากิริยา ไม่มีเรื่องจะให้เกิดความซึมซาบและยึดมั่นถือมั่นซึ่งเป็นตัวอุปาทานอีกต่อไป เพราะความรู้ที่เป็นไปด้วยเรื่องซึ่งเป็นผู้บงการได้หมดสิ้นไปแล้ว เรื่องทั้งหลายจึงไม่มี พระพุทธเจ้าก็ดี สาวกทั้งหลายก็ดี ได้ทำลายความรู้ที่เต็มไปด้วยเรื่องนี้ขาดสิ้นไปจากจิตใจแล้ว แม้ท่านจะทรงขันธ์อยู่ ขันธ์ก็สักว่าขันธ์ คือรูปก็สักว่ารูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัสทั้งหลาย ก็สักว่า เท่านั้น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณซึ่งเป็นของมีอยู่ประจำขันธ์ ๕ ก็สักแต่ว่าอาการนั้น ๆ เท่านั้น ไม่มีเรื่องเกี่ยวข้องกับ

จิตอันจะให้เกิดความกังวล เพราะจิตกลายเป็นจิตที่พ้นจากเรื่องแล้ว คือเป็นจิตที่ไม่มีสมมติแล้ว ก็จิตที่มีสมมติหมายถึงจิตที่เต็มไปด้วยเรื่องดังกล่าว คือมีอวิชชาเป็นหัวหน้าความรู้ที่อยู่ใต้อำนาจอวิชชาจัดว่าความรู้ที่เต็มไปด้วยเรื่อง ฉะนั้นเรื่องจะโกรธก็ดี เรื่องจะโลภก็ดี เรื่องจะหลงก็ดี จึงขึ้นอยู่กับความรู้อันนี้ทั้งนั้น เมื่อความรู้อันนี้ได้ดับลงไป เรื่องจะโลภ เรื่องจะโกรธ เรื่องจะหลง จึงไม่มีอีกต่อไป เพราะรากเหง้ามันดับแล้ว กิ่งก้านสาขาจะทนอยู่ได้อย่างไร จำต้องดับตามกันไปหมด ปัญญาที่พิจารณาเป็นไปตามลำดับจนรู้แจ้งเห็นจริงแล้ว คำว่า จิต ก็หมดสมมติไป จะให้ชื่อให้นามก็สักแต่ว่า ไม่ได้มีความผูกพันมั่นหมายในความรู้ประเภทนั้น ท่านจึงเป็นผู้หมดเรื่องทางภายใน อยู่ด้วยความไม่มีปัจจัยสืบต่อระหว่างจิตกับอารมณ์ เป็นบรมสุขในอิริยาบถทั้งสี่คือยืน เดิน นั่ง นอนไม่มีเรื่องทั้งนั้น หลับหรือตื่นก็เป็นสุขเพราะไม่มีสิ่งรบกวนใจ เป็นอยู่ด้วยความหมดเรื่อง ขันธ์ ๕ จึงกลายเป็นเครื่องมือสำหรับใช้เป็นประโยชน์ของนักปราชญ์โดยสมบูรณ์ ก่อนแต่ยังไม่รู้เท่าทัน ขันธ์ ๕ ต้องเป็นเครื่องมือของมหาโจรผู้ลือนามซึ่งเป็นหัวหน้า บังคับขันธ์ทั้ง ๕ คือกาย จำต้องทำไปด้วยอำนาจของกิเลสตัณหา เวทนาที่ปรากฏขึ้นมา ก็ปรากฏขึ้นมาด้วยอำนาจกิเลสตัณหา สัญญาจำขึ้นมา ก็จำเพราะอำนาจของกิเลสตัณหา สังขารก็ปรุงเรื่องกิเลสตัณหาทั้งมวล วิญญาณก็รับรู้เพื่อกิเลสตัณหาอาสวะไปเสียทั้งนั้น เพราะเจ้าอวิชชาเป็นตัวมหาโจรคือเจ้าเรื่อง เจ้ากิเลสตัณหา รากเหง้าแห่งกิเลสตัณหาทั้งมวล อยู่ที่นั่นทั้งหมด พออวิชชาดับไปเท่านั้นขันธ์ทั้ง ๕ จึงกลายเป็นเครื่องมือของวิชชาวิมุตติไป วิชชาวิมุตติได้ผุดขึ้นมาอย่างเต็มที่แล้ว ขันธ์กลายเป็นบริษัทบริวารคือเครื่องมือวิชชาวิมุตตินั้นไปเสีย กิริยาของกายที่จะเคลื่อนไหวก็เป็นไปโดยธรรม เวทนาคือความสุข ความทุกข์ เฉย ๆ ซึ่งเกิดขึ้นทางกาย ก็เป็นไปโดยธรรม สัญญา จำได้หมายรู้ ก็จำไปโดยธรรม สังขารก็ปรุงโดยธรรม วิญญาณก็รับรู้โดยธรรม ทั้งนั้น ไม่ได้เป็นไปตามกิเลสตัณหาอาสวะที่เคยเป็นมา

องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคท่านทรงทำปริวรรต ท่านทำอย่างนี้ ท่องเที่ยวในวัฏฏ-สงสาร พระพุทธเจ้าก็ท่องเที่ยวมานานไม่มีจบสิ้น เที่ยวที่ไหน เกิดและตายที่นั่น ทุกข์ที่นั่น เมื่อได้ปริวรรตกลับเข้ามาท่องเที่ยวในสากลกายและใจ คือ จุดที่รวมแห่งอริย-ธรรมโดยหลักธรรมชาติแล้ว จึงได้ยกธงชัยว่า "**พุทโธ**" อย่างเต็มดวง ผู้ข้ามห่วงแห่งความหลง แล้วก็นำมาประกาศให้เราทั้งหลายได้ถือเป็นสรณะ คือพุทธํ ธมฺมํ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ อยู่จนบัดนี้ ธรรมทั้งนี้เกิดขึ้นมาจากการทำปริวรรตเข้ามาสู่ภายใน เรียกว่า**โอปนยิโก** น้อมเข้าสู่ภายใน พิจารณาให้เห็นชัดแจ่มแจ้ง การข้ามโลกสงสารไม่ข้ามที่ไหน โลกก็คือดวงใจที่เป็นอวิชชานี้ทั้งดวง สังสาระความท่องเที่ยวก็หมายถึงจิตดวงนี้ วัฏฏจักรตัวหมุนก็คือความรู้ที่เต็มไปด้วยเรื่องนี้เองเป็นเหตุให้วก-เวียนไปมา กรรมทั้งหลายจึงสืบต่อกันไปโดยลำดับ เพราะธรรมชาติซึ่งเป็นตัวจักรใหญ่พาหมุนอยู่ตลอดเวลา เมื่อตัวจักรใหญ่ได้ทำลายลงไปแล้ว ตัวจักรเล็กก็พลอยถูกทำลายไปตาม ๆ กัน ผลสุดท้ายไม่มีอะไรเหลืออยู่ เช่นเดียวกับต้นไม้ที่ถูกถอนขึ้นหมดทั้งราก แม้กิ่งก้านสาขาจะมีมากมายก็จะต้องตายฉิบหายไปตาม ๆ กันหมด เรื่องอวิชชาดับไปก็เช่นเดียวกัน กิเลสตัณหาประเภทใด ๆ ดับไปหมดไม่มีอะไรเหลือ

วันนี้แสดงธรรมเทศนาให้ท่านผู้ฟังทั้งหลายทราบ ในลักษณะแห่งธรรมป่า หากไม่ถูกจริตจิตใจในหลักธรรมบางประการ ผู้แสดงยังหวังได้รับอภัยจากบรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายด้วยจิตเมตตา ถ้าธรรมที่แสดงนี้พอจะเป็นประโยชน์ได้บ้าง ก็ขอได้โปรดนำไปไตร่ตรองและปฏิบัติตามโอกาสอันควร ความสุขความเจริญที่โลกปรารถนามานานจะเป็นเครื่องสนองตอบ แทนท่าน นักปฏิบัติทั้งหลายผู้อุตส่าห์พยายามเป็นลำดับนับแต่ขั้นแรกจนถึงขั้นสูงสุด คือ วิมุตตินิพพาน ฯ ในอนาคตอันใกล้นี้ ดังนั้นการแสดงธรรมก็เห็นว่าสมควรแก่เวลาจึงขอยุติการแสดงเท่านี้ เอวํ

กัณฑ์ที่ ๓

พระธรรมเทศนา

ณ วัดป่าบ้านตาด อุดรธานี

วันที่ ๘ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๐๕

ต่อไปนี้จะได้เริ่มแสดงคำสั่งสอนของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ขอให้บรรดาท่านผู้ฟังพึงสังเกตความเคลื่อนไหวแห่งใจของตนในขณะฟัง ถ้าได้สังเกตความเคลื่อนไหวของใจโดยใกล้ชิดแล้ว เราจะได้เห็นอาการเคลื่อนไหว ซึ่งแสดงออกมาทั้งดีและชั่วจากใจดวงเดียวทุกระยะ ท่านกล่าวไว้ว่า โลกธาตุดูเหมือนว่ากว้างขวางมากมาย แต่นั่นเป็นสภาวธรรมอันหนึ่ง ๆ เท่านั้น เขาไม่มีความหมายและความรู้สึกในตัวของเขาเองแต่อย่างใด แต่ใจซึ่งเป็นตัวโลกธาตุนี้เป็นธรรมชาติที่รู้สึกตัวเองอยู่เสมอ และธรรมชาตินี้เป็นสิ่งที่มีคุณค่ายิ่งกว่าสิ่งใด ๆ ในโลก ถ้าชั่วก็ไม่มีอะไรจะเทียบ ดีก็ไม่มีอะไรจะทัดเทียม และเป็นธรรมชาติที่แปลกประหลาดยิ่งกว่าสิ่งใด ๆ เหตุนั้นองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสไว้ว่า **มโนปุพฺพงฺคมา ธมฺมา** เป็นต้น สิ่งทั้งหลายมีใจเป็นสำคัญ จะดีหรือชั่วขึ้นอยู่กับใจ แต่สิ่งที่เป็นบริวารของใจกลับเป็นนายของใจนั้นมีจำนวนมาก ถ้าพูดอย่างคำสวยงามก็ว่า บริวารของใจ เครื่องใช้ของใจ แต่ถ้าพูดให้ถูกหลักธรรมจริง ๆ แล้วก็ควรว่า *นายของใจ* เครื่องกดถ่วงหรือเครื่องผูกมัดจิตใจนั่นเอง

ใจที่ไม่ได้รับการอบรมย่อมมีภัยรอบตัว แต่ส่วนมากก็เกิดขึ้นจากเรื่องของตัวเอง ถ้ายังไม่ได้อบรมให้รู้เรื่องของตัวเองเสียบ้างแล้ว ย่อมจะคิดตำหนิติชมสิ่งภายนอกมากกว่าเรื่องของใจผู้มีลัตการติชมเสียเอง องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้ตรัสไว้ว่า **โอปนยิโก** สิ่งที่เราเห็นด้วยตาก็ดี ได้ยินด้วยหูก็ดี พึงน้อมเข้ามาสู่ใจให้ทราบ

ว่า สิ่งทั้งหลายนั้นมีใจเป็นผู้รับรู้ เป็นผู้ให้ความหมายในสิ่งทั้งปวง ถ้าใจไม่เป็นผู้ให้ความหมายแล้ว สิ่งเหล่านั้นจะปรากฏความหมายขึ้นโดยลำพังตัวเองย่อมเป็นไปไม่ได้ การอบรมใจก็เพื่อจะให้รู้เรื่องของตัวเองผู้ก่อเหตุ พระพุทธเจ้าทรงพยายามอบรมพระองค์เพื่อให้รู้สึกดีชั่วในพระองค์มาเป็นเวลานาน แต่นั่นเป็นวิสัยของพระพุทธเจ้าซึ่งเช่นเดียวกับหนทางหลวง ย่อมกว้างขวางหรือยืดยาว การก่อสร้างก็ต้องทุ่มเทกำลังมากมายจึงจะสมชื่อว่าเป็นทางหลวง ส่วนทางของบุคคลที่จะไปสู่จุดต่าง ๆ ย่อมคับแคบ พอหลวมตัวเท่านั้นก็ไปได้อย่างสบาย แต่สัมภาระที่จะนำไปให้ประโยชน์สำหรับตนนั้นก็มีจำนวนน้อยพอเหมาะกับกำลังจะหอบหิ้วไปได้ ส่วนทางหลวงเมื่อสำเร็จแล้วนำสัมภาระไปได้มาก เช่นทางรถไฟเป็นต้น ไปมาแต่ละเที่ยวบรรทุกคนได้เป็นจำนวนมาก นอกจากนั้นยังมีสิ่งของติดมากับรถไฟก็มีจำนวนไม่น้อย วิสัยของพระพุทธเจ้า จะรื้อขนสัตว์โลก ให้พ้นจากโอฆสงสาร ก็ย่อมจะทุ่มเทกำลังลงเป็นจำนวนมากและเป็นเวลานาน เมื่อบำเพ็ญให้สำเร็จตามภูมิของพุทธวิสัยแล้ว จึงเป็นผู้มีความสามารถและฉลาดแนะนำพร่ำสอนสัตว์ทั้งหลาย พร้อมทั้งทราบอุปนิสัยของสัตว์แต่ละราย ๆ ว่า ควรจะแนะนำพร่ำสอนได้โดยวิธีซึ่งจะให้สำเร็จผลแก่ผู้มาศึกษาและปฏิบัติตามเป็นขั้น ๆ ไป พระองค์ทรงทราบได้ดี นอกจากทรงทราบอัธยาศัยของบรรดาสัตว์แล้ว ยังทราบธรรมที่จะพึงนำมาแนะนำสั่งสอนให้ได้ประโยชน์แก่บรรดาสัตว์ทั้งหลายเป็นราย ๆ ไปด้วย แต่สาวกทั้งหลายไม่มีความสามารถทัดเทียมพระพุทธเจ้าได้ เพียงแต่มีกำลังและความสามารถที่จะแนะนำสั่งสอนทำหน้าที่แทนพระพุทธองค์ได้ตามกำลังความสามารถของตนเท่านั้น แม้จะเป็นผู้บริสุทธิ์หมดจดจากกิเลสอาสวะเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าก็ตาม แต่กำลังความเชี่ยวชาญเฉลียวฉลาดสามารถที่จะแนะนำพุทธบริษัทให้เป็นไปได้เป็นจำนวนมากเหมือนอย่างพระพุทธเจ้านั้น ไม่ใช่วิสัยของสาวกผู้ไม่มีความสามารถเท่าเทียมพระพุทธเจ้าได้ เมื่อย้อนเข้ามาถึงเราทั้งหลายผู้บำเพ็ญให้ข้ามพ้นไปโดยเฉพาะแล้วจึงไม่ควรคิดว่า พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญพุทธบารมีมาเป็นจำนวนเท่านั้นเท่านี้ ท่านจึงสามารถพ้นทุกข์ไปได้ แต่เรามีกำลังเพียงเท่านี้

สติปัญญาเพียงเท่านี้ ไฉนจะสามารถบำเพ็ญตนให้พ้นได้เช่นพระพุทธเจ้า ที่ถูกเราไม่ควรคิดเช่นนั้น เพราะวิสัยของพระพุทธเจ้ากับวิสัยของเรามีความแตกต่างกันมาก ถ้าจะเทียบกับรถ รถของพระพุทธเจ้าเป็นรถขนาดใหญ่เช่นรถไฟหรือรถบรรทุก รถของพวกเราเป็นรถเล็กและรถนั่งเฉพาะ ไม่สามารถจะบรรทุกสัมภาระและคนโดยสารไปได้ แม้จะบรรรทุกไปบ้างก็เพียงหนึ่งคนหรือสองคนเท่านั้นก็พอดีกับกำลังของตน ไม่เหมือนรถใหญ่ซึ่งบรรทุกได้คราวละมากๆ ก็บัดนี้เราจะพยายามบรรทุกเฉพาะตัวของเราให้ข้ามพ้นไปด้วยความสะดวกและราบรื่น โดยไม่เกี่ยวกับภาระซึ่งจะเป็นทางให้เนิ่นช้า จึงไม่ควรเทียบพระพุทธเจ้ากับเราในส่วนบำเพ็ญบารมี อนึ่ง การอบรมใจที่เรากำลังทำอยู่ขณะนี้นับว่าเป็นวิธีที่ถูกต้องรัดกุมอยู่แล้ว พอจะพยุงเราให้ก้าวพ้นไปจากวัฏฏสงสารได้ทันกับเวลา ส่วนวิธีอื่นก็เป็นประโยชน์และอุปกรณ์ซึ่งกันและกันอยู่แล้ว แต่วิธีนี้เป็นวิธีที่รัดกุม พอเป็นทำนบที่ไหลรวมแห่งบารมีทั้งหลายให้มารวมอยู่จุดเดียวคือใจที่เต็มไปด้วยความสงบและเยือกเย็น เพราะฉะนั้น บรรดาพระภิกษุสามเณรที่บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาแล้ว หลักธรรมวินัยจึงไม่นิยมให้ประกอบการงานส่วนอื่นซึ่งนอกไปจากข้อวัตรปฏิบัติคือศีล สมาธิ ปัญญา อันเป็นหน้าที่เฉพาะของนักบวช เฉพาะผู้บวชจึงสอนทางลัดทางตรงเสมอว่า เกสา โลมา นขา ทนฺตา ตโจ เป็นต้น และสอนที่อยู่ที่อาศัย เพื่อบำเพ็ญด้วยความสะดวกตามเพศของนักบวชว่า รุกฺขมูล เสนาสนํ นิสฺสาย ปพฺพชฺชา ตตฺถ โว ยาวชีวํ อุสฺสาโห กรณีโย บรรพชาอุปสมบทในพระศาสนาแล้ว ขอให้ท่านทั้งหลายพยายามอุตส่าห์อยู่ตามรุกขมูล คือ ร่มไม้ชายเขาอันเป็นที่สงัดวิเวกและสะดวกแก่การบำเพ็ญสมณธรรม ไม่ให้มีภาระผูกพันพึงประพฤติตนเช่นเดียวกับนกซึ่งมีปีกกับหางเท่านั้น แม้จะเที่ยวหากินผลไม้หรืออาหาร ณ ที่ใดเพียงพอแก่จะงอยปากของตนแล้วก็บินไปตามสบาย ที่หลับนอนของนกไม่มีกำหนดว่าจะอยู่ที่ไหน ค่ำที่ไหนก็นอนที่นั่นไม่มีความเกาะเกี่ยวกังวลใด ๆ แม้บินไปจับต้นไม้แล้วเมื่อจะบินจากต้นนี้ไปสู่ต้นหน้า ก็ไม่ได้ทำความผูกพันหรืออาลัย

ในต้นไม้ต้นนั้นเป็นของตน บินผ่านไปเป็นลำดับ นกไม่มีกังวลใด ๆ ทั้งอาหารที่ยังเหลืออยู่ ทั้งต้นไม้ที่ตนอาศัย บินจากไปแล้วก็ไม่เป็นอาลัย บรรดานักบวชในพระพุทธศาสนาซึ่งมุ่งหน้าเพื่อความเป็นลูกศิษย์ตถาคตแล้ว จำต้องดำเนินตนให้เป็นอย่างฝูงนกเสมอไปตลอดชีวิต พยายามอบรมตนให้เป็นที่ร่มเย็นและเป็นเนื้อนาบุญของตน คือ ทาน ศีล ภาวนา หรือศีล สมาธิ ปัญญา ข้อวัตรซึ่งเป็นอุปกรณ์แห่งการบำเพ็ญสมณธรรมเหล่านี้จัดเป็นเนื้อนาบุญแต่ละอย่าง ๆ เป็นผู้มีภาระกิจน้อยบำเพ็ญอยู่ในศีล สมาธิ ปัญญา ขัดเกลาจิตใจของตนอยู่เสมอ ไม่ทำความผูกพันอาลัยในที่อยู่และสถานที่อาศัย ตลอดถึงตระกูลที่อุปการะเป็นประจำ ซึ่งตนได้เคยอาศัยทุกวัน บิณฑบาตมาวันหนึ่งจะได้อะไรมากน้อยเป็นที่พอใจ ไม่มีความสำคัญมั่นหมายในอาหารการบริโภคว่า จะมีรสประณีตบรรจงหรือไม่ก็ตาม เมื่อเห็นว่าไม่ขัดข้องในหลักพระธรรมวินัยแล้วยินดีบริโภคขบฉันไปเพียงยังอัตภาพให้เป็นไปในวันหนึ่ง ๆ ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ชีวิตและการประกอบความเพียรเท่านั้น นี่ชื่อว่าเป็นผู้ทำตนให้เป็นเนื้อนาบุญของตนตามที่ได้อธิบายแล้ว ศีลก็เป็นเนื้อนาบุญอันหนึ่ง สมาธิก็เป็นเนื้อนาบุญอันหนึ่ง ปัญญาก็เป็นเนื้อนาบุญอันหนึ่ง ทานก็เป็นเนื้อนาบุญอันหนึ่ง ทั้งนักบวชและฆราวาสผู้บำเพ็ญตามนี้ จัดว่าเป็นผู้บำเพ็ญตนให้เป็นเนื้อนาบุญของตน วันนี้ก็บำเพ็ญ วันหน้าก็บำเพ็ญไม่ลดละในเนื้อนาบุญของตน จนสามารถทำศีล ทำสมาธิ ทำปัญญา ให้สมบูรณ์ขึ้นแล้วก็กลายเป็นความร่มเย็นแก่ตนอย่างเต็มที่ เมื่อมีความเพียรบำเพ็ญตนให้เป็นเนื้อนาบุญของตนได้แล้วก็สามารถเป็นเนื้อนาบุญ คือให้ความร่มเย็นแก่ประชาชน ได้เช่นเดียวกัน แนวทางขององค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าและพระสาวกอรหันต์ ท่านได้ดำเนินมาอย่างนี้ทั้งนั้น แม้ก่อนพระองค์จะเป็นศาสดาของโลกก็ปรากฏว่าเป็นศาสดาของพระองค์มาก่อน จนมีความคล่องแคล่วแกล้วกล้าในวิชชาวิมุตติ หลุดพ้นจากกิเลสอาสวะ เมื่อเป็นศาสดาในพระองค์อย่างสมบูรณ์แล้ว ต่อมาก็เป็นครูสอนของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ซึ่งเราทั้งหลายก็กล่าวอยู่เสมอว่า ปุริสทมฺมสารถิสตฺถา เทวมนุสฺสานํ ดังนี้ ซึ่งหมายความ

ว่าพระองค์เป็นบุรุษผู้หนึ่งซึ่งควรฝึกทรมานให้เป็นผู้ควรแก่มนุษยธรรม และมรรคผลนิพพาน เมื่อฝึกทรมานได้เต็มภูมิแล้วเป็นผู้สมควรจะสั่งสอนโลกในวาระต่อไป โดยไม่เลือกชาติชั้นวรรณะและความมีความจน เพราะนั้นมันเป็นกฎของกรรมประจำสัตว์และบุคคลไม่มีใครจะหลีกเลี่ยงได้ ต้องยอมจำนนและรับเสวยผลกรรมที่มีประจำตน เฉพาะนักบวชเป็นไปเพื่อไม่ก่อความกังวลวุ่นวาย แต่เป็นไปเพื่อประหัตประหารกิเลสซึ่งเป็นข้าศึกภายในใจให้ค่อยหมดไป และเป็นไปเพื่อการไม่สั่งสมกิเลสซึ่งยังไม่เกิดให้เกิดขึ้น ก็อยู่ในสถานที่นั้น ไปในสถานที่นั้นบำเพ็ญอยู่ในสถานที่นั้น ศีลก็เริ่มบริสุทธิ์บริบูรณ์ขึ้นมา เพราะสถานที่ก็เหมาะเจาะ การบำเพ็ญก็สะดวก สิ่งที่จะมาก่อกวนให้มีศีลด่างพร้อยก็ไม่มี จะทำให้ศีลขาดทะลุก็ไม่มี แต่ละวันเจริญขึ้นด้วยการรักษาและมีสติสืบต่ออยู่เสมอ จิตก็ไม่ปล่อยไปตามอำเภอใจ พยายามระมัดระวังรักษาความกระเทือนของจิตใจ ซึ่งจะเป็นไปในทางที่ผิดอันเกิดขึ้นจากความพลั้งเผลอใจเมื่อได้รับการอบรมรักษาโดยความเอาใจใส่ก็จะเป็นไปเพื่อความสงบเยือกเย็นเห็นผลในปัจจุบันจิต ปรากฏว่าเป็นความสุขความสบายเบาทั้งกายเบาทั้งจิต คิดค้นคว้าหาเหตุผลในหลักธรรมซึ่งจะเป็นไปเพื่อความชัดเจนแจ่มแจ้งเป็นลำดับ จนสามารถถอดถอนกิเลสอาสวะไปได้เป็นขั้น ๆ ผลที่สุดก็ไม่มีอะไรเหลืออยู่ภายในจิตใจ กลายเป็นเนื้อนาบุญขึ้นมาอย่างมหัศจรรย์ อันดับต่อไปก็สมควรจะประกาศพระศาสนาสั่งสอนประชาชนทั้งหลายได้เห็นอรรถเห็นธรรม ให้รู้ทางผิดทางถูกแล้วบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์เป็นลำดับไม่เสียชาติที่เขาเกิดมา ยังได้รับประโยชน์จากผู้เป็นบุญญเขตทรงคุณอันสูงในโลก ได้กราบไหว้บูชาถึงสวรรค์ถึงนิพพานได้เพราะเหตุแห่งพระรัตนตรัยนี้มีจำนวนมาก เพราะทรงคุณไว้อย่างสมบูรณ์ ใครมากราบไหว้ก็ได้รับผลประโยชน์ เราทุก ๆ คนพึงน้อมธรรมเหล่านั้นเข้ามาสู่จิตใจ พุทธคือความรู้มีอยู่ที่ใจของเรา ธรรมที่จะอบรมฝึกฝนผู้รู้นี้ให้มีความเด่น และมีความเฉลียวฉลาดจะต้องเกิดขึ้นจากผู้รู้เป็นผู้แสวงหามาเอง เพื่อแนะนำพร่ำสอนตนโดยทางที่จะให้เป็นไปเพื่อความเฉลียวฉลาด สังฆะผู้จะปฏิบัติตามพระโอวาทคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า

พยายามแก้ไขตนเอง ก็คือเรื่องของเราผู้เดียวจนสามารถปรากฏเป็นพระรัตนตรัย คือ พุทธที่บริสุทธิ์แจ่มแจ้ง ธรรมคือความอัศจรรย์ ซึ่งเกิดขึ้นจากความบริสุทธิ์ สังฆเป็นเจ้าของแห่งพุทธ และธรรมทั้งสามนั้นก็คือเรื่องของเราคนเดียว การอธิบายทั้งนี้เพื่อน้อมพระรัตนตรัยเข้ามาสู่เราคนเดียว เพื่อเป็นสมบัติของเราที่แท้จริง พุทโธ ธัมโม สังโฆ ของพระพุทธเจ้านั้นเป็นสมบัติส่วนหนึ่งซึ่งเราได้หยิบยืมมาค้า คือการบำเพ็ญเพื่อหากำไรใส่ตัวเอง จนปรากฏเป็นพุทธ ธรรม สังฆ ในธรรมชาติ ขึ้นภายในจิตใจของผู้บำเพ็ญ ผู้เช่นนี้จะไปอยู่ในที่ใด ๆ พระรัตนตรัยก็ติดแนบอยู่กับใจ ฉะนั้น พุทโธ ธัมโม สังโฆ เมื่อกล่าวโดยชื่อแล้วก็มีแตกต่างกันอยู่บ้าง แต่เมื่อกล่าวตามหลักธรรมชาติแล้ว พุทธอันใด ธรรมก็อันนั้น ธรรมอันใด สังฆก็อันนั้น เพราะพุทธ ธรรม สังฆ เป็นธรรมกลมเกลียวกันอย่างสนิท ไม่ได้นอกเหนือไปจากใจดวงเดียวนี้ พุทธดวงนั้น เวลานี้ก็มีอยู่กับพวกเรา โปรดพยายามอบรมแก้ไขให้ได้พุทธดวงนี้ไม่นอกเหนือไปจากอำนาจของสติและปัญญา ไม่มีใครจะเป็นผู้มีอำนาจและวาสนายิ่งกว่าตัวเราที่จะอบรมฝึกฝนทรมานใจของเราไปได้ พระพุทธเจ้าแม้พระองค์มีอำนาจวาสนาเป็นศาสดา คือ ครูของสัตว์โลกก็ตาม แต่ก็เป็นครูในอุบายวิธีการสั่งสอนต่างหาก ไม่ใช่เป็นผู้จะถอดถอนกิเลสอาสวะให้แก่บรรดาสัตว์ทั้งหลายได้ การถอดถอนกิเลสอาสวะตั้งแต่ขั้นหยาบจนถึงขั้นละเอียดเป็นหน้าที่ของเรา ซึ่งได้รับอุบาย-วิธีจากพระพุทธเจ้าแล้ว มาพร่ำสอนตัวเองและแก้ไขตนเองโดยตรง ได้ย่นธรรมเข้ามาสู่เราให้เห็นว่า บุญญเขตตังโลกัสสะ ไม่ใช่ผู้อื่นผู้ใดนอกจากตัวเราทุกท่านจะบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์เฉพาะตนเท่านั้น ไม่มีใครจะมาทำให้เราได้ วันนี้เราบ่นว่ายุ่งยากเราบ่นว่าลำบาก บ่นว่าไม่มีโอกาส วันหน้าเราก็จำต้องบ่นอีกต่อไป ผู้จะมาปลดเปลื้องความยุ่งเหยิงขัดข้องหรือโอกาสเวล่ำเวลาให้เรานั้นไม่มีใครจะสามารถมาเปลื้องให้ได้ เพราะใครก็ต้องเต็มไปด้วยความยุ่งเหยิงขัดข้องด้วยกันทั่วทั้งโลกอันนี้ เราอยู่ในบ้านคนเดียวมีกายอันเดียวไม่เกี่ยวข้องกับใคร ก็บ่นอยู่ภายในบ้านคนเดียววุ่นวายอยู่คนเดียว คนอื่นบ้านอื่นเข้าใจว่าไม่ยุ่งยากเหมือนกับเรา เราก็จะเห็นว่าใน

โลกนี้หรือในแผ่นดินอันนี้มีแต่เราคนเดียวเป็นผู้รับเคราะห์กรรม ความยุ่งยากความทุกข์ก็จะมีแต่เราคนเดียว ความยุ่งเหยิงใด ๆ ก็จะมีแต่เรารับเสียคนเดียว โปรดได้เปิดประตูบ้านออกไป มองดูคนภายนอก จะเห็นคนอื่นที่เป็นทุกข์เช่นเราหรือยิ่งกว่าเราอีกเป็นคนที่สอง เดินออกนอกบ้านไปก็ยิ่งจะเห็นคนที่สาม ที่สี่เป็นลำดับ ยิ่งเดินไปไกล ก็ยิ่งจะเห็นคนเป็นจำนวนมากซึ่งเต็มไปด้วยความยุ่งยากเช่นเดียวกับเรา เราเป็นอย่างไรเขาก็เป็นเช่นนั้น ความทุกข์ความยุ่งเหยิงทั้งมวลเราลองไปถามเขาดูว่าจะมีความทุกข์ความยุ่งเหยิงเช่นเดียวกับเราหรือไม่ โอกาสเวล่ำเวลาเขาจะมีหรือไม่หรือไม่มีเฉพาะเรา ก็จะทราบได้ทันทีว่า คนในโลกนี้ สัตว์ในโลกนี้ไม่มีใครจะอยู่เหนือความทุกข์ความยุ่งเหยิงไปได้ แม้โอกาสและความสะดวกขัดข้อง ก็อยู่กับคนเราซึ่งจะให้โอกาสและความขัดข้องแก่ตนโดยทางใดเท่านั้น นอกจากตัวเราเองจะฝ่าฝืนตัวเราเพื่อทางเจริญแห่งโภคทรัพย์และสมบัติภายในใจแล้ว ไม่มีทางอื่นจะทำได้ แม้พระพุทธเจ้าถ้าจะรอโอกาส รอวาสนา รอเวล่ำเวลา รอการงานให้เบาบางลงไปเสียก่อนจึงจะออกบำเพ็ญสมณธรรมแล้ว ป่านนี้พระองค์จะไม่ปรากฏเป็นศาสดาของโลก ให้เราทั้งหลายได้กราบไหว้เคารพนับถือเลย แต่พระองค์เป็นศาสดาได้ก็เนื่องจากพระองค์เห็นว่า ความไม่มีโอกาสก็ดี ความยุ่งยากก็ดี ก็คือพระองค์ผู้เดียว ความหิวกระหายทั้งหลายมีอยู่ในธาตุในขันธ์ของพระองค์ พระองค์จะต้องรับประทานอาหาร ผู้ใดจะมารับประทานแทนพระพุทธเจ้าไม่ได้ แม้กิเลสอาสวะที่มีอยู่ภายในใจของท่านก็เป็นภาระจะทรงทำหน้าที่ถอดถอนออกจนไม่มีอะไรเหลือ ผลที่ทรงได้รับจากความเพียรไม่ท้อถอยจึงปรากฏเป็นมหัศจรรย์ไปทั่วโลกธาตุประหนึ่งโลกธาตุหวั่นไหว ฉะนั้นจึงควรจะกล่าวได้ว่า ทางพระพุทธเจ้าเดิน เดินดินฝ่าฝืนอุปสรรค ไม่ใช่เดินเข้าไปยอมอุปสรรค ไม่ใช่จะยอมตนต่อเหตุการณ์ที่มาเผชิญเอาอย่างง่าย ๆ เราที่หาเรื่องใส่เราทั้งวันทั้งคืนนี้มันเป็นเรื่องสำคัญยิ่งกว่าเรื่องใด ๆ ตุลาการที่ไหนจะมาตัดสินก็ไม่มี แต่ถูกฟ้องร้องทั้งวัน คดีรายไหนที่เกิดจากใจก็ยอมแพ้เสียทั้งนั้น เพราะไม่

ใช้ปัญญามาตัดสิน แล้วใครจะมาตัดสินให้ว่าโอกาสอยู่ที่นั่น ความว่างอยู่ที่โน่น ให้ท่านไปเสาะแสวงมาแล้วเราจะตัดสินให้ท่านเป็นผู้ชนะความ ดังนี้ ทั้งนี้ก็เพราะ *โอกาสมันก็อยู่กับเรา เวล่ำเวลามันก็อยู่กับเรา วาสนามันก็อยู่กับเราที่ทำไว้ ขออย่างเดียวแต่อย่านำความขี้เกียจขี้คร้านมาเป็นหัวหน้างาน เมื่อเราทำลงไป โอกาสวาสนาจะต้องมี* ไม่ต้องไปหามาจากที่ไหน เพราะสิ่งทั้งนี้ไม่มีอยู่กับดินฟ้าอา-กาศ เราซึ่งเป็นลูกศิษย์ของพระพุทธเจ้าผู้ลือพระนามในทางความเพียร จึงควรคำนึงถึงวิธีการของพระองค์น้อมเข้ามาฝึกฝนตนให้เป็นไปตาม อนึ่ง เราผู้มุ่งต่อของดีมีค่ามาก โปรดอย่านำสิ่งที่ชั่วและบุคคลเลวทรามมาเป็นแบบฉบับ จะทำเราให้เสียไปด้วยโดยไม่ต้องสงสัย ปราชญ์ท่านดำเนินอย่างใด เราต้องพยายามนำธรรมที่ท่านได้รับผลไปแล้วนั้นมาเป็นเครื่องพร่ำสอนใจเรา ถ้าจะปล่อยให้แต่โอกาส ปล่อยให้ความยุ่งยากมาตัดสินให้เรา มาชี้ช่องให้เรา เขาจะต้องชี้ช่องเข้าทางยุ่งทางวุ่นวายตลอดเวลาและชี้เข้าช่องไม่มีโอกาส ชี้ว่าไม่มีวาสนา ไม่มีบุญญาธิสมภารจนตลอดวันตาย วันหนึ่งที่เขาจะชี้ว่าท่านมีอำนาจวาสนาพอแล้ว วันนี้ท่านว่างแล้วโอกาสวาสนาพร้อมมูลแล้ว ท่านควรจะทำคุณงามความดีได้แล้ว ไม่มีเลย แม้ที่สุดจนกระทั่งวันตาย ก็ไม่มีเวลาจะผ่อนผันให้เราได้รับความสะดวกจากเขา แต่มันก็ตายได้เพราะเวลามันอยู่กับความตายนั่นเอง มันถึงตายได้ทั้ง ๆ ไม่อยากตาย และไม่เคยปล่อยโอกาสให้ความตายเลย โปรดคิดตรองดูด้วยปัญญาด้วยดี เราคงมีทางสร้างความดีได้โดยอุบายที่กล่าวนี้ เพราะคนและสัตว์ในโลกไม่มีใครจะอยู่เฉย เพราะโลกนี้เป็นโลกที่จะก่อร่างสร้างอยู่สร้างกิน มีที่อยู่อาศัยเป็นอยู่หลับนอน มีความจำเป็นอยู่รอบด้านต้องจัดต้องทำ ไม่ทำไม่ได้ ใครจะไม่ยุ่งในโลกนี้ไม่มีเลย เราเดินออกไปกว้างและไกลเท่าไรจะเห็นเรื่องราวที่เต็มไปด้วยความยุ่งยากมากไม่มีจบสิ้น แม้จะให้นามความยุ่งเหยิงในมวลสัตว์ คือ โรคเรื้อรังก็คงไม่ผิด เพราะโรคแก้ไม่หาย จะถามใครเขาก็จำต้องตอบเป็นเสียงเดียวกันเพราะมันเป็นโลกยุ่งเหยิงอันเดียวกัน ไม่มีใครจะได้รับเป็นเอกราชจากกิจการและโอกาสใด ๆ ทั้งนั้น เพราะขันธ์แต่ละขันธ์เป็น

กองแห่งความยุ่งยากจะต้องบำบัดรักษาและกังวลอยู่ตลอดเวลา สิ่งที่จะนำมาเยียวยารักษาก็ต้องพยายามหามา ความกังวลในเรื่องทั้งนี้จนถึงรับประทานไม่ได้นอนไม่หลับก็มี ในบางเวลา เพราะคิดหาทางแก้ไขเพื่อผ่อนหนักให้เป็นเบาและเพื่อครองตัวไปได้อย่างโลกเขา บางรายปล่อยใจให้เลยเถิดจนลืมตัวอย่างมืดมิดจนปิดกั้นทางเดินเพื่อมรรคผลที่ตนจะพึงได้รับ เพราะความกังวลมีกำลังกล้าจนสามารถปกปิดกำบังแม้อุปนิสัยแห่งมรรคผลอันควรจะได้อยู่แล้วให้แคล้วคลาดไป เช่นเดียวกับอาหารที่แปดเปื้อนด้วยของสกปรกเลยกลายเป็นของน่าเกลียดไปฉะนั้น นอกจากจะชำระให้สะอาดแล้วจึงจะเป็นของที่น่ารับประทาน

การชำระใจจากสิ่งมัวหมองจึงเป็นกิจที่ควรทำสำหรับผู้มุ่งต่อความสุขอันสมบูรณ์ เพราะฉะนั้น คำว่า การทำปรินิพพานให้แจ้งนั้นจึงหมายถึงการกำจัดสิ่งมัวหมองของใจให้ค่อยหมดไปเป็นลำดับ เช่นเรานั่งสมาธิ ณ บัดนี้ก็เรียกว่าเราทำพระนิพพานให้แจ้งได้เหมือนกัน แต่วิธีที่จะทำให้แจ้งได้มากน้อยเท่าไรนั้นขึ้นอยู่กับกำลังการกระทำ เราทำบุญ ให้ทาน รักษาศีลภาวนา ทั้งหมด เป็นวิธีการจะทำพระนิพพานให้แจ้งทั้งนั้น เหมือนเราก้าวลงจากบ้านไปสู่ที่ต่าง ๆ ตามความประสงค์ ก้าวแรกนั้นก็คือก้าวจะไปอยู่แล้ว ก้าวที่สองก็เป็นก้าวที่จะไป ก้าวนี้ต่อก้าวนั้น ๆ ต่อก้าวนั้นก็ถึงจุดหมายปลายทางที่เราประสงค์ได้ ดังนั้นการกระทำคุณงามความดีทั้งหมด จัดเป็นความดีแต่ละก้าวที่จะกระทำพระนิพพานให้แจ้งอย่างเต็มที่ ขอบรรดาทุกท่านจงพยายามทำจิตใจให้เป็นไปเพื่อความสงบได้บ้าง แม้ยังไม่ถึงความสงบอย่างเต็มที่ก็พอจะเป็นช่องทางให้เห็นดวงใจ ว่า เป็นสิ่งที่มีคุณค่าอยู่ภายในร่างกาย เป็นแต่ถูกสิ่งต่าง ๆ มาปกปิดกำบังไว้แล้วเห็นสิ่งทั้งหลายว่าเป็นของมีคุณค่ายิ่งกว่าใจของตนไปเสีย จึงเป็นเหตุให้ใจพุ้งเพ้อเห่อเหิมต่อสิ่งเหล่านั้นโดยไม่รู้สึกตัว จิตจึงกลายเป็นเขียงเช็ดเท้าและทอดตนลงเป็นทาสแห่งสิ่งทั้งหลายไปเสีย โดยเห็นสิ่งทั้งหลายเป็นของมีคุณค่ากว่าใจซึ่งเป็นสาระสำคัญ แล้วขาดการยับยั้งใจ ผลจึงเป็นความเดือดร้อนทั้งวันทั้งคืน นี่เป็นเพราะเหตุแห่งความลืมตน

เมื่อพยายามทำใจให้ได้รับความสงบบ้างด้วยวิธีอบรม ใจก็จะเริ่มเห็นความสุข และเริ่มเชื่อพระศาสนาดิ่งลงไปเป็นลำดับ ความเชื่อซึ่งเคยมีอยู่แล้วนั้นเป็นความเชื่อซึ่งไม่มีหลักฐานและเหตุผลเพียงพอ แต่ความเชื่อที่ปรากฏขึ้นในเวลาจิตมีความสงบจะเป็นความเชื่อที่เป็นปัจจักขสิทธิ์ คือเป็นความเชื่อเกิดขึ้นโดยเฉพาะ รู้ขึ้นเฉพาะหน้านั่นเป็นสำคัญ ข้อนี้เป็นธรรมดาเหลือเกินที่สิ่งใดถ้าไม่เห็นผลเสียก่อน ความเชื่อก็ยังไม่สมบูรณ์ เช่นใจของเราทั้งวันคืนมีแต่ความรุ่มร้อนไม่มีความสงบ ตั้งตัวอยู่ไม่ได้แม้แต่ขณะเดียว เราจะหาความสุขที่ใจก็หาไม่ได้ แม้แต่ศาสนาท่านว่าเป็นของประเสริฐ ความรู้ในแง่หนึ่งก็ไม่เห็นไปตาม บางทีอาจเห็นไปว่าศาสนาเป็นโมฆะไม่จริง แต่เมื่อได้พยายามฝึกหัดจิตใจให้หยั่งเข้าสู่ความสงบแล้ว ย่อมจะเริ่มเห็นความสุขและเริ่มเห็นความอัศจรรย์ของพระศาสนา

คำว่า ใจที่สงบนี้ โปรดทราบไว้ว่านิสัยไม่เหมือนกัน ลักษณะแห่งความสงบนั้นมีต่างกันอยู่บ้าง แต่เมื่อเข้าถึงที่แล้วก็เป็นธรรมชาติปล่อยวางภาระทั้งหลายเช่นเดียวกัน บางรายจะค่อย ๆ สงบลงไปด้วยวิธีบริกรรมภาวนาจะเป็นธรรมบทใดก็ตาม หรือจะค่อย ๆ สงบลงไปด้วยลมหายใจเรียกว่าอานาปานสติ ความสงบลงไปโดยลำดับจนกระทั่งจิตหยุดทำงาน มีความรู้อยู่จำเพาะหน้านั้นเรียกว่าจิตสงบ นานหรือไม่นานก็ตาม เพียงแต่เห็นความสงบขณะที่จิตหยุดทำงานเท่านั้นเราก็พอจะเห็นความสุขภายในใจได้แล้ว ถ้าเราพยายามทำไปเรื่อย ๆ จิตก็จะสงบได้เร็วและจะละเอียดลงไปเป็นลำดับ จนกระทั่งจิตเราถอนขึ้นมาแล้ว จะคิดอ่านการงานอะไร แทนที่จิตจะวุ่นวายไปตามสิ่งต่าง ๆ เหมือนที่เคยเป็นมา กลับเป็นจิตละเอียดอ่อน และเป็นความสะดวกสบายภายในใจไม่วุ่นวาย นี่ก็เป็นผลให้เราประจักษ์อยู่แล้ว ยิ่งใจมีความสงบลงไปได้นาน ๆ ปล่อยภาระได้ทั้งหมดเรียกว่าจิตหยุดทำงาน จะปรุงแต่งเรื่องใด ๆ ก็มีความรู้อยู่จำเพาะหน้า ขณะนั้นเราจะเห็นของอัศจรรย์ขึ้นที่นั่นเอง เมื่อถอนขึ้นมาแล้วเราควรพิจารณาไตรลักษณ์โดยทางปัญญา คำว่าอนิจจังคือความแปรปรวนนั้นมีอยู่รอบตัวทั่วสรรพางค์ร่างกาย ไตร่ตรองไปตามสภาวะซึ่งมีอยู่ในตัว

อย่างสมบูรณ์ให้เห็นชัด แม้ทุกข์ความบีบคั้นก็มีอยู่ทั้งวันทั้งคืน ไม่เพียงแต่ทุกข์ทางกาย ทุกข์ทางใจที่เกิดขึ้นเพราะอารมณ์ต่าง ๆ ก็มีอยู่เช่นเดียวกัน จงกำหนดให้เห็นชัด คำว่า อนัตตา ก็ปฏิเสธในความเป็นสัตว์เป็นสังขารเป็นเราเป็นเขาอยู่ทุกขณะ เมื่อพิจารณาจนมีความชำนาญ กายก็จะรู้สึกว่าเบา ใจก็มีความอัศจรรย์และสว่างกระจ่างแจ้งไปโดยลำดับ ปัญญาก็ยิ่งจะไหวตัวทั้งกลางวันกลางคืน โทษมีอยู่ที่ไหนก็จะเห็นชัด แม้คุณก็จะปรากฏขึ้นในขณะที่เราเห็นโทษ เป็นลำดับไป ใจค่อยๆ ยกฐานะขึ้นจากสิ่งกดขี่บังคับทั้งหลาย ค่อยพยุงตัวสูงขึ้นเป็นลำดับ นี่ท่านเรียกว่าจิตใจได้รับความเบาบางพ้นจากภาระไปเป็นขั้น ๆ

ภาระก็คือเรื่องของใจหรืออารมณ์ไม่ใช่เรื่องอื่นใด กิจการทั้งหลายเขาไม่ใช่ภาระ รูป เสียง กลิ่น รส ทั้งหลายไม่ใช่ภาระ แต่เป็นภาระอยู่กับเรื่องของใจที่ปรุงไปเกี่ยวข้องเรื่องทั้งหลายแล้วถือมาเป็นอารมณ์กดถ่วงใจ เสียดแทงจิตใจตนเอง จึงจัดว่าเป็นภาระของใจ เมื่อใจปล่อยวางสิ่งทั้งหลาย ใจก็หมดภาระไปเป็นระยะ ๆ จนกระทั่งจิตได้หลุดพ้นหรือปล่อยวางสิ่งเหล่านั้นได้อย่างจริงจังแล้ว ภาระทั้งหลายก็หมดไป ไม่มีอันใดเหลือ แม้แต่ความคิดความปรุงของจิต ก็รู้เท่าทัน ไม่ได้ถือเป็นภาระต่อไปอีก ความรู้ความเห็นซึ่งเป็นขึ้นภายในใจทุกด้านทุกมุมก็รู้เท่าเอาทัน ไม่มีอันใดจะเหลืออยู่ให้เป็นความลุ่มหลงอีกต่อไป ใจย่อมหมดภาระที่เป็นข้าศึกอันจะพึงชำระสะสาง

คำว่า ข้าศึก นั้น เบื้องต้นเราต้องถือว่าสิ่งภายนอกเป็นข้าศึกก่อน ต่อเมื่อเราพิจารณาปัญญาอย่างชัดเจนแล้วย่อมปฏิเสธสิ่งทั้งหลายเหล่านั้นว่าไม่ใช่ข้าศึก เข้ามาเป็นลำดับ นอกจากกระแสของใจที่เคลื่อนออกจากใจแล้วกลายเป็นอารมณ์เท่านั้นเป็นข้าศึกต่อตัวเราเอง กระแสจิตที่คิดไปมาในเรื่องอดีต อนาคต ดีชั่ว เมื่อเห็นว่าเป็นข้าศึกชัดแล้ว สิ่งเหล่านี้ก็จะปรุงแต่งไปมากมายเหมือนที่เคยเป็นมาไม่ได้ จะค่อยสงบตัวลงไปเป็นลำดับ และสงบลงไปจนถึงบ่อแห่งความคิดความปรุง เหมือนโจรไปเที่ยวปล้นบ้านปล้นเรือนทุก ๆ วันทำให้ประชาชนทั้งหลายได้รับความเดือดร้อน

อยู่เสมอ เขาอาศัยซุ่มซ่อนอยู่ที่ไหนเจ้าหน้าที่เข้าตรวจค้นดูให้ละเอียดถี่ถ้วนจนเห็นจุดที่อยู่ของโจร แล้วทำลายโจร ไม่ให้มีเหลืออยู่ในที่นั้น บ้านเมืองก็ร่มเย็น หายกรรมหายเวรจากโจรทั้งหลาย เรื่องของกระแสจิตที่คิดไปคิดมาอยู่ตลอดเวลาเป็นเงาซึ่งเกิดขึ้นจากใจเอง แต่ใจก็ตื่นเงาของตัวเอง คิดไปทางดีทางชั่ว อดีต อนาคต ล้วนแล้วแต่คิดไปจากจิตทั้งนั้น แต่จิตหารู้ไม่ว่าอาการทั้งหลายเหล่านี้เกิดขึ้นจากตัวเอง แล้วกลับมาหลอกตัวเองให้ลุ่มหลง ไม่มีโอกาสจะทราบได้ ต่อเมื่อปัญญามีความสามารถ จำต้องเห็นกระแสจิตทั้งหมดนี้ เป็นตัวข้าศึกที่เกิดขึ้นจากตัวเอง และทำข้าศึก กับตัวเอง เพราะตัวเองเป็นผู้หลงอาการของตนจึงกลายเป็นผู้มีเรื่องเสมอ ทุกข์ร้อนเป็นเรื่องตัวก่อไฟเผาตัวเอง ไม่ใช่คนอื่นใดทั้งนั้นจะมาก่อไฟเผา ปัญญาจะต้องย้อนเข้ามาดูที่ต้นเหตุ เมื่อมีความสามารถพอตัวแล้ว จะย้อนมาเห็นโทษภายในคือเห็นโทษตัวผู้รู้ ซึ่งเป็นที่ซุ่มซ่อนแห่งโจรทั้งหลาย แล้วถูกทำลายไปเสียจนสิ้นซากไม่มีอันใดเหลืออยู่ นั่นแหละเราจะอยู่สบาย สุคโต ไปไหนก็เป็นขันธ์ล้วน ๆ ไม่เป็นกิเลสอาสวะทั้งภายนอกภายในทั้งใจตนเอง จึงหมดเรื่องหมดราว หมดภาระหมดห่วงใยทั้งสิ้น นี่แลชื่อว่า **ปุญญเขต** เป็นเนื้อนาบุญของตนได้อย่างเอก แล้วก็เป็นเนื้อนาบุญของโลกได้ การบำเพ็ญของทุก ๆ ท่านทั้งที่เป็นนักบวชและฆราวาสจงมุ่งเพื่อเป็นเนื้อนาบุญของตนให้ได้อย่างสมบูรณ์ เมื่อสมบัติตนมีมากเหลือใช้จ่ายอาจจะเฉลี่ยเผื่อแผ่แก่คนอื่นให้เป็นประโยชน์ได้ เราบำเพ็ญประโยชน์เต็มกำลังในตัวเราแล้วก็สามารถจะเฉลี่ยเผื่อแผ่ความสุขให้แก่บุคคลอื่นได้

ในการแสดงพระธรรมเทศนาวันนี้ แสดงเรื่อง**ปุญญเขต** โปรดพยายามทำตัวเราให้เป็นเนื้อนาบุญของเรา แล้วก็จะเป็นเนื้อนาบุญของคนอื่นได้ในขณะเดียวกัน ขอให้ท่านผู้ฟังทั้งหลายจงพยายามฝึกฝนจิตใจให้เป็นคุณแก่ตัวเรา อย่าพยายามส่งเสริมจิตใจให้เป็นข้าศึกแก่ตนเอง ตัวเราเองเป็นข้าศึกต่อตัวนั้นไม่มีเวลาจะยับยั้งผ่อนผัน ไม่มีสถานที่อยู่ ไม่มีเวลาจะยุติลงได้ ไม่เหมือนคดีภายนอกที่เป็นถ้อยเป็นความกัน เมื่อตุลาการตัดสินถึงขั้นสูงสุดแล้วก็เป็นอันยุติ ใครแพ้ก็แพ้ไปใครชนะก็ชนะไป เป็น

อันเลิกแล้วกันไปได้ แต่คดีภายในใจเรานี้ ผู้ที่ฟ้องก็เราเอง ผู้ที่รับฟ้องก็เราเอง ผู้ที่ได้รับความทุกข์เสียหายก็เราเอง แล้วเราจะหาตุลาการที่ไหนมาตัดสิน เราเองเป็นผู้ก่อคดีแก่ตัวเราเอง เป็นผู้ก่อความเสียหายให้แก่ตัวเราเอง นี่ไม่มีใครจะมาเป็นตัวการตัดสินให้ นอกจากเราจะนำปัญญามาเป็นตุลาการตัดสินว่าทางไหนถูกทางไหนผิด ให้พยายามงดเว้นในทางที่ผิด พยายามบำเพ็ญในทางที่ถูก แล้วส่งเสริมทางที่ถูกให้มากเป็นลำดับไป พยายามตัดทอนทางผิดให้ลดน้อยถอยลงไปจนไม่มีอะไรเหลืออยู่แล้ว ผู้นั้นแล เป็นผู้ตัดสินตนได้อย่างเด็ดขาดและถูกต้องที่สุด เหมือนพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายเป็นตุลาการตัดสินพระองค์และสาวก ได้ชัยชนะแล้วพ้นจากทุกข์ในวัฏฏสงสารถึงนิพพานในวันนั้น นอกจากนั้นยังเป็นปุญญเขตของเราทั้งหลายได้

ในการแสดงพระธรรมเทศนานี้ขอบรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลายจง **โอปนยิโก** น้อมเข้ามาในตน ให้เป็นผลเป็นประโยชน์สำหรับเรา เมื่อพยายามบำเพ็ญตัวเราอยู่เช่นนี้ ความแปลกประหลาดหรือความมหัศจรรย์ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ก็ปรากฏขึ้นที่ใจของเรา คำที่ว่า พุทโธ ก็ดี ธัมโม ก็ดี สังโฆ ก็ดี จะเห็นปรากฏขึ้นที่ดวงใจดวงเดียวนี้เท่านั้น โดยไม่ต้องไปหาหยิบยืมพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์มาอีกต่อไปแล้ว ไปที่ไหน พุทโธ ก็คือใจที่บริสุทธิ์ดวงนี้ ธัมโม ก็คือธรรมชาติอันนี้ สังโฆ ก็คือธรรมชาติอันเกิดจากจิตดวงเดียวกัน ทั้งสามรัตนะเลยรวมอยู่ในตัวของเราคนเดียว เป็นผู้ไม่ขาดแคลนพระรัตนตรัย ไปที่ไหนติดกับใจของเราไปที่นั่น

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ ขอบุญญานุภาพแห่งองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า จงดลบันดาลให้ท่านผู้ฟังทั้งหลายมีความสุขกายสบายใจ และมีความมุ่งมาดปรารถนาสิ่งใด ขอสิ่งนั้น ๆ จงสำเร็จตามความมุ่งมาดปรารถนาแห่งท่านทั้งหลายทุกท่านเทอญฯ

กัณฑ์ที่ ๔

พระธรรมเทศนา

ณ วัดป่าบ้านตาด อุดรธานี

วันที่ ๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

ครั้งองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคก็ดี บรรดาพระสาวกทั้งหลายก็ดี ทรงนำพระศาสนา นำไปเพื่อปลีกจากเครื่องกังวลทั้งหลาย และนำไปเพื่อความพ้นทุกข์โดยถ่ายเดียว เราจะเห็นได้เมื่อพระสาวกทั้งหลายเข้ามาบวชในสำนักของพระองค์ท่านแล้ว แม้จะออกจากตระกูลใด ๆ ก็ตาม สาวกเหล่านั้นไม่เคยมีความเกาะเกี่ยวกังวลในตระกูลของตน ๆ ตลอดยศศักดิ์บริวาร ความมั่งมีดีเด่น อันจะเป็นบ่อเกิดแห่งทิฏฐิมานะ สิ่งเหล่านี้ไม่เคยปรากฏในสังคมแห่งสาวก เมื่อได้ออกปฏิญาณตนเป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้าแล้ว มีความมุ่งหน้าต่อการประกอบความเพียร โดยไม่คำนึงถึงอาหาร ไม่คำนึงถึงสถานที่อยู่และสิ่งบำรุงบำเรอทั้งหลายว่าจะเป็นไปเพื่อความสะดวกหรือไม่ ขออย่างเดียวคือให้เป็นไปเพื่อความสะดวกในการประกอบความพากเพียรเท่านั้น สาวกทั้งหลายเป็นที่พอใจ

กิจการในครั้งนั้นรู้สึกจะมีน้อย ส่วนมากเป็นกิจที่จะเป็นไปเพื่อความปลดเปลื้องกิเลสเครื่องกังวลภายในใจ ไม่ค่อยจะมีกิจที่แฝงเข้ามาให้เป็นการกังวลมากเหมือนทุกวันนี้ สมัยทุกวันนี้ไม่ว่าที่ไหน ๆ รู้สึกจะเต็มไปด้วยสิ่งจะให้เกิดความกังวล แทรกเข้ามาในวงพระศาสนา อันเป็นสถานที่และเครื่องชำระความกังวลทั้งหลาย กิจที่แทรกดังกล่าวนี้ พวกเราปรากฏว่า ถือเป็นกิจสำคัญยิ่งกว่ากิจภายใน คือการชำระกิเลสอาสวะ ถ้าได้ประกอบกิจการงานภายนอก มีการก่อร่างสร้างวัด สร้างกุฏิ วิหาร ศาลา

โรงธรรมสวนะ และติดต่อการงานกับประชาชน หรือจตุปัจจัยได้มากเท่าไร ถือว่าเป็นเกียรติ ถือว่าเป็นความดีความชอบ ถือว่าเป็นประโยชน์อันสำคัญของตนและพระ-ศาสนา และถือว่าเป็นมงคลของพระศาสนาอีกด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ กิจที่จำเป็นซึ่งเป็นกิจที่พระพุทธเจ้าทรงมุ่งประสงค์ก็ดี ที่พระสาวกทั้งหลายพาดำเนินมาก็ดี จึงเป็นเหตุให้ด้อยลงทางภายใน ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มีสมาธิ คือหลักของใจ และไม่เป็นไปเพื่อความเฉลียวฉลาดในทางปัญญาเพื่อถอดถอนตนให้พ้นจากทุกข์ไปได้โดยลำดับ ให้สมกับตนได้บวชมาในพระพุทธศาสนาเป็นศิษย์ของพระตถาคตผู้ปรากฏเด่นในทางความเพียร ได้ทรงพาดำเนินมา

เมื่อความรู้สึกและธุระหน้าที่ของพวกเราผู้เป็นนักบวชและนักปฏิบัติ มีความแปลกต่างจากหลักธรรมที่พระองค์พาดำเนินมา ผลที่จะพึงได้รับก็ต้องแปลกต่างกัน และจะกลายเป็นเรื่องพระศาสนาสองเรื่องไป คำว่า คันถธุระ กับ วิปัสสนาธุระ ที่ประทานไว้นั้น ครั้งพระองค์ยังทรงพระชนม์อยู่ คงไม่เป็น คันถธุระ และ วิปัสสนาธุระ จนเป็นบ่อเกิดแห่งความกังวล เป็นบ่อเกิดแห่งความบอบช้ำ เป็นบ่อเกิดแห่งความกระ-ทบกระเทือน และเป็นบ่อเกิดแห่งความอิดหนาระอาใจของศรัทธาประชาชน ผู้ให้จตุปัจจัยเครื่องสนับสนุน เพื่อ คันถธุระ และวิปัสสนาธุระนั้น ๆ คงเป็นไปพอประมาณสมกับพระศาสนาสั่งสอนพุทธบริษัทให้รู้จัก มตฺตญฺญุตา สทา สาธุ ความรู้จักประมาณยังประโยชน์ให้สำเร็จทุกโอกาส คงไม่เป็นเช่นพวกเราเป็น ๆ กันอยู่ทุกวันนี้ บางรายในสมณะและนักปฏิบัติเราเคยได้รับความครหานินทาว่า ไปที่ไหนเที่ยวเรี่ยไร (แผ่) จตุปัจจัยมาเรื่อย ๆ จนกลายเป็นอาจิณ หรือเป็นนิสัยของท่านผู้นั้น การเรี่ยไรจตุปัจจัย ได้มาจากศรัทธาญาติโยม ทีแรกก็ได้มาเพื่อการก่อสร้างเป็นประโยชน์สาธารณะจริง แต่ครั้นนาน ๆ มาก็เลยกลายไปว่า ได้มาเพื่อตัว สั่งสมขึ้นโดยแอบอ้างการก่อสร้างเป็นโล่บังหน้า ทั้งนี้เคยได้ยินเสมอ ความเป็นเช่นนี้ แทนที่จะทำพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้นไป จึงกลายเป็นการเหยียบย่ำพระศาสนาให้เสื่อมโทรมลงในขณะเดียวกัน

การดำเนินพระศาสนาตั้งแต่ครั้งพระพุทธเจ้าและสาวกทั้งหลายท่านยังอยู่ แม้จะมี คันถธุระ และ วิปัสสนาธุระ เป็นคู่เคียงกันมาก็ตาม คงไม่ถึงกับจะดำเนินให้เป็นไปเพื่อความชอกช้ำแก่ผู้ทะนุบำรุง และถือเป็นกิจจำเป็นจนเหลือประมาณ เช่นพวกเราพาให้เป็นอยู่เวลานี้ ทุกวันนี้รู้สึกจะถือเรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องสำคัญของพระศาสนาเสียมาก เมื่อถือเรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องสำคัญของพระศาสนา ก็แสดงว่า ถือด้านวัตถุเป็นของสำคัญ เป็นเครื่องประดับ และเป็นความจริงของพระศาสนา เป็นของอัศจรรย์ของพระศาสนา เป็นสง่าราศีของพระศาสนา ไปเสียเท่านั้น หลักความจริงอันเป็นหัวใจของพระศาสนาที่พระพุทธเจ้าประทานไว้ เพื่อจะยังพุทธบริษัททั้งหลายให้ได้รู้เห็นอย่างจริงจัง ได้แก่อริยสัจสี่ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค เลยค่อยเสื่อมสูญหรืออับเฉาลงไปโดยไม่รู้สึก บรรดาเราซึ่งเป็นนักบวชและเป็นนักปฏิบัติด้วยแล้ว ควรจะตระหนักเรื่องนี้ให้มากในจิตใจของแต่ละท่าน อย่าเป็นผู้ลืมตนในปฏิปทาเครื่องดำเนิน ว่าถูกต้องตามแนวทางของพระพุทธเจ้าพาดำเนินหรือไม่ การงานเมื่อเราได้ทำลงไปอย่างใด ผลจะต้องปรากฏเป็นเครื่องตอบแทนขึ้นมาอย่างนั้น

กิจการภายใน คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ถ้าเราถือเป็นข้อหนักแน่น ถือเป็นกิจสำคัญ เช่น พระพุทธเจ้าพาดำเนินมาแล้ว ศีล จะไม่เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ในพวกเราอย่างไร สมาธิ ต้องเป็นไปเพื่อความสงบ ปัญญา ต้องเป็นไปเพื่อความฉลาด เพราะสวากขาตธรรมที่พระองค์ตรัสไว้ไม่มีต้นไม่มีปลาย เป็นมัชฌิมาปฏิปทาอยู่ตลอดเวลา ไม่เคยเรียวแหลมหรือเสื่อมสูญอันตรธานไปที่ไหน นอกจากจะเรียวแหลมและเสื่อมสูญอยู่กับผู้ไม่สนใจใคร่ที่จะปฏิบัติเพื่อ ศีล สมาธิ ปัญญา ให้เกิดขึ้นภายในตนเป็นราย ๆ ไปเท่านั้น

ฉะนั้น การปฏิบัติพระศาสนาเพื่อเห็นผลประจักษ์ใจจริง ๆ สมกับธรรมเป็นนิยยานิกธรรม ผู้ปฏิบัติจึงควรคำนึงธรรมและพระพุทธเจ้าผู้เป็นเหมือนเข็มทิศ อย่า

ได้ลืม คำว่า "พระพุทธเจ้า" ผู้เป็นครูสอนโลกนั้น เป็นอยู่ตลอดพระอิริยาบถ ไม่เคยบกพร่องจากความเป็นศาสดา เพราะเหตุนั้น พระอาการเคลื่อนไหวทางพระกาย พระวาจา ของพระองค์ จึงเป็นศาสดาของสัตว์โลกอยู่ตลอดเวลา สำหรับผู้สนใจใคร่ต่อการศึกษาจากพระองค์ท่าน มาได้เห็น ได้ยิน ที่ทรงแสดงการเคลื่อนไหวด้วยพระอาการต่าง ๆ จะเป็นคติเครื่องเตือนใจให้ได้รับประโยชน์โดยทั่วหน้ากัน ส่วนจะมากน้อยขึ้นอยู่กับความสนใจ และสติปัญญาลึกตื้น ที่จะยึดจากพระองค์ท่านมาเป็นครูสอนตน คำว่า "ศาสดา" ไม่เพียงแต่การเสด็จเที่ยวประกาศพระศาสนา โดยการแนะนำพร่ำสอนประชาชนด้วยพระโอวาทเท่านั้น ยังเป็นศาสดาของโลกทุกพระอาการที่เคลื่อนไหว พระพุทธเจ้าไม่เคยเคลื่อนไหวด้วยพระอาการใด ๆ ให้ผิดจากความเป็นศาสดามรรยาททุก ๆ พระอาการ ล้วนแต่เป็นประโยชน์แก่บรรดาสัตว์ผู้สนใจทั้งนั้น ทั้งเป็นเครื่องประกาศพระองค์ว่า อาการทั้งหมดนี้เป็นอาการของศาสดา ได้แก่ครูสอนโลกนั่นเอง

ฉะนั้น โปรดได้คำนึงดูความเคลื่อนไหวของเราผู้เป็นศิษย์ของ พระตถาคตเสมอ อย่าให้เป็นโมฆบุรุษในเพศแห่งนักบวชและนักปฏิบัติโดยปราศจาก สติ ปัญญา ศรัทธา ความเพียร อันเป็นรากเหง้าแห่งธรรม เครื่องถอดถอนกิเลสทุกประเภท และโปรดทราบไว้เสมอว่า เราอยู่เป็นหมู่เป็นคณะคือเกี่ยวกับสังคม เพราะมนุษย์เป็นมนุษย์ประเภทที่อยู่คนเดียวไม่ได้ ต้องเกี่ยวกับสังคมคือหมู่เพื่อนเสมอไป เราต้องคิดถึงตัวเองเสมอว่าคนเราแทบทุกรายย่อมมีการเข้าตัวเสมอ แต่ธรรมของพระพุทธเจ้านั้นเข้ากับหลักเหตุผล เมื่อเราเป็นศิษย์ของพระตถาคตแล้ว ต้องเป็นผู้หนักแน่นในเหตุผล คือเป็นผู้สนใจใคร่ต่อหลักเหตุผล ตนทำลงไป พูดออกไป คิดลงไป ถูกกับหลักเหตุผล คือธรรมของพระพุทธเจ้าหรือไม่ อย่าเอาตนเข้าไปเป็นผู้มีอำนาจเหนือเหตุผลนั้น ๆ จะเป็นความผิดและจะเป็นเหตุให้เกิดความกระทบกระเทือนแก่สังคมคือหมู่เพื่อนด้วยกัน ผิดต้องยอมรับว่าผิด ถูกต้องยอมรับ รับรู้ว่าถูกและยอมจำนนปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจต่อหลักธรรม คือเหตุผล อันเป็นศาสดาแทนพระพุทธเจ้า

หลักแห่งการปฏิบัติเพื่อถึงแดนแห่งความเจริญรุ่งเรืองในตนเองและส่วนรวม ต้องเป็นผู้มีศาสดาประจำความเคลื่อนไหวของตนทุกเวลา ศาสดาคือหลักเหตุผลนั่นเอง *ถ้าเราเอา* **เรา** *ไปสวมเข้าในกิจการใด ๆ พึงทราบว่ากิจการนั้น ๆ จะไม่สำเร็จเรียบร้อยไปด้วยความมีเหตุผล* แต่จะเป็นไปเพื่อความกระเทือน เพราะเหตุแห่งการเข้าตัวเสมอไป ในนิสัยของบุคคลเป็นเช่นนี้ เราเป็นนักปฏิบัติต้องเป็นผู้มีเหตุผลเท่ากับเรามีศาสดาประจำตน คือต้องใคร่ครวญในกิจการที่ทำ ที่พูด ที่คิด ซึ่งเคลื่อนออกจาก กาย วาจา ใจ ของตนให้ถูกตามหลักธรรมวินัยที่ศาสดาตรัสสอนไว้ จะเป็นผู้ร่มเย็นภายในใจของเราด้วย จะเป็นไปเพื่อความร่มเย็น แก่หมู่เพื่อนที่อยู่ร่วมกันด้วย จะทำพระศาสนาให้เจริญ

อนึ่ง ศีลของเรามีเกี่ยวข้องกับหมู่เพื่อนเหมือนกัน สมาธิ ปัญญา ก็เกี่ยวกับหมู่เพื่อนเช่นเดียวกัน เพราะเราอยู่กับหมู่เพื่อนต้องได้พูด พูดไม่ถูกทางก็ผิดศีลของเรา จิตก็เกี่ยวกับหมู่เพื่อนที่อยู่ด้วยกัน ถ้าคิดไม่ถูกทาง ก็เป็นเหตุให้เกิดความกังวลและทำลายสมาธิให้มีความสงบไม่ได้ ตามองเห็นหมู่เพื่อนทำผิด หรือถูก ตามความรู้สึกของตน ถ้าปัญญาไม่รอบคอบใน การเห็น การได้ยิน อาการแห่งการกระทำและการพูดของคนอื่นแล้ว แทนที่เขาจะเป็นคนผิดเราก็กลายมาเป็นผู้ผิดเสียเอง เพราะฉะนั้น เรื่องศีลก็ดี สมาธิก็ดี ปัญญาก็ดี ที่เกี่ยวกับสังคมคือหมู่เพื่อน อันเป็นเหตุที่จะทำตัวเราให้เสียไปด้วย จึงมีทางเสียได้อย่างนี้

ดังนั้น โปรดได้*นำเหตุผลอันเป็นธรรมของพระพุทธเจ้า เข้าไปตั้งไว้ที่หัวใจของเรา ขับไล่คำว่า "เรา" ออกเสีย*จากที่นั่น ให้เหลือแต่หลักธรรมคือเหตุผลไว้ที่ใจ ผู้นั้นไปที่ไหน มาที่ใด อยู่ที่ใด จะเป็นที่ร่มเย็นของตนเองและหมู่เพื่อนเสมอไป โดยมากที่เกิดการทะเลาะเบาะแว้งกัน เนื่องจากเอา "*เรา*" เข้าไปตั้งไว้บนหัวใจหรือเอา "*เรา*" เข้าไปตั้งไว้บนหลักเหตุผล คือธรรมของพระพุทธเจ้า เมื่อเอา "*เรา*" ซึ่งเป็นตัว "*โลก*" ล้วน ๆ เข้าไปตั้งไว้บนหลักเหตุผล อันเป็นธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว

หลักเหตุผลคือธรรม ก็ไม่มีอำนาจ และแตกกระจัดกระจายออกจากหัวใจ เหลือแต่คำว่า "*เรา*" ซึ่งเป็น "*โลก*" ล้วน ๆ ฝังอยู่กับจิตใจของบุคคลผู้นั้น เมื่อระบายออกจากคำว่า "เรา" หรือเพราะ "เรา" เป็นเหตุ เป็นผู้มีอำนาจนั้น ได้ระบายออกมาทางมรรยาท คำพูดจา จึงเป็นเหตุให้ผิดและกระทบกระเทือน ให้เกิดการทะเลาะเบาะแว้งกันขึ้น บางรายถึงกับฆ่ากัน ตีกัน ล้มตายฉิบหายและล่มจมป่นปี้ไปให้เราเห็นอยู่ต่อหน้าต่อตาทุกหนทุกแห่งไม่ว่านอกวัดในวัด เพราะเหตุแห่งความเห็นแก่ตัวคือ "*เรา*" เป็นของสำคัญ ฉะนั้น ผู้บวชในพระศาสนา ต้องถือหลักเหตุผลเป็นเจ้าครองหัวใจ และถือยิ่งกว่าดวงหทัย และชีวิตจิตใจของเราเสียอีก แม้ชีวิตจะฉิบหายตายไปก็ตามขอให้ได้ทรงไว้ซึ่งหลักเหตุผล คือธรรมของพระพุทธเจ้าอย่างสมบูรณ์ ผู้นั้นแล จะเป็นผู้ทรงและยังพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง แม้ตายไปแล้วร่างกายแตกสลาย กิตติศัพท์ กิตติคุณ ก็เฟื่องฟูขจรไปทุกแห่งทุกหน ไม่เสื่อมสูญอันตรธานไปตามสรรพางค์ร่างกาย เช่นองค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า แลสาวกทั้งหลาย ตลอดครูอาจารย์ที่ปรากฏชื่อลือนาม ล้วนแต่ท่านหนักในเหตุผล คือ *หลักธรรม* เป็นเจ้าครองหัวใจ ไม่ได้ถือ "*เรา*" เป็นเจ้าครองอำนาจหัวใจ จึงเป็นที่กราบไหว้เคารพบูชาของเทวดา แลมนุษย์ทุกชั้นอย่างแนบสนิทได้ เราทุกท่านซึ่งเป็นผู้จะตั้งหน้าดำเนินตามแนวทางแห่งสวากขาตธรรมของพระพุทธเจ้า พึงสำนึกตนเสมอ และพึงทำจิตให้มีศาสดา คือหลักธรรม เป็นครูสอนอยู่ตลอดเวลา

ศีล อย่าพึงเข้าใจว่าเป็นหน้าที่ของใคร เราคือผู้จำเป็นที่จะปลดเปลื้องสิ่งมัวหมอง คือ กิเลสอาสวะทุกประเภทออกจาก กาย วาจา ใจ ของตน ๆ อะไรเล่าเป็น **เครื่องชำระสิ่งมัวหมอง** คือ ศีล สมาธิ ปัญญา นี่เอง ซึ่งติดแนบอยู่กับตัวของเรา และจะต้องพยายามอบรมรักษา ให้เกิดมีขึ้นในกายวาจาใจของตน ศีลจะมีความบริสุทธิ์ได้ ต้องเป็นผู้มีอิทธิบาททั้งสี่ คือ

ฉันทะ พอใจในการรักษาศีล จะเป็นศีลข้อใดก็ตาม ที่พระองค์ประทานไว้เพื่อเป็นสมบัติของเรา เราน้อมรับด้วยความยินดีและเต็มใจ ใคร่ต่อการปฏิบัติรักษาให้เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์ทุก ๆ ข้อ ไม่มีความระอาต่อธุระหน้าที่ของตน

วิริยะ พยายามรักษาอยู่เสมอทั้งที่แจ้งและที่ลับ ตลอดอิริยาบถ ไม่มีความลดละในทางความเพียรเพื่อความเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์

จิตตะ มีใจฝักใฝ่ต่อศีลของตน ไม่ทำใจให้ห่างไกลจากศีล พยายามระมัดระวังรักษาศีล เช่นเดียวกับเขารักษาสมบัติอันมีค่าในบ้าน แม้ชีวิตก็ยอมสละได้เพื่อสมบัติประเภทนั้น

วิมังสา คือ เรื่องของปัญญา ต้องเป็นผู้มีความเฉลียวฉลาด คอยตรวจตราดูศีลของตนเสมอ ไม่ให้ด่างพร้อยไปได้แม้แต่ข้อเดียว

อิทธิบาททั้งสี่นี้ เป็นหลักธรรมค้ำประกันบุคคลผู้มีความใคร่ต่อธรรมนี้ ให้ได้ก้าวเข้าสู่ความเจริญทั้งทางโลกและทางธรรม แต่ขั้นต่ำจนถึงขั้นสูงสุด คือ วิมุตติพระนิพพาน จะเว้นจากธรรมทั้งสี่นี้ไปไม่ได้ เพราะเหตุนั้น จึงควรจะกล่าวได้ว่า อิทธิบาททั้งสี่นี้ เป็นรากเหง้าของพระศาสนาด้วย เป็นรากเหง้าของโลกด้วย โลกและธรรมจะเจริญรุ่งเรืองได้ เพราะอิทธิบาททั้งสี่นี้เป็นรากฐานสำคัญ สมาธิก็ดี พึงทราบได้ว่าจะเกิดขึ้นได้เพราะอิทธิบาทนี้ แม้ปัญญา ถ้าไม่มีอิทธิบาททั้งสามข้างต้นเป็นเครื่องสนับสนุนแล้ว จะเป็นปัญญาที่เฉลียวฉลาด จนสามารถถอดถอนตนให้พ้นจากทุกข์ไปไม่ได้อีกเช่นเดียวกัน เพราะอิทธิบาททั้งสี่นี้เป็นธรรมเกี่ยวเนื่องกัน จึงเป็นธรรมที่มีกำลัง คือพอใจในการค้นคิดหาเหตุผล พยายามสอดส่องมองดูเหตุการณ์ ที่จะมาเกี่ยวข้องกับเรื่องปัญญา ผู้กำลังทำหน้าที่ให้เป็นไปเพื่อความรอบคอบต่อตนเองและสิ่งเกี่ยวข้อง เอาใจฝักใฝ่ต่อการพิจารณา จนสามารถรู้เหตุผลต้นปลายของสิ่งเกี่ยวข้องไม่ยอมให้ปัญญานิ่งนอนใจ จนกลายเป็นไม้ซุงทั้งดุ้น ทิ้งจมดินอยู่เปล่าโดยปราศจาก

ประโยชน์ วิมังสา เมื่อมีธรรมทั้งสามข้อเป็นเครื่องสนับสนุน ย่อมมีกำลังและสามารถทำหน้าที่ของตนให้สำเร็จได้โดยสมบูรณ์

ฉะนั้น เราบวชมาในพระศาสนา พึงคำนึงถึงแนวทางที่พระพุทธเจ้าและพระสาวกได้ดำเนินไปแล้วและได้สั่งสอนไว้แล้ว ให้หนักแน่นยิ่งกว่าเรื่องใด ๆ ทั้งนั้น เราอย่าเห็นเรื่องของเรา ว่าเป็นเรื่องสำคัญกว่าเรื่องของ "ธรรม" ถ้าเห็นเรื่องของเราเป็นเรื่องใหญ่โตและสำคัญกว่าเรื่องธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว เรื่องลิ้นเรื่องปากมันก็สำคัญ เรื่องท้องมันก็สำคัญ เรื่องการหลับนอนการเกียจคร้านมันก็สำคัญ เรื่องการเห็นแก่ตัวมันก็สำคัญ การทุกอย่างที่เป็นไปเพื่อกิเลสตัณหาจะพอกพูนหัวใจ มันเป็นเรื่องของเราและจะกลายเป็นเรื่องสำคัญขึ้นตาม ๆ กันทั้งนั้น นี่แล ถ้าเราเห็นว่า "ธรรม" ของพระพุทธเจ้าไม่เป็นของสำคัญ แต่ปล่อยให้เรื่องของเราสำคัญยิ่งกว่าธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว ผู้นั้นจะเอาตัวรอดไปไม่ได้ ต้องเป็นผู้ล่มจม เป็นผู้เหลวแหลกทางความประพฤติและสมบัติอันมีค่าตลอดคุณธรรมภายในใจ แม้ยังไม่ตายก็เป็นคนหมดค่าหมดราคาไม่มีคุณค่าในตัวแม้แต่น้อย ฉะนั้น เราเป็นลูกศิษย์ของพระตถาคต โปรดเห็นว่า ธรรม ที่พระองค์ทรงเมตตาสั่งสอนไว้ทุก ๆ ข้อว่า เป็นสมบัติเพื่อเราจะรับไว้เทิดทูนพระองค์ท่านและเพื่อประโยชน์สำหรับเราเองทุก ๆ ข้อไป ผู้มีความใคร่เช่นนี้จะเป็นผู้เจริญในพระศาสนา จะเป็นผู้สามารถรื้อฟื้นพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองขึ้นภายในจิตใจของตนด้วย ให้เจริญรุ่งเรืองแก่ส่วนรวมซึ่งเป็นประโยชน์อันยิ่งใหญ่ไพศาลด้วย ชื่อว่าเป็นผู้ทำหน้าที่แทนองค์พระพุทธเจ้าแลสาวกทั้งหลายอย่างเต็มภูมิด้วย

คำว่า **นักบวช** เป็นผู้เต็มภูมิแล้ว ในการจะประกอบหน้าที่การงานในด้านพระศาสนา เพื่อรื้อฟื้นตนให้พ้นจากหล่มลึก คือ บ่อแห่งกิเลสตัณหาอาสวะ ความโง่เขลาเบาปัญญา โผล่ตัวขึ้นมาสู่ความเฉลียวฉลาด ขึ้นมาสู่ข้อวัตรปฏิบัติอันดีงาม ศีลก็ดี สมาธิก็ดี ปัญญาก็ดี อย่าเห็นว่าเป็นหน้าที่ของใคร นอกจากจะเป็นหน้าที่

ของเราคนเดียว ซึ่งมุ่งต่อแดนพ้นทุกข์อยู่แล้ว ต้องอาศัย ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นธรรมเครื่องแก้เสมอไป ถ้าขาดจากธรรมทั้งสามประเภทนี้แล้ว จะเป็นไปเพื่อความสมหวังไม่ได้ ฉะนั้น ธรรมทั้งนี้จึงเป็นหน้าที่ของเราทุก ๆ ท่าน จะพยายามบำรุงให้สมบูรณ์ขึ้นในกายวาจาใจของตน ศีล เคยได้ทราบแล้วว่า รักษาอย่างไรเป็นศีล เพราะเคยรักษาตั้งแต่วันบวชมา สมาธิ คือความสงบใจ ต่างได้พยายามกระทำใจของตนให้สงบอยู่แล้ว และคำว่าสมาธิ มีหลายขั้นและแปลได้หลายนัย แปลว่าความสงบก็ได้ แปลว่าความมั่นคงก็ได้ แปลว่าความมุ่งมั่นก็ได้ ตามแต่ขั้นของจิตที่เป็นไปในทางสมาธิ วิธีทำใจให้เป็นสมาธินี้ มีมากตามจริตนิสัยของผู้บำเพ็ญ มีต่าง ๆ กัน แต่ที่นี้จะอธิบายพอประมาณเท่าที่จำเป็น คือ

การบริกรรมด้วยบทธรรม คือ พุทโธ ธัมโม สังโฆ หรือกำหนดลมหายใจเข้าออก เป็นอารมณ์ของใจ มีสติควบคุมอยู่กับบทธรรมที่ตนบริกรรม ไม่ให้พลั้งเผลอจากบทธรรมนั้น ๆ ให้จิตอาศัยอยู่กับบทธรรมตลอดเวลาที่ทำอยู่ จิตเมื่อไม่มีหน้าที่อื่นทำ รับรู้อยู่กับบทธรรมโดยเฉพาะแล้ว จะเป็นไปเพื่อความสงบ ปราศจากสิ่งรบกวนที่เคยเป็นมา ปรากฏเป็นความสุขขึ้นมาในขณะนั้น เพราะการภาวนาหนึ่ง ความสงบหนึ่ง และความสุขหนึ่ง เป็นผลตกทอดต่อกันมาเป็นลำดับอย่างนี้ ผู้ใคร่ต่อสมาธิคือความสงบแห่งใจ พึงถือการภาวนาเป็นกิจจำเป็นและสำคัญทุกโอกาส แม้ที่สุดไปบิณฑบาต ไม่ควรยอมปล่อยวางให้จิตส่งไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามา มีความมุ่งมั่นอยู่กับคำบริกรรมภาวนา หรือพิจารณาสภาวธรรม ตามขั้นแห่งจิตของผู้บำเพ็ญดำเนินอยู่เท่านั้น ไม่ยอมลดละ ไม่ยอมให้พลั้งเผลอ นับแต่ขณะที่ก้าวออกจากวัดไปถึงหมู่บ้านแล้วก้าวกลับออกมาถึงวัด จิตของเรามีความพลั้งเผลอไปกี่ครั้ง ผู้มีความสนใจถึงขนาดนี้ ต้องรู้ที่เดียวว่าจิตของตนได้เผลอไปกี่ครั้ง และพยายามทำเช่นนี้ จนมีความเคยชินต่อการรักษาจิตด้วยสติ พิจารณาด้วยปัญญา ผู้นั้นแล้วจะเป็นผู้สามารถทำสมาธิและปัญญา ให้เกิดขึ้นได้โดยรวดเร็วอย่างไม่มีปัญหา และ

อุปสรรคใด ๆ มากีดขวางได้ เพราะการทำศีลให้บริสุทธิ์ก็ดี การทำสมาธิให้เป็นไปก็ดี และการทำปัญญาให้เป็นไปก็ดี พึงทราบว่าออกจากหลักอิทธิบาททั้งสี่ ที่อธิบายมาแล้วทั้งสิ้น ถ้าขาดธรรมเหล่านี้แล้วทำอันใดก็ไม่เป็นชิ้นเป็นอัน แม้จะสำเร็จก็ไม่สมบูรณ์

ถ้าใจก้าวเข้าสู่ความสงบไม่ได้ เป็นเพราะเหตุใด ขอให้ค้นดูรากฐานของจิตที่ไม่ยอมสงบโดยทางสติ และปัญญา เป็นของสำคัญกว่าอื่น คือใช้ปัญญาสอดส่องดูว่ามีอะไรเป็นตัวเหตุให้ใจฟุ้งซ่านวุ่นวาย นักปฏิบัติแล้วต้องทำอย่างนี้ ต้องไม่ทอดธุระในหน้าที่ของตน ชีวิตจิตใจ คือความเป็นอยู่ทุกอย่าง มอบไว้กับชาวบ้านผู้รักษาศาสนาเช่นเดียวกับเรา ทุก ๆ ชิ้นในปัจจัยสี่ คือ จีวรเครื่องปกปิดกาย บิณฑบาตเสนาสนะและคิลานเภสัช คือ ยาแก้ไข้ มอบไว้กับชาวบ้านทั้งนั้น ไม่ต้องไปกังวลแต่เรื่องของศีลก็ดี สมาธิก็ดี ปัญญาก็ดี ซึ่งเป็นทางหลุดพ้นจากกองทุกข์ทั้งมวลแล้วให้ถือเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งตลอดอิริยาบถ และตลอดวันตายด้วย อย่าท้อถอยและระอาต่อความเพียร อย่างไรจะเป็นไปเพื่อความสงบ ขอได้ทุ่มเทกำลังสติ ปัญญาความเพียร ลงไปอย่างสุดกำลัง จิตจะเหนืออำนาจธรรมเหล่านี้ไปไม่ได้

พระพุทธเจ้าก็ดี พระสาวกก็ดี ไม่เคยปรากฏเป็นผู้บริสุทธิ์พุทโธออกมาพร้อมขณะประสูติจากพระครรภ์ของพระมารดา พระองค์และพระสาวกเป็นผู้มีกิเลสอาสวะเช่นเดียวกับพวกเราทั้งนั้น ไม้ทุกต้นที่นำมาทำเป็นบ้านเรือน เป็นกุฏิศาลาซึ่งพวกเรานั่งอยู่ ณ บัดนี้ ไม่ได้สำเร็จรูปเป็นบ้านเรือนมาจากป่าทีเดียว แต่สำเร็จขึ้นมาจากการกระทำของนายช่าง เขาโค่นไม้ล้มลงแล้ว ตัดต้นตัดปลาย ควรถากก็ต้องถาก ควรเลื่อยก็เลื่อย ควรไสกบลบเหลี่ยมก็ต้องทำ ควรทำเป็นต้นเสา เป็นขื่อ เป็นแป เป็นคาน เป็นกระดาน ดาดฟ้า หรือควรลงรักทาสี ทั้งนี้แล้วแต่นายช่าง จะทำเอาตามความต้องการและความฉลาดของตน ไม้ทุกชิ้นก็ต้องแปรรูปไปตามการกระทำของนายช่าง จะเหนือเขาไปไม่ได้ ผลสุดท้ายก็สำเร็จเป็นบ้านเรือน ตึก ห้าง เป็นศาลา โรงธรรมสวนะ เช่นเรานั่งอยู่ขณะนี้ พึงทราบว่าไม่ได้สำเร็จรูปมาด้วยไม้ทั้ง

เปลือก ทั้งกะพี้ ทั้งกิ่งก้านรากแก้วรากฝอย แต่สำเร็จรูปขึ้นจากนายช่างผู้ฉลาดและชำนาญ สามารถแปรไม้ทั้งต้น จนสำเร็จรูปเป็นบ้านเรือนขึ้นมาได้ นี้มีอุปมาฉันใด เรื่องของพวกเราก็มีอุปมัยฉันนั้น พระพุทธเจ้าและสาวก ท่านก็เทียบเหมือนไม้ต้นหนึ่ง แต่พระองค์และสาวกต่างก็เป็นนายช่างสามารถเจียระไน ท่าน ให้เป็นผู้มีศีล มีสมาธิ และมีปัญญาขึ้นมาจนกลายเป็นศาสดาของพระองค์และเป็นครูของโลก พระ-สาวกก็กลายขึ้นมาเป็นสรณะที่สาม ให้เราทั้งหลายได้กราบอยู่ทุกวันนี้ เราพึงยึดเอาพระพุทธเจ้าและสาวกเป็นแบบฉบับ คือ สรณํ คจฺฉามิ คำว่า พุทฺธํ ธมฺมํ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ นี้ ไม่เพียงกราบไหว้พอเป็นพิธี แล้วให้สำเร็จประโยชน์เพียงเท่านั้น เพราะการถึงสรณะยังมีหลายขั้น ขั้นของพระสาวกอรหันต์ กราบไหว้พระพุทธเจ้าและพระธรรมนั้นเป็นขั้นหนึ่ง ขั้นของผู้มุ่งทางพ้นทุกข์อย่างเต็มใจเป็นขั้นหนึ่ง กราบไหว้ด้วยความสนิทติดใจด้วย กราบไหว้ด้วยถือเอาพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์มาเป็นแบบฉบับ และเป็นคู่ชีวิตหรือเหนือชีวิต ครองชีวิตของคนจริง ๆ ด้วย ได้แก่เอาแบบของท่านมาดำเนินตาม

เราขณะนี้ก็เทียบกับไม้ซุงทั้งท่อน ได้อาศัยเครื่องมือจากพระพุทธเจ้ามาเจียระไน คือ มาเป็นเลื่อย เป็นสิ่ว เป็นขวาน สำหรับฟาดฟันหรือไสกบในตัวของเราให้ตกออกมาเป็นศีลที่บริสุทธิ์ ตกออกมาเป็นสมาธิ คือความสงบเป็นขั้น ๆ ของสมาธิ และตกออกมาเป็นปัญญา เป็นขั้น ๆ ของปัญญา จนสำเร็จประโยชน์อย่างเต็มที่ เช่นเดียวกับนายช่างแปรรูปไม้ต่าง ๆ ให้สำเร็จเป็นบ้านเรือน เทียบกับธรรมของผู้บำเพ็ญย่อมสำเร็จผลขึ้นมาเป็นขั้น ๆ ตามแถวแห่งธรรม พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า สำเร็จพระโสดา สำเร็จพระสกิทาคา สำเร็จพระอนาคาและสำเร็จพระอรหันต์ เมื่อเทียบกับบ้านเรือนที่รวมทั้งสัมภาระแล้วสำเร็จรูปขึ้นมา นี้ก็เพราะรวมคุณธรรมทั้งหลาย ที่ได้อาศัยเครื่องมือจากพระพุทธเจ้า มาเจียระไนตัวเราเอง ให้สำเร็จเป็นศีล เป็นสมาธิ และ

เป็นปัญญาขึ้นมา จนกลายเป็นวิมุตติพุทโธขึ้นที่ดวงใจของผู้บำเพ็ญตนด้วยความองอาจกล้าหาญ ถ้าเป็นบ้านเรือนก็เป็นเต็มที่ เป็นตึกเป็นห้างก็เต็มที่ นี้ถ้าเป็นวิมุตติพระนิพพานก็เป็นเต็มที่ และปรากฏขึ้นที่ดวงใจของนักปฏิบัติผู้มีความเพียร

ฉะนั้น โปรดได้คำนึงถึงเหตุคือข้อปฏิบัติมากกว่าสิ่งอื่นใด เพราะ *กิเลสไม่ได้สิ้นไปจากใจเอาเฉย ๆ โดยปราศจากเหตุคือการชำระ แม้แต่บ้านเรือนก็ยังต้องอาศัยเหตุ คือการปลูกสร้าง จึงสำเร็จเป็นที่อยู่อาศัยได้ ใจ จะให้เป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์หลุดพ้น ก็ต้องอาศัยเราเป็นผู้ดัดแปลงซักฟอกสิ่งมัวหมองให้หมดไปเป็นลำดับ* เริ่มตั้งแต่ศีลขึ้นไปเป็นสมาธิความมั่นคง การเดินจงกรมก็มั่นคง นั่งภาวนาก็มั่นคง การทำความเพียรทุกประโยคก็มั่นคง ความเคลื่อนทุกอาการก็มั่นคงด้วยสติและปัญญา ทั้งนี้เรียกว่า สมาธิ คือความมั่นคงต่อหน้าที่การงานของตน ทำอะไรไม่ง่อนแง่นคลอนแคลน จนกลายเป็นองค์ของสมาธิที่แท้จริงขึ้นมา คือความแน่นหนามั่นคงของใจ ไม่เอนเอียง ไม่วอกแวกคลอนแคลน เมื่อมีต้นทุน คือความสงบเยือกเย็นแล้ว พยายามฝึกค้นโดยทางปัญญา พิจารณาส่วนแห่งร่างกาย นับแต่ผิวหนังเข้าไปถึงส่วนภายใน ตามอาการของส่วนแห่งร่างกายต่าง ๆ ที่มีอยู่ในร่างกาย แยกส่วน แบ่งส่วน แห่งอาการนั้น ๆ ออกจากความเป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นหญิง เป็นชาย เป็นเรา เป็นเขา แยกออกจากความเป็นของเรา ของเขา ให้เห็นสักแต่ว่า อาการหนึ่ง ๆ ประชุมกันเข้าแล้วให้ชื่อต่างออกไปเท่านั้น ไม่มีสัตว์ บุคคล เรา เขา หญิง ชาย ที่แท้จริง อยู่ในท่อนแห่งร่างกายนี้เลย อันดับต่อไปกำหนดให้แปรสภาพจากความเป็นอาการนั้น ๆ ลงสู่ธาตุเดิม คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม จนหมดความสำคัญมั่นหมายว่า เป็นอาการของร่างกายทุกส่วนตามที่เคยเป็นมา และหมดความสำคัญว่า หญิง ชาย สัตว์ บุคคล เรา เขา ไปปรากฏตัวอยู่ในธาตุสี่นั้นให้เห็นชัดว่า แท้จริงเป็นธาตุล้วน ๆ ไม่มีสิ่งใดจะปรากฏตัวออกมาจากธาตุสี่นั้นพอจะให้เกิดความน่ารักน่ายินดีแม้แต่ชิ้นเดียว หากเป็นเพราะความสำคัญผิดของใจซึ่งไม่มีปัญญาความสว่างเป็นเครื่องส่องทางตามหลักความจริงของสิ่งเหล่านี้เท่านั้น จิต

จึงได้ลุ่มหลงกองธาตุส่วนหยาบ ๆ ซึ่งมองเห็นได้ด้วยตาเนื้อนี้ว่า เป็นสัตว์ เป็นบุคคล เป็นเรา เป็นเขา เป็นของน่ารักใคร่ชอบใจ จนกลายเป็นบ่อกังวลอันใหญ่หลวงไปทั่วไตรโลกธาตุไม่มีขอบเขต

แต่เมื่อแยกออกดู*ด้วยปัญญา*แล้ว ถ้าจะว่าอาการก็สักแต่อาการอันหนึ่ง ๆ ที่ประชุมกันเข้า ถ้าจะว่าธาตุก็สักแต่ธาตุอันหนึ่งเท่านั้น ไม่มีส่วนใดจะเป็นไปเพื่อความน่ารักน่ากำหนัดยินดี ถ้าจะพิจารณาเรื่องทุกข์ ก็มีอยู่ในร่างกายอันเป็นที่รวมของธาตุ เมื่อกระจายจากกันไปแล้ว ทุกข์ก็ไม่ปรากฏ ทุกข์ย่อมสลายตัวไปเช่นเดียวกับกองธาตุสลาย ถ้าจะพิจารณาเรื่องอนิจจัง ความไม่เที่ยง ก็ได้แก่ร่างกายอันเป็นกองธาตุ เป็นตัวอนิจจัง อยู่ทุกขณะ ทุกข์ปรากฏขึ้นมากน้อยก็เพราะกองธาตุก้อนนี้แปรปรวน ถ้ากองธาตุก้อนนี้คงอยู่ ทุกข์ก็หาทางเกิดขึ้นไม่ได้ เราก็ไม่ต้องเสวยทุกข์ และไม่ต้องบ่นว่ากันทั่วโลก เพราะใครเกิดมาในโลกนี้ ไม่ได้มุ่งหน้ามาเกิดเพื่อจะบ่น หรือเป็นถ้อยเป็นความกันกับทุกข์ แต่เพราะก้อนธาตุอันเป็นก้อนแห่งทุกข์ มันเป็นตัวเป็นตนของเรา เราจึงเป็นผู้ทุกข์ ทั้งเป็นผู้เสวยทุกข์ เราจึงบ่นกับทุกข์ซึ่งเป็นเรื่องของเราคนเดียว เพราะเรากับทุกข์มันแยกกันไม่ออก เรื่องบ่นกับทุกข์วันยังค่ำคืนยังรุ่งตลอดปี ทุกคนจึงแยกไม่ออก คิดดูแล้วก็น่าทุเรศสังสารตัวเราผู้เป็นกองทุกข์ด้วยกัน เพราะต่างก็แยกทุกข์จากเรา แยกเราจากทุกข์ ไม่ออก ทุกข์กับเราจึงกอดคอกันตาย ไม่ยอมพลัดพรากจากกันได้ นี่พรรณนาเรื่องอนิจจังกับเรื่องทุกขัง

ส่วนเรื่องอนัตตา ก็คือก้อนธาตุอันนี้ ปฏิเสธคำสมมตินิยมของโลกอยู่ตลอดเวลาในกายอันนี้เอง ถ้าร่างกายยังครองตัวอยู่ตราบใด อนัตตา ก็ยังครองตัวอยู่บนร่างกายนี้ตราบนั้น เพราะไตรลักษณ์อยู่ในที่แห่งเดียวกัน ไม่เคยแยกทางกันเดินแต่ไหนแต่ไรมา ผู้มีปัญญาโปรดพิจารณาร่างกายนี้ ให้ได้มองเห็นหน้าเห็นตาของไตรลักษณ์ ซึ่งแสดงตนอยู่อย่างเปิดเผยในร่างกายของเราทุกท่าน และโปรดพิจารณาซ้ำ ๆ ซาก ๆ จนเกิดความชำนาญในการพิจารณา เห็นร่างกายนี้เป็นกองแห่งธาตุ

เป็นกองแห่งทุกข์อย่างเปิดเผยขึ้นกับใจ ไม่มีสิ่งใดจะสามารถมายึดยั้งลี้ลับปัญญาได้เลย เมื่อปัญญาก็เห็นชัด จิตก็เชื่องต่ออารมณ์ ย่อมเป็นโอกาสของจิตจะรวมสงบลงได้โดยสะดวกสบาย เมื่อถอนขึ้นมาจากสมาธิแล้ว ปัญญาก็ทำหน้าที่พิจารณาร่างกายตามความเคยชินมาแล้ว ร่างกายทั้งท่อนจะเป็นที่ท่องเที่ยวของปัญญาจนมีความสามารถเต็มที่แล้ว อุปาทานในส่วนแห่งกาย จะขาดกระเด็นออกเพราะกำลังของปัญญา จิตกับกายและกับกองทุกข์ในร่างกายก็แยกทางกันเดิน ไม่เป็นบ่อแห่งความกังวล ดังที่เคยเป็นมา

ส่วนเวทนาในจิต ได้แก่สุข ทุกข์ เฉย ๆ สัญญา ความจำหมาย สังขาร ความปรุงความคิดภายในใจ วิญญาณ ความรับรู้ในสิ่งที่มาสัมผัส ทั้งสี่ขันธ์นี้ก็เป็นกองแห่งไตรลักษณ์ เช่นเดียวกับร่างกาย ถ้าคำว่า จิต อันเป็นตัวสมมติ ยังมีอยู่ตราบใด ขันธ์ทั้งสี่และไตรลักษณ์ทั้งสาม ยังเข้าครองตัวอยู่ในจิตนั้นตราบนั้น ฉะนั้นต้องตามค้นขันธ์ทั้งสี่ ไล่ต้อนลงรวมในไตรลักษณ์ให้ได้ ด้วยอำนาจของปัญญาโดยค้นหาตัวสัตว์ บุคคล หญิง ชาย เรา เขา ในขันธ์ทั้งสี่นี้โดยละเอียดถี่ถ้วน เราจะไม่เห็นสัตว์ บุคคล เป็นต้น แม้รายหนึ่ง แฝงอยู่ในเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณนั้นเลย จะปรากฏ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ล้วน ๆ เต็มอยู่ในขันธ์นั้น ๆ และการพิจารณานามขันธ์เหล่านี้ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับพิจารณากาย พิจารณากลับไปกลับมาอย่างซ้ำ ๆ ซาก ๆ ถึงกับปัญญารู้ชัดว่าไม่มีอะไรนอกจากไตรลักษณ์ล้วน ๆ เต็มอยู่ในขันธ์สี่เหล่านี้เท่านั้น ปัญญาจะหมดความสงสัยในขันธ์ทั้งปวง เพราะความฉลาดและคล่องแคล่วของปัญญาจะสามารถตามค้นเข้าไปถึงรากฐาน ซึ่งเป็นบ่อเกิดแห่งขันธ์ทั้งห้า คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็จะไปพบจิตดวงสมมติ อันเป็นจุดรวมแห่งอวิชชาเต็มอยู่ในที่นั้น สติ ปัญญากับอวิชชา ก็จะกลายเป็นสนามรบกันในที่นั้นเอง

อวิชชา คือยอดสมมติ กับ สติ ปัญญา อันเป็นยอดของมรรคคือ ทางแห่งวิมุตติได้ทำหน้าที่ของตนต่อกันจนสุดกำลัง ผลปรากฏว่าได้พบบ่อเกิดแห่งขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เกิดขึ้นจากจุดเดียวนี้ทั้งนั้น และบ่อแห่งไตรลักษณ์คือ

อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็รวมอยู่ในจิตดวงสมมตินั้นด้วย จิตดวงสมมตินี้แลท่านให้นามว่า อวิชชา คือความรู้จอมปลอม คำว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา หญิง ชาย เกิดไป่จากจุดเดียวนี้ เรื่อง เกิด แก่ เจ็บ ตาย และเรื่องทุกข์เป็นเรา เราเป็นทุกข์ จนแยกจากกันไม่ออกตลอดกัปตลอดกัลป์ เกิดจากจุดเดียวนี้ทั้งนั้น จึงควรจะกล่าวได้ว่าแม่พิมพ์ของโลกทั้งมวลคือธรรมชาติอันนี้ บัดนี้ ปัญญาทันสมัยได้ค้นหาตัวแม่พิมพ์ของวัฏฏะ ได้พบกันอย่างเปิดเผยในสถานที่ อวิชชา เคยซ่อนตัว จึงทำลายธรรมชาตินั้นลงด้วยอำนาจของปัญญาอันคมกล้าซึ่งฝึกซ้อมมาจนชำนาญ เครื่องพิมพ์ของวัฏฏจักรได้ถูกทำลายแตกกระเด็นลงในขณะเดียวเท่านั้น วิวัฏฏะได้ปรากฏขึ้นอย่างเต็มที่โดยไม่มีสิ่งใดปิดบัง ปัญหาทั้งหมดได้สิ้นสุดลงในขณะอวิชชาดับลงไป ศีล ก็ดี สมาธิก็ดี ปัญญาก็ดี ได้ตามส่งเราไปถึงจุดนั้น กิเลสทั้งมวลก็จะรบกวนเราไปถึงแค่นั้น ความโลภโกรธ หลง ก็หมดฤทธิ์หมดอำนาจ จะไม่สามารถทำเราให้หมุนเวียนอีกเช่นเคยเป็นมา แม้ขันธ์ซึ่งเคยเป็นบริวารของอวิชชา ก็กลับกลายมาเป็นขันธ์ล้วน ๆ ไม่เป็นกิเลสอาสวะแต่อย่างใด ศีล สมาธิ ปัญญา ก็ทราบชัดว่า เป็นเครื่องมือสำหรับแก้กิเลสอาสวะ ที่เป็นข้าศึกต่อตัวเรา เพราะรู้เท่าเหตุรู้เท่าผลอย่างแจ่มแจ้งแล้วปล่อยวางไว้ตามเป็นจริง

รู้เท่าเหตุ คือเหตุแห่งทุกข์ ได้แก่สมุทัย มีกามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา เป็นต้น ด้วย รู้เท่าเหตุแห่งสุข คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ด้วย รู้เท่าผล คือทุกข์ที่เกิดขึ้นจากสมุทัยด้วย และรู้เท่าผล คือ นิโรธ ที่เกิดขึ้นจากเหตุแห่งสุข คือ มรรคด้วย ผู้รู้เท่าสัจจะของจริงทั้งสี่นั้น นั่นแล เป็นธรรมพิเศษ จึงควรให้นามว่า "วิมุตติธรรม" เพราะนอกจากสมมติสัจจะไปแล้ว เป็นธรรมตายตัว เด่นชัดอยู่ด้วยความเป็นอิสระในตัวเอง ไม่ขึ้นอยู่กับสมมติใด ๆ เป็นธัมโมปทีโป อย่างสมบูรณ์ (ความสว่างแห่งธรรม) เช่นเดียวกับพระอาทิตย์ที่ปราศจากเมฆกำบังแล้วย่อมส่องแสงสว่างได้อย่างเต็มที่ฉะนั้น ในขณะเดียวกัน พุทโธ ธัมโม สังโฆ อันเป็นอัตตสมบัติอย่างประเสริฐ ได้ปรากฏขึ้นในใจของผู้มีชัยโดยสมบูรณ์

เพราะสถานที่เช่นนั้นก็ได้ ส่วนผู้จะถวายตัวเป็นลูกศิษย์พระตถาคตโดยชอบ ต้องเป็นผู้กล้าหาญต่อความจริง คือ การเป็นการตายเป็นคติธรรมดา ไม่มีใครจะข้ามพ้นไปได้ในร่างอันนี้ ทั้งผู้กล้าผู้กลัวจำต้องเดินทางสายมรณะ คือ เกิดแล้วต้องตายด้วยกัน เวลานี้ทุกท่านได้คาดเครื่องรบไว้อย่างเต็มตัว และเตรียมพร้อมแล้วที่จะรบสงคราม คือ กิเลสอันเป็นข้าศึกภายใน

คำว่า เครื่องรบ คือบริขารแปด อันเป็นเครื่องแบบของผู้จะก้าวเข้าสู่สงครามและ ศีล สมาธิ ปัญญา ตลอดข้อวัตรปฏิบัติทุกประเภท นี้คือเครื่องมือในการรบเครื่องรบทั้งนี้โปรดทราบว่า เป็นเครื่องรบของท่านผู้กล้าหาญ ของท่านผู้มีความเพียรกล้า ไม่ถอยทัพกลับตัวเป็นคนอ่อนแอขี้ขลาดมีความหวาดกลัวต่อข้าศึก เป็นเครื่องรบของท่านผู้กล้าตายในสงคราม เป็นเครื่องรบของท่านผู้ผ่านชัยชนะและนำธงชัยมาสู่โลกด้วยความองอาจต่อผลที่ครองอยู่ ว่าเป็นความจริงโดยสมบูรณ์ และสามารถจะประกาศความจริงเหล่านี้แก่บ่วงชนทั่วทั้งไตรโลกธาตุ อย่างไม่มีความขยาดหวั่นไหวและรื้อขนหมู่ชนทั้งทวยเทพให้หลุดพ้นไปตามได้ ท่านผู้นั้น คือ พุทธํ สรณํ คจฺฉามิ ของหมู่ชน ผลที่ทรงได้รับจากชัยชนะให้โลกได้เห็นเป็นขวัญตาขวัญใจนั้นคือ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ ของเวไนย และผู้ทำการรบตามเสด็จ จนได้รับชัยชนะอย่างสมบูรณ์ตามที่ประทานแนวทางไว้นั้น คือ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ของพวกเรา

เพราะฉะนั้น เครื่องแบบและเครื่องรบที่ครองอยู่กับตัวของทุกท่านจึงเป็นเครื่องอันศักดิ์สิทธิ์วิเศษและมีคุณค่าหาประมาณมิได้ มิใช่เครื่องบริขารของคนเกียจคร้านนอนตื่นเอาตามอำนาจของกิเลสอาสวะบังคับ หนักไปในความเห็นแก่ตัวไม่มองดูธรรม อันเป็นทางเสื่อมเสียโดยถ่ายเดียว เรื่องทั้งนี้จึงควรเกลียดกลัวในวงปฏิบัติเพราะเพศนี้เป็นเพศที่ก้าวหน้าด้วยความเพียรที่ชอบ บำเพ็ญตนด้วยความห้าวหาญรื่นเริงต่อแดนพ้นทุกข์ มีสติระมัดระวัง เพราะสมณะย่อมเป็นผู้งามด้วยธรรมเหล่านี้เป็นเครื่องประดับ ถ้าความสำรวมระวังได้ด้อยลงหรือขาดไปในขณะใด ย่อมขาดความ

เป็นสง่าราศีและสวยงามในขณะนั้น ไม่มีใครจะฝืนชมว่าดีและงามตาเลย *คนผู้มีความสำรวมระวังประจำตน ย่อมเป็นผู้งามในหมู่ชน* ทั้งนักบวชและฆราวาสย่อมถือสังวรธรรมประจำตนและสังคมทั่ว ๆ ไป ทั้งเป็นธรรมประกันสังคมให้มีคุณ-ภาพเป็นที่น่าดู ผู้ขาดสังวรธรรมแล้ว จะไม่มีความงามเหลืออยู่เลย ดังนั้นผู้เป็นศิษย์พระตถาคตผู้ปรากฏงามเด่นในหมู่ชนด้วยสังวรธรรม จึงควรน้อมรับมาเป็นมรดกและประดับตนให้งามทั้งภายนอกภายใน จะเป็นผู้งามในเพศไม่มีวันจืดจาง

อันดับต่อไปคือความเพียร เป็นธรรมประจำองค์ของพระผู้เต็มไปด้วยความเพียร เพราะพระพุทธเจ้าและพระสาวกปรากฏเป็นผู้มีความเพียรกล้าในกิจที่ชอบทุกกรณี ไม่เคยเหยียบร่องรอยความท้อแท้อ่อนแอเป็นแบบพิมพ์แก่โลกไว้ที่ไหนเลย ถ้าโลกเราพยายามหัดเขียนหัดอ่านตามแบบพิมพ์ของพระพุทธเจ้าจนชินต่อนิสัยแล้ว โลกและธรรมจะมีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นเป็นลำดับ ทั้งด้านจิตใจและโภคทรัพย์

แต่ในที่นี้จะอธิบายเฉพาะความเพียรทางใจอันจะยังผลให้เกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัติตามเป็นลำดับ *จำต้องมีสติควบคุมในการทำทุก ๆ ประโยคอย่าให้พรากจากใจ* มีสติรับรู้อยู่กับกิจการนั้น นี่เป็นสาเหตุจะให้ความเพียรติดต่อ เพราะสติเป็นเครื่องรับรู้กับสิ่งสัมผัสทุกประเภทอันเป็นต้นเหตุให้เกิดอารมณ์ทางภายใน ถ้าขาดสติซึ่งเป็นธรรมสำคัญแล้ว อารมณ์ย่อมทำการติดต่อกับใจได้อย่างเต็มที่ เพราะขาดธรรมเครื่องต้านทานขัดขวาง โดยมากที่ได้รับความทุกข์ร้อนภายในใจอย่างหนัก ถึงกับระบาดออกมาทางกาย วาจา และบางครั้งจนหาทางออกไม่ได้ เลยตัดสินใจไปในทางผิดเพิ่มเข้าอีก ทั้งนี้ล้วนเป็นสาเหตุมาจากความขาดสติโดยสิ้นเชิง ทุกท่านผู้มุ่งต่อ**ความเพียร โปรดอย่าเห็นสติเป็นของเล็กน้อยและไม่จำเป็น นั่นคือทางหายนะโดยไม่มีทางแก้ไข** เพราะสติเป็นธรรมจำเป็นทั่วโลกแดนธรรม คนมีสติจะเป็นผู้ตื่นตัวอยู่เสมอ เฉพาะอย่างยิ่งผู้บำเพ็ญทางใจ สติจะทำความรู้สึกกับสิ่งกระทบได้เป็นอย่างดี แต่ถ้าหาไม่แล้ว แม้จะถูกกระทบวันยังค่ำคืนยังรุ่ง จะไม่รู้เห็นอะไรซึ่ง

ควรจะแก้ไขหรือบำรุง แต่จะมาตำหนิตัวว่า วันนี้จิตไม่สบายมีแต่ความรุ่มร้อน ไม่ทราบว่าเป็นอะไร และร้อนทั้งวันทั้งคืน บางครั้งถึงกับหาที่ปลงกายปลงใจลงไม่ได้ นี่คือผลที่เกิดจากความเผอเรอ ซึ่งจิตสัมผัสกับสิ่งใดแล้ว ตนไม่มีสติรับทราบ จึงไม่มีโอกาสรู้ว่าสิ่งนั้นเป็นภัย การแก้ผลจึงไม่ใช่ฐานะจะเป็นไปได้ตามใจหวัง *การแก้ต้องแก้ที่ต้นเหตุ คือความสัมผัสรับรู้เบื้องต้น ด้วยอำนาจของสติปัญญา ไม่เช่นนั้น จิตจะต้องสั่งสมความรุ่มร้อนขึ้นทั้งคืนทั้งวัน ทนไม่ไหว ย่อมเทียบกันได้กับส่วนร่างกายที่มีโรคภัยเกิดขึ้น นับตั้งแต่ขั้นเริ่มแรกจนถึงขั้นรุนแรง โดยเจ้าตัวไม่สนใจในการรักษา ปล่อยให้โรคร้ายตั้งบ้านเรือนอยู่บนร่างกายตามลำพังจนถึงขั้นทนไม่ไหว ร่างกายก็แตก เทียบกับใจที่ไม่มีสติ ปล่อยให้กิเลสทยอยเข้ามาทั้งวันทั้งคืน* โดยเราเปิดช่องทางให้เสียเอง คือ เปิดทวารภายในออกรับข้าศึกภายนอกให้เข้ามารังควานจิตอย่างอิสระเสรี ไม่มีสติปัญญาเป็นเครื่องหักห้ามและกลั่นกรอง โรคกิเลสภายในนับวันกำเริบรุนแรง อย่างน้อยก็ทำตามอำนาจความผลักดัน หนักเข้าเพศก็แตกเพราะโรคภายในบีบบังคับ

ฉะนั้น การปลีกตัวแสวงหาที่ซ่อนเร้นในสถานที่วิเวกสงัด ก็เพื่อจะหลบหลีกสิ่งก่อกวนความเพียรไม่ให้เป็นไปโดยสะดวก และเป็นแนวทางของพระพุทธเจ้าพาดำเนินมา ซึ่งเป็นที่เหมาะสำหรับนักบวชผู้มุ่งปฏิบัติจะอยู่อาศัยเพื่อความเพียรและจริตนิสัย ทั้งมีโอกาสบำรุงใจได้มากกว่าที่อื่นใด การอบรมด้วยข้อปฏิบัติอันชอบ ในสถานที่เหมาะสม จึงเทียบกับการแสวงหายามาพอกแผลในอวัยวะให้ค่อยหายไป และพยายามกีดกันสิ่งที่เป็นข้าศึกต่อแผล ไม่ให้มาทิ่มแทงแผลซึ่งคอยจะกำเริบอยู่แล้วให้กำเริบยิ่งขึ้น วิธีการเช่นนี้ เป็นทางก้าวเข้าสู่ความสงบสุขของจิตทุก ๆ ประโยคความเพียร เพราะเวลานี้ไม่มีอะไรเป็นข้าศึกต่อเรา นอกจากใจที่พยายามสั่งสมอารมณ์อันเป็นข้าศึกขึ้นเผาผลาญตนเอง เพราะความไม่สนใจต่อสติปัญญา เครื่องขับไล่สิ่งมัวหมองให้ล่าถอยออกไปจากตัวเท่านั้น

หลักการปฏิบัติเพื่อความไม่วกเวียนในกรอบของวัฏฏะ ต้องเป็นผู้ใหม่ต่อความเพียรเสมอ มีความระมัดระวังทุกกรณี เหมือนแม่เนื้อระวังสัตว์ร้ายและนายพราน แม้จะไปเที่ยวหากินที่ไหนตามความจำเป็นบังคับ แม่เนื้อไม่เคยนอนใจต่อสถานที่และอันตราย แม้ที่สุดกำลังกลืนผลไม้หรือกัดกินหญ้าอยู่ ยังต้องระวังอันตราย แม่เนื้อปฏิบัติต่อตนเองดังที่กล่าวมา

เราผู้เป็นศิษย์ของพระพุทธเจ้าผู้ฉลาดรอบคอบในสิ่งทั้งปวง ควรทำตัวเหมือนแม่เนื้อ จะสมนามว่าศิษย์มีครู ไม่ควรทำความสนิทติดใจกับสิ่งใดจนเกินไป จะเป็นเหตุให้ลืมตัวและเป็นทางเสื่อมเสียโดยไม่รู้สึก การฝึกหัดสติระมัดระวังเพื่อรู้สาเหตุของผิดชอบชั่วดี และฝึกหัดปัญญาตรวจตราและไตร่ตรองดูสิ่งที่ผ่านเข้าผ่านออกจากทวารคือ ตา หู กาย ใจ ฯลฯ จนสามารถรู้ชัดตามสิ่งดีและชั่วแล้ว รีบแก้ไขด้วยความไม่นอนใจนั้น เป็นทางเดินของผู้เห็นภัยในวัฏฏะ เพราะพระพุทธเจ้าผู้พ้นภัยและทรงบรรลุถึงความร่มเย็นอย่างสมบูรณ์ ท่านดำเนินอย่างนี้ทั้งนั้น ไม่ใช่แบบนอนจมอยู่กับอารมณ์ ทำนองสัตว์นอนจมกองมูตรกองคูถ โดยไม่คิดหาทางออกเช่นนั้น และวิธีฝึกหัดสติปัญญาให้มีความเคยชินต่อเหตุการณ์ทุกระยะนั้น พึงทำความพยายามกับการเคลื่อนไหวไปมา และเวลานั่งภาวนา ทำความรู้สึกให้ติดต่อกันและพยายามทำเสมอ เช่นเดียวกับเด็กฝึก นั่ง ยืน เดิน เบื้องต้นก็มีการล้มลุกคลุกคลาน ต่อไปเด็กย่อมมีความชำนาญเพราะการฝึกหัดเสมอ จนกลายเป็นอิริยาบถของผู้ใหญ่ขึ้นมาในตัวของเด็ก ลักษณะของสติปัญญา ย่อมมีทางเจริญและชำนาญได้ด้วยวิธีฝึกหัดในทำนองเดียวกัน คนมีสติปัญญาประจำใจย่อมมีทางรู้เรื่องของตัว จะพิจารณาอาการของกายหรือสภาวธรรมภายนอก ก็ย่อมเป็นธรรมและมีอุบายแยบคายเพิ่มขึ้นทุกระยะ และมีทางเอาตัวรอดไปได้โดยลำดับ ฉะนั้น สติกับปัญญาจึงเป็นธรรมจำเป็นที่จะแนบกับกิจการทุกแขนงทั้งทางโลกและทางธรรม ผู้บกพร่องหรือขาดสติอย่างเต็มที่ ย่อมกลายเป็นคนบ้าคนบอไปตามที่เห็น ๆ กันอยู่ ทั้งนี้ล้วนเป็นผลมาจากความขาดสติทั้งนั้น อย่าพึงเข้าใจว่าเป็นมาจากเรื่องอะไร

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านตัดสินกันกับ วัฏฏจักร ในคืนของวันเพ็ญเดือนหก *ส่วนพวกเราจะไปตัดสินกันวันไหน เราจะปล่อยให้ความเกียจคร้านตัดสินเอาเสียทุกวันนั้นหรือ หรือจะมอบดวงใจอันมีคุณค่ามหาศาลนี้ ให้กิเลสตัณหาเอาไปทำเป็นครัวไฟ ห้องน้ำ ห้องส้วม ที่ชำระขับถ่ายทุกวันนั้นหรือ ถ้าเราไม่ต้องการให้สิ่งเหล่านี้ตัดสินชี้ขาดเอาตามความต้องการของเขาเท่าที่เคยเป็นมาแล้วหลายภพหลายชาติ เราก็ควรตื่นตัวต่อความพากเพียร ศีล สมาธิ ปัญญา กับความเพียร อย่าให้ห่างจากใจ คำว่า วิมุตติ พุทโธ จะไม่เกิดขึ้นในที่ใด ๆ แต่จะเกิดขึ้นที่ดวงใจของผู้มีธรรม เพราะพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ และพระสาวกของพระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ไม่เคยปรากฏขึ้นจากที่อื่นใดทั้งนั้น แม้จะตรัสรู้ในที่ต่าง ๆ และเวลาอันต่างกันก็ตาม แต่ต้องตรัสรู้ในกรอบแห่งหลักธรรม คือ มัชฌิมาปฏิปทา อันเป็นธรรมสายกลางเท่านั้น* จะไม่ต้องตรัสรู้ด้วยกาล สถานที่ แต่จะตรัสรู้ด้วยธรรม คือ มัชฌิมา ฉะนั้น จึงควรจะกล่าวได้ว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลายพร้อมทั้งพระสาวก ท่านทรงอุบัติขึ้นจากพระธรรมทั้งนั้น บรรดาท่านผู้ปฏิบัติจึงไม่ควรไปสนใจกับกาลและสถานที่ ให้มากกว่าความสนใจในหลักธรรม อันจะนำผู้ปฏิบัติให้พ้นผ่านอุปสรรคไปได้โดยลำดับ จนถึงความพ้นทุกข์ไปโดยสิ้นเชิง เราลองคิดดูเรื่องของกิเลสทุกประเภท ที่เคยพอกพูนหัวใจของสัตว์มานานแสนนาน ไม่เคยเห็นเขาปล่อยตัวใครออกไปเป็นอิสระ เพราะกาลเวลาและสถานที่เป็นเหตุ แม้แต่รายเดียว เขายังเป็นเจ้าครองอำนาจบนหัวใจของสัตว์ตลอดกาล ไม่เห็นมีวันปล่อยตัวเพราะถึงเวลาเลย ถ้าเป็นนักโทษ แม้จะมีโทษหนักก็ยังขึ้นอยู่กับเวลา และมีวันปลดปล่อยตัวออกมาเป็นอิสระได้ เราเป็นผู้นับถือพระพุทธศาสนาในวงแห่งสวากขาตธรรม จึงควรคำนึงถึงธรรมที่ทรงประกาศสอนไว้ พระองค์ไม่ตรัสว่า เราตถาคตมอบให้ มือ วัน ปี เดือน ตัดสินกิเลสออกจากหัวใจของสัตว์ เลย แต่ตรัสมอบไว้กับพระธรรม ที่ผู้เชื่อธรรมจะนำไปปฏิบัติแก้ไขตนเองไปเป็นลำดับ จนถึงความพ้นทุกข์ไปได้เพราะพระธรรมเท่านั้น

ธรรมทั้งหลายที่ได้อธิบายในวันนี้ โปรดทราบว่ามีอยู่กับตัวของเราทุกท่าน และพระพุทธเจ้าท่านนำเรื่องของเราออกแสดงให้เราฟัง อย่าพึงเข้าใจว่าเป็นเรื่องใคร เพราะดีกับชั่วเป็นเรื่องของเราเคยทำมาจนซ่ำซองด้วยกัน จึงไม่ควรสงสัยในเรื่องของตน ถ้าเราเบื่อหน่ายต่อการเกิดตาย อันเปรียบกับหลุมถ่านเพลิงนี้แล้ว จงพยายามบำเพ็ญตนด้วยความไม่ประมาทนอนใจในสิ่งที่เป็นข้าศึกต่อตนเองทุกประเภท สติปัญญาโปรดให้แนบสนิทอยู่กับใจและอารมณ์ที่เกิดขึ้นจากใจของตน อารมณ์นั้นแลเป็นตัวก่อเหตุสำคัญ จงนำสติปัญญาตามวินิจฉัย และแก้ไขเหตุการณ์เหล่านี้ให้สิ้นสุดลงไปได้ *การประกอบความเพียรในวันหนึ่ง ๆ ไม่เป็นของยากลำบากเหมือนเราท่องเที่ยว เกิด ตาย อยู่ ในสงสาร อันเป็นความทุกข์ทรมานแสนหลัส การเพียรพยายามเพื่อรื้อถอนตนออกจากทุกข์ ไม่เป็นของยากลำบากถึงขนาดนั้น จึงควรพยายามบำเพ็ญตนให้เป็นเนื้อนาบุญของตน* เมื่อสมบูรณ์เต็มที่แล้วต่อไปจะได้เป็นประโยชน์แก่โลกสงสาร เนื่องจากเราทำตัวให้ร่มเย็นพอโลกจะพึ่งเราได้ เขาให้ทานมาเล็กน้อยก็มีผลมาก เพราะเนื้อนาดีและเต็มไปด้วยปุ๋ย คือ ศีล สมาธิ ปัญญา วิมุตติ พุทโธ ฉะนั้น โปรดพากันรีบเร่งความเพียร อย่าลดละตลอดอิริยาบถ จะปรากฏสิ่งมหัศจรรย์เกิดขึ้นจากใจของผู้มีความเพียร โดยไม่มีสิ่งใดมากีดขวางไว้ได้

วันนี้ได้อธิบายธรรมเกี่ยวกับเรื่อง ศีล สมาธิ ปัญญา และอิทธิบาททั้งสี่ ซึ่งเป็นรากฐานของพระศาสนาให้ท่านนักปฏิบัติทั้งหลายฟัง โปรดได้นำไปพิจารณา และปฏิบัติให้สุดขีดความสามารถ ด้วยความองอาจกล้าหาญต่อความเพียร เพื่อถึงแดนแห่งความพ้นทุกข์โดยถ่ายเดียว คำว่า นิพฺพานํ ปรมํ สุญฺญํ นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ ซึ่งเคยเป็นข้อข้องใจมานาน จะสิ้นปัญหาลงในจิตของผู้มีธรรมคุ้มครองตนด้วยความเพียรโดยไม่ต้องสงสัย

ในที่สุดแห่งการแสดงธรรม ขอความสมหวัง ทั้งการดำเนินและผลอันจะเกิดขึ้นตามความจำนง จงเป็นของท่านทั้งหลาย โดยทั่วหน้ากันเทอญ

กัณฑ์ที่ ๕

พระธรรมเทศนา

ณ วัดป่าบ้านตาด อุดรธานี

วันที่ ๑๐ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

พระพุทธเจ้า นับแต่เริ่มเสด็จออกทรงผนวช แสวงหาที่วิเวกสงัดเป็นหลักฐานประจำศาสดา บำเพ็ญพระองค์ในป่า สำเร็จพระอิริยาบถในป่า และตรัสรู้ในป่าเวลาปัจฉิมยามอันเป็นยามสงัดอย่างยิ่ง บรรดาพระสาวกก็ตามเสด็จในทางสายเดียวกัน มีความเป็นอยู่อย่างสงัดทั้งทางกายและทางใจ ไม่มีการคลุกคลีกับฝูงชนทุกชั้น ทั้งคฤหัสถ์และบรรพชิต ต่างก็มุ่งต่อความสงัดวิเวกประจำตน เมื่อไม่มีสิ่งเกี่ยวข้อง จิตย่อมมีความสงบได้เร็ว เพราะฉะนั้น กายวิเวกจึงเป็นบาทฐานสำคัญที่จะทำใจให้ได้รับความสงบเป็นอย่างดี พุทธประเพณีทรงดำเนินแต่ต้นถึงวันตรัสรู้ ไม่ทรงสนพระทัยกับสิ่งใดอันจะเป็นเหตุก่อกวนความเพียรทางใจ ขณะทรงบำเพ็ญไม่ปรากฏว่าสนพระทัยกับผู้ใดและแสวงหาใครมาเป็นเพื่อน ทรงแสวงหาที่สงัดจริง ๆ แม้ตรัสรู้แล้วจะทรงทำหน้าที่ของพระพุทธเจ้าเพื่อโปรดเวไนย ก็ไม่ทรงทอดธุระในสถานที่ดังกล่าวนี้ และทรงถือประจำพระอิริยาบถตลอดวันนิพพาน เพราะฉะนั้น ความวิเวกสงัดจึงเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง สำหรับผู้มุ่งต่อแดนนิพพาน

แต่ความสงัดมีหลายประเภท ความสงัดธรรมดาที่อยู่ ๆ กันอย่างหนึ่ง ความสงัดซึ่งอยู่เปลี่ยว ๆ ที่เต็มไปด้วยสัตว์ร้ายนานาชนิดอันเป็นเหตุให้ระวังภัยทั้งกลางวันกลางคืนอย่างหนึ่ง เราอยู่ด้วยกันหลายคน แม้จะไม่มีการพูดสนทนา ต่างคนต่างอยู่ในที่ของตน จัดเป็นกายวิเวกขั้นหยาบ การอยู่ในสถานที่เปลี่ยวและระวังภัยรอบด้าน นั่นแล จัดเป็นกายวิเวกส่วนละเอียด เพราะไม่มองเห็นใครทั้งด้านตาและด้านความรู้สึก

ฉะนั้น อนุศาสน์ที่ประทานไว้ จึงเป็นหลักธรรมสำคัญประจำพระศาสนา เราจะเห็นได้จากสถานที่สงัดธรรมดาและมีหมู่คณะอยู่ด้วยกัน ความรู้สึกจะมีลักษณะท้อ ๆ และประมาทนอนใจชอบกล แต่พอจากหมู่คณะไปอยู่ในสถานที่เปลี่ยวและน่ากลัวทั้งอยู่คนเดียวด้วยแล้ว ความรู้สึกจะเปลี่ยนขึ้นทันที ความสนใจในธรรมจะมีมากเพราะความกลัวบังคับ จำต้องแสวงหาที่พึ่ง ไม่ว่าทางโลกทางธรรมย่อมมีลักษณะเช่นเดียวกัน สติจะเคยอบรมหรือไม่เคยอบรมมาก็ตาม แต่ขณะที่สิ่งแวดล้อมบังคับเช่นนั้นจำต้องมีสติขึ้นมาทันที พระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ ตามปกติไม่ทราบว่าอยู่ที่ไหน แต่ในเวลาเช่นนั้นจิตเริ่มระลึกยึดเอามาเป็นที่พึ่งทันทีโดยไม่ยอมให้พลั้งเผลอเพราะถ้าเผลอไปในขณะนั้น เกิดมีอันตรายแก่ชีวิตขึ้นมาต้องเสียที ดังนั้นผู้อยู่ในสถานที่เปลี่ยวและน่ากลัวต่อภัย จึงเป็นผู้จะตั้งสติบังคับใจให้เข้าสู่ความสงบได้เร็วกว่าปกติที่จะเป็นได้ ส่วนจิตที่มีความสงบได้บ้าง และจิตที่เป็นสมาธิแล้ว ก็ยิ่งมีกำลังเพิ่มขึ้นและรวดเร็วกว่าปกติธรรมดา สำหรับผู้ก้าวเข้าสู่ปัญญา และผู้มีปัญญาคล่องแคล่วพอประมาณ ก็ยิ่งจะเพิ่มกำลังความแยบคายขึ้นทั้งภายในภายนอก ฉะนั้นนักบวชผู้มุ่งปฏิบัติธรรมขั้นสูงจึงควรเห็นและสนใจในที่สงัดเป็นที่บำเพ็ญเพียร เพราะจะทำให้ผู้เข้าอาศัยได้รับผลประจักษ์ใจ ทั้งด้านสมาธิและด้านปัญญาอันจะเกิดจากการระวังสังวรอยู่ตลอดเวลา ยิ่งเป็นผู้กล้าหาญต่อความเป็นความตายเพื่อพระสัทธรรมจริง ๆ แล้ว สถานที่เช่นนั้นและผู้เช่นนั้นแล จะเป็นไปได้ง่ายและรวดเร็ว ทั้งสมาธิและปัญญา

พระพุทธเจ้าก็ดี พระสาวกก็ดี ผู้มีพระนามกระเดื่องเลื่องลือในไตรภพ ท่านบำเพ็ญในสถานที่สงัดทั้งนั้น จึงควรจะกล่าวได้ว่า *"ธรรม" ชอบเกิดในสถานที่สงัดและเวลาอันสงัด*

แต่ผู้ขี้ขลาดหวาดกลัว และมีความท้อแท้อ่อนแอ เพราะความเห็นแก่ตัวมากกว่าธรรม ก็ยิ่งจะเพิ่มกิเลสอาสวะให้มากมูนขึ้นในใจ หรืออาจเป็นบ้าเป็นบอไป

เราไม่เป็นคนเช่นนั้น แต่ก็เป็นคนในลักษณะขาดสติประจำความเพียร ผลที่ปรากฏขึ้นจึงเป็นความรุ่มร้อนภายในใจ ทำให้ทั้งกินอยู่หลับนอนคับแคบไปหมด วัน คืน เดือน ปี ดิน ฟ้า อากาศ อาหารหวาน คาว เครื่องหล่อเลี้ยงชีวิต ตลอดญาติมิตรเพื่อนฝูง อันเป็นที่ฝากชีวิตจิตใจฝากเป็นฝากตาย ก็กลายเป็นข้าศึกไปเสียสิ้น ไม่มีสิ่งใดจะเป็นที่เจริญหูเจริญตาเจริญใจ แต่กลับกลายเป็นศัตรูต่อตนทางความรู้สึก มองดูโลกที่เคยอยู่อาศัยก็กลายเป็นกองเพลิงไปทั่วดินแดน เพราะความทุกข์ร้อนภายในมีกำลังกล้า ปกปิดกำบังทางเดินเพื่อความปลอดภัยไว้เสียทุกด้าน แล้วเปิดทางโลกวินาศไว้คอยต้อนรับ ผลจึงกลายเป็นความพินาศไปตามสาเหตุ ฉะนั้น โปรดทราบไว้แต่ต้นทางว่า เรื่องที่กล่าวมาทั้งนี้ ไม่ใช่เรื่องเล็กน้อย และเรื่องสติปัญญาซึ่งเป็นทำนบกั้นกางโลกวินาศเหล่านี้ จึงไม่ใช่เรื่องเล็กน้อยพอจะนิ่งนอนใจไม่นำพา เพราะเรื่องความเสื่อมความเจริญอันจะปรากฏขึ้นกับเราแต่ละท่าน จะเป็นเรื่องเกี่ยวกับสติปัญญาโดยตรง

การกล่าวเพื่อบำรุงสติปัญญาซ้ำ ๆ ซาก ๆ ก็เพราะเห็นภัยซึ่งเคยเกิดขึ้น ทั้งแก่ตนและแก่ท่าน อย่างซับซ้อนแหลกเหลวจนประมาณมิได้ เพราะความขาดธรรม คือ สติ ปัญญา เครื่องแก้ไขบั่นทอน การฝึกฝนสติจนมีความเคยชิน ย่อมเป็นผลดีทั้งทางด้านสมาธิและด้านปัญญา ทั้งจะเป็นไปอย่างรวดเร็วและทันกับเหตุการณ์ เพราะจิตไม่มีทางเล็ดลอดออกทำการติดต่อกับอารมณ์ให้เป็นความมัวหมองและเสื่อมโทรม เช่นเดียวกับโจรที่มีเจ้าหน้าที่ควบคุมอยู่ เขาจะค่อยกลายเป็นคนดีต่อไป ขณะที่เขาเป็นโจรไปเที่ยวปล้นหรือขโมยของใคร ๆ นั้น ไม่มีใครรู้และควบคุมเขา เขาจึงทำความชั่วได้ในขณะนั้น ใจซึ่งเป็นโจรภายในก็เช่นเดียวกัน ขณะที่มีสติควบคุมอยู่ จิตจะทำความเสียหายขึ้นมาไม่ได้ ต่อเมื่อเผลอนั่นแล จิตจะทำความเสียหายจนปรากฏผล คือความทุกข์ร้อนขึ้นมาในขณะนั้น แต่ถ้ามีสติควบคุมบังคับไม่ให้เกี่ยวข้อง

และสนใจกับสิ่งที่เป็นข้าศึก พยายามดัดแปลงให้เข้าสู่กรอบแห่งหลักธรรมที่ตั้งไว้ มีอาการ ๓๒ ของกาย อาการใดก็ได้ ลมหายใจก็ได้ พุทโธ ธัมโม สังโฆ ก็ได้ ตามจริตชอบ จิตจำต้องทำงานตามลำดับของสติที่ติดต่อกันในระยะสั้นหรือยาว ความสงบทั้งนี้ จะเป็นเชื้อและสื่อให้เกิดศรัทธาความเชื่อความเลื่อมใสต่อการดำเนินของตนและเชื่อในมรรคผลแจ่มชัดขึ้นกับใจ ความเพียรก็นับวันมีกำลังขึ้นทุกประโยค ความเพียรจะมีจุดที่หมายเป็นเครื่องดึงดูดใจให้เร่งรีบต่อการดำเนินของตน ผลยิ่งแสดงเป็นความแปลกประหลาดและอัศจรรย์ขึ้นทุกวัน ทั้งด้านความสงบและความสุขจะทรงตัวอยู่ได้นาน ผู้ปฏิบัติทำความพยายามยิ่งขึ้น ผลจำต้องสนองตามวาระของความเพียรจนมีความชำนาญทางด้านสมาธิ คือให้พักและถอนได้ตามความต้องการ

อันดับต่อไป ควรใช้ปัญญาใคร่ครวญในสภาวธรรมมีกายเป็นต้นในเวลาจิตถอนจากสมาธิแล้ว เพื่อสมาธิกับปัญญาจะได้เป็นคู่เคียงกันไปตามหน้าที่และโอกาส วิธีใช้ปัญญา ขั้นต้นต้องอาศัยการฝึกหัดเช่นเดียวกับทางสมาธิ โดยพาพิจารณาไตร่ตรองตามธาตุขันธ์อายตนะ อันเต็มไปด้วยความเปลี่ยนแปลงแปรปรวน ทั้งภายนอกภายในเต็มไปด้วยสิ่งผสมนานาประการ ไม่มีแม้สิ่งเดียวจะเป็นที่พึงใจและคงอยู่ตลอดไป แม้อารมณ์ดี ชั่ว สุข ทุกข์ ที่เกี่ยวข้องกับจิตอยู่ทุกขณะก็เต็มไปด้วยวิปริ-นามธรรมมีความแปรปรวนเสมอกัน คำว่า อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา คือสิ่งเหล่านี้ทั้งนั้น มองลงไป ที่กาย ที่ใจ จะพบแต่เรื่องไตรลักษณ์ทำงานอยู่ทุกขณะ ทั้งภายในภายนอกไม่มีช่องว่างแม้เท่าจุดเม็ดทราย พิจารณาทำนองนี้จนกว่าปัญญาจะเคยชินต่อหน้าที่และสาเหตุที่เกี่ยวข้องกับตน นับวันจะเป็นความสะดวกในการพิจารณา เช่นเดียวกับจิตที่เคยเป็นสมาธิแล้ว ย่อมมีทางจะเป็นสมาธิไปเรื่อย ๆ จิตที่เคลื่อนออกทางปัญญาแล้ว ย่อมมีทางจะเป็นปัญญาไปเรื่อย ๆ จากความเพียรที่คอยหนุนหลังเสมอ เมื่อถึงปัญญาขั้นละเอียดแล้ว อยู่ที่ไหนก็เป็นปัญญา ในอิริยาบถทั้งสี่จะไหวตัวด้วย

ปัญญา เพราะสิ่งสัมผัสซึ่งเกี่ยวข้องกับอายตนะอันเป็นทำนองเตือนสติปัญญาให้สะดุ้งตัวรับรู้และตรองตามนั้น มีอยู่ทุกระยะ ไม่เลือกวัน คืน เดือน ปี จิตจะหาเวลาว่างจากสิ่งสัมผัสไม่ได้เลย เพราะตามธรรมดา จิตเป็นบ่ออารมณ์อยู่แล้ว ยิ่งมีสิ่งเกี่ยวข้องก็ยิ่งถือว่ามีงานทำ ฉะนั้น งานของจิตจึงไม่มีวันเสาร์ วันอาทิตย์ วันพระวันโกน แต่เป็นวันงานไปเสียทั้งวันทั้งคืนทั้งหลับทั้งตื่น หน้าที่ของสติปัญญาที่เตรียมฝึกซ้อมมาแล้วด้วยความเพียร จำต้องรู้สึกตัว และพิจารณาทันทีที่สิ่งนั้น ๆ มากระทบเรื่องสภาวธรรมกับจิต และเรื่องของสติปัญญา ทำหน้าที่ต่อกันไม่มีเวลาว่าง เช่นเดียวกับเรื่องสมุทัยทำการสั่งสมทุกข์ในคราวเขามีอำนาจฉะนั้น ไม่เช่นนั้นจะไม่ทันกับการถอดถอนทุกข์ สมุทัย ซึ่งเคยตั้งรากฐานบ้านเรือนอยู่บนหัวใจของเรามานาน การคุ้ยเขี่ยขุดค้นของปัญญาที่เคยชินต่อหน้าที่ของตนในขั้นนี้ ผู้ปฏิบัติอาจจะเพลินจนลืมพักจิตในสมาธิตามโอกาสอันควรก็ได้ ดังนั้น **เพื่อความราบรื่นและสม่ำเสมอจึงควรสนใจในสมาธิกับปัญญาเท่า ๆ กัน** ไม่เช่นนั้นอาจจะหนักเบาไปในทางใดทางหนึ่งซึ่งเป็นเหตุให้เนิ่นช้าต่อทางดำเนินที่ควรจะสะดวกและรวดเร็ว เพราะสมาธิกับปัญญาทำหน้าที่ไม่กลมเกลียวกัน ปัญญาขั้นนี้แม้จะมีความเพลินต่อการพิจารณาสภาวธรรมเป็นอย่างมาก ก็ควรหยุดพักในสมาธิเป็นบางเวลา ถึงจะไม่นานก็ยังมีกำลังหนุนปัญญาเพื่อการพิจารณาต่อไป การติดสมาธิไม่ยอมถอนตัวออกเพื่อปัญญาก็ดี การเพลิดเพลินในปัญญาจนลืมตัวไม่ยอมพักจิตในสมาธิก็ดี ทั้งนี้ เคยถูกพระอาจารย์มั่นซึ่งเป็นที่เคารพเลื่อมใสยิ่ง เตือนมาแล้ว แต่เพราะทิฏฐิเรามันสูงไม่ยอมรับท่านมิหนำยังกลับอวดฉลาดเถียงท่านว่าตนดำเนินถูก ไม่ยอมรับว่าผิด ท่านก็ดุเอาบ้างแม้เช่นนั้นยังไม่ยอมลงรอยกับท่าน เพราะถือว่าตนถูกนั่นเอง เป็นเพียงยึดคำพูดของท่านไว้พิจารณา ยังไม่ปฏิบัติตามด้วยความเชื่อและเต็มใจ ครั้นทำไป ๆ ผลสุดท้ายต้องยอมกราบท่าน โดยหลักธรรมชาติปราศจากเงื่อนไขใด ๆ ทั้งสิ้น คำที่กล่าว

นี้ทุกท่านโปรดรับทราบไว้ เพราะต่างท่านต่างจะเดินไปในทางสงบสายเดียวกัน ปัญญาขั้นนี้ ควรจะเรียกว่าปัญญาธรรมจักร เพราะหมุนรอบตัวทั้งวันทั้งคืน และเป็นขั้นฟังธรรมเทศนาในหลักธรรมชาติ ไม่มีเวลาหยุดยั้งระหว่างจิตกับอารมณ์ จิตกับอารมณ์ก็ดี สติกับปัญญาก็ดี ทำหน้าที่ต่อกันโดยติดต่อไม่ขาดวรรคขาดตอน เหมือนลูกโซ่ที่เกี่ยวโยงกันเป็นลำดับ

เพราะฉะนั้น ผู้บำเพ็ญมาถึงขั้นนี้ ถ้าไม่มีผู้แนะนำให้รู้ตัวไว้ก่อน อาจจะตำหนิสมาธิที่เคยให้คุณแก่ตนมา ว่าสมาธินอนสงบนิ่งอยู่เฉย ๆ ไม่ทำงาน ถ้าเข้าพักในสมาธิก็กลัวจะเป็นบุคคลที่นอนนิ่งไม่ทำงาน เลยกลายเป็นบุคคลไม่มีสถานที่จอดพัก หลักปัญญาก็ไม่แน่นและแยบคายเท่าที่ควร เพราะโทษแห่งความไม่รู้ประมาณสมาธิ ซึ่งเป็นกองเสบียงหนุนปัญญาก็หาว่าสิ้นสาระ ทั้งนี้อาจเป็นได้ เพราะเราทุกคนเกิดมาไม่เคยเกิดกับศีล สมาธิ ปัญญา และพ่อแม่ไม่เคยพาตั้งบ้านเรือนให้เป็นศีล สมาธิ ปัญญา พอจะให้มีความฉลาดช่ำชองในทางนี้มาแต่เล็ก ๆ จึงอาจจะพลาดอยู่บ้างเป็นธรรมดา เพราะทางไม่เคยเดิน ต่างก็เริ่มปฏิบัติต่อเมื่อเป็นผู้ใหญ่แล้ว จึงน่าเห็นใจทั้งเราทั้งท่าน ที่ต่างก็มุมานะมาบำเพ็ญด้วยความเชื่อเลื่อมใสและเต็มใจด้วยกัน หวังว่าพวกเราคงได้รับประทานอภัยจากพระธรรมเท่าที่ควร

ดังนั้นวาระต่อไปโปรดทราบอนุสนธิแห่งธรรมที่สืบเนื่องกันมายังไม่จบ เพื่อเป็นคติแก่ท่านผู้ฟัง จึงขออธิบายต่อไปจนกว่าจะเห็นว่าสมควร

ความจริง ทั้งสมาธิทั้งปัญญาต่างมีคุณค่าด้วยกัน เมื่อปฏิบัติถูกต้องตามหน้าที่และโอกาสที่ควร หากมีความรอบคอบกับปัญญาอีกวาระหนึ่ง จะดำเนินสมาธิและปัญญาได้ด้วยความสม่ำเสมอ ไม่หนักเบาในฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด และจะถึงจุดหมายได้ตามใจหวัง ทั้งไม่ล่อแหลมต่อสิ่งไม่พึงปรารถนา อันจะเกิดจากสมาธิหรือปัญญาไม่พอดี ตามที่เคยปรากฏจากวงปฏิบัติเรา ปัญญาที่มีสมาธิอบรมด้วยดีแล้ว ย่อม

หมุนไปเพื่อทางแก้กิเลสอาสวะโดยถ่ายเดียวไม่เนิ่นช้า ความเห็นโทษแห่งวัฏฏะก็เห็นเพื่อความเพียรโดยชอบ ไม่เห็นเป็นความโลดโผนอันเป็นลักษณะคนขาดสติปัญญาและความรอบคอบในมารยาท จนกลายเป็นบุคคลที่น่าเกลียดต่อหมู่คณะและประชาชนโดยเจ้าตัวไม่รู้สึก เพื่อความรอบคอบในปฏิปทาเครื่องดำเนิน จงทำความมั่นใจในสมาธิและปัญญา ว่าเป็นธรรมมีคุณค่าเสมอกันเพื่อการดำเนินไปสู่จุดหมายเพราะการปรับปรุงสมาธิกับปัญญาให้กลมเกลียวกันโดยถูกต้อง การดำเนินปัญญาจะรอบคอบในสิ่งทั้งปวง และปัญญาขั้นนี้ จะมีการสังเกตเหตุผลดี ชั่ว ระหว่างจิตกับอารมณ์ซึ่งเกี่ยวข้องกันอยู่ทุกขณะ นอกจากนั้นยังจะค้นเข้าไปตามสาเหตุของอารมณ์ดี—ชั่วอีกด้วย สาเหตุนั้นคือ ที่รวมของทุกข์กับสมุหัยอันเป็นถังของวัฏฏจักรที่พาสัตว์หมุนให้เกิดตายไม่มีสิ้นสุด ถ้าไม่ถูกทำลายเสีย สาเหตุก็ดี อารมณ์ที่เกิดจากสาเหตุก็ดี ย่อมกลายเป็นที่ทำงานของสติปัญญาประเภทนี้ทำการวินิจฉัยเพื่อรู้และทำลาย การทำงานด้วยความเพียรที่สนใจจริง ๆ ไม่ว่างานชนิดใด ต้องถึงแดนแห่งความสำเร็จ งานของความเพียรภายในอันเป็นไปด้วยปัญญาก็เช่นเดียวกันย่อมจะสามารถคลี่คลายดูสิ่งปิดบังซึ่งฝังจมอยู่ภายในจิต ให้เปิดเผยขึ้นมาโดยไม่มีอะไรจะสามารถมากีดขวางได้ สิ่งปิดบังในที่นี้ ได้แก่อวิชชา คือยอดแห่งความมืดมิดสามารถปิดบังใจดวงรู้ ๆ ไว้ในอำนาจของตนโดยไม่มีกลางวันกลางคืน แม้จะให้นามว่า "ยอดแห่งความหลง" ก็คงไม่ผิดจากธรรมชาตินี้แน่ เพราะมีอยู่กับคนทุกคน ถ้าปัญญาไม่สามารถรู้เท่าทันและแก้ไขได้ นี่แล จะพาให้สัตว์ก่อกำเนิด เกิดเป็นภพเป็นชาติและผลิตทุกข์ขึ้นมาไม่มีวันจบสิ้น แต่ขึ้นชื่อว่าความเพียรของผู้สัมปยุตด้วยสติปัญญาแล้ว ต้องสามารถรู้และทำลายได้ในเวลาหนึ่งแน่นอน

ผู้ปฏิบัติทุกเพศจะเห็นกำลังสติปัญญาศรัทธาความเพียร ทำลายหมื่นของวัฏฏจักร คือ อวิชชา ออกจากใจโดยสิ้นเชิง ในขณะเดียวกันจะประสบแดนแห่งวิวัฏฏะ

คือ สอุปาทิเสสนิพพาน ขึ้นกับใจดวงที่เคยเง่ต่อวัฏฏะมาเป็นเวลานาน พออวิชชาดับไปเท่านั้น ปัญญาที่เคยหมุนตัวอยู่รอบด้านเหมือนเครื่องจักรเครื่องยนต์ย่อมยุติลงเพราะหมดเหตุปัจจัยทำความกระเทือน สิ่งที่มีอยู่ตามธรรมชาติของตนก็คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นขันธ์ล้วน ๆ ไม่มีสิ่งแทรกซึม จึงไม่ทำให้เกิดปัญหาตามที่เคยเป็นมา ท่านผู้บริสุทธิ์โดยสิ้นเชิงแล้ว ย่อมปฏิบัติต่อขันธ์เพื่อความอยู่สบายในทิฏฐธรรมปัจจุบันและเพื่อทำประโยชน์ตามโอกาสอันควร เพราะฉะนั้นการบำเพ็ญของพระพุทธเจ้าและพระสาวกอรหันต์ จึงปรากฏเป็นไปอยู่ตลอดวันนิพพานไม่ทรงลดละโดยถือขันธ์เป็นเหตุ ผู้ปฏิบัติถึงขั้นทำลายต้นเหตุของกิเลสและกองทุกข์ทั้งมวลแล้ว ย่อมเป็นผู้มีอิริยาบถเป็นที่สบาย เพราะมีปัจจุบันธรรมอันบริสุทธิ์เป็นที่อยู่อาศัย ศีลก็ย่อมเป็นปกติตามหลักธรรมชาติ ไม่มีศีลที่จะนองและลำพองตัว ซึ่งจะถูกบังคับอย่างกวดขัน เช่นเขาบังคับคนต้องโทษในเรือนจำ สมาธิย่อมเป็นไปตามหลักธรรมชาติ ไม่เป็นสมาธิในลักษณะผู้ต้องหา ซึ่งจะถูกพา นำเข้า นำออก ด้วยการบังคับเช่นเขานำผู้ต้องหาเข้าออกจากที่คุมขัง มีการพักสงบได้ตามสบาย และปัญญาย่อมเป็นปัญญาในหลักธรรมชาติไม่หดหู่และห้อยโหนโยนตัวเกินประมาณในลักษณะลิงค่างบ่างชะนี แต่พิจารณาไปตามเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องตามโอกาสอันควร ศีล สมาธิ ปัญญา ทั้งสามนี้ จึงกลายเป็นเครื่องประดับและเสริมใจของท่านให้มีความสะดวกกายสบายใจในทิฏฐธรรม เช่นเดียวกับวิหารธรรมของพระพุทธเจ้า ซึ่งทรงอาศัยประจำพระอิริยาบถตลอดวันนิพพาน

นี่แล ผลอันเป็นที่พอใจซึ่งผู้ปฏิบัติจะพึงได้รับ โปรดฟังให้ถึงใจ **เรื่องความมีกิเลส วิธีการแก้กิเลสและกิเลสหมดสิ้นไปจากใจ ทั้งนี้ ไม่ใช่เรื่องของผู้อื่นใด แต่เป็นเรื่องของเราแต่ละท่าน** ซึ่งฟังกันอยู่ขณะนี้ จะนำไปปฏิบัติเพื่อ

แก้ไขตนเอง จนปรากฏเป็นผู้สิ้นกิเลสขึ้นมาที่หัวใจดวงกำลังมีกิเลสอยู่ขณะนี้ แต่ **การบำเพ็ญเพื่อสิ้นกิเลส โปรดอย่าทำตนเหมือนคนสิ้นกิเลสแล้ว คือทำตัวเป็นเศรษฐีธรรมทั้งที่กำลังจน ๆ อยู่ จงทำความเห็นภัยว่าตนยังมีกิเลสอยู่ทุกขณะ จะเป็นเครื่องเตือนสติไม่ให้นอนใจในความพยายาม** และโปรดคำนึงพระพุทธเจ้าผู้เป็นเศรษฐีธรรมอยู่เสมอ พระองค์ไม่เคยวางร่องรอยความเกียจคร้านอ่อนแอไว้ให้บรรดาสัตว์ถือเอาเยี่ยงอย่างมาดำเนิน นับแต่วันเสด็จออกทรงผนวชถึงวันตรัสรู้ตลอดวันนิพพาน ฉะนั้นคำว่า วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ คนก้าวล่วงทุกข์ได้เพราะความเพียร จึงเป็นธรรมที่ทันกับการหมุนตัวมนุษย์ทั่วโลกและแดนธรรมไม่เคยล้าสมัยต่อเหตุการณ์ที่ผู้นำธรรมบทนี้ไปดำเนินเลย ปัญหาจึงมีเพียงสั้น ๆ ว่าเราอย่าทำตนให้ล้าสมัยต่อธรรมบทนี้เท่านั้น จะเป็นผู้เจริญทั้งทางโลกและทางธรรม และธรรมบทว่า สนฺทิฏฺฐิโก และปจฺจตฺตํ ไม่ใช่เป็นสมบัติของพระพุทธเจ้าโดยเฉพาะ แต่ประทานไว้เพื่อผู้ปฏิบัติเป็น สุปฏิปนฺโน อุชุ ญาย สามีจิ ทั้งหญิงทั้งชาย จะเป็นสมบัติของแต่ละท่าน สมกับพระเมตตาที่มีแก่โลกทั่ว ๆ ไป ดังนั้นจึงใคร่ขอความร่วมมือกับทุกท่าน โปรดปฏิบัติด้วยความองอาจกล้าหาญทุกประโยคความเพียรในอิริยาบถ จะปรากฏ พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ ธรรมชาติอันเป็นสมบัติของเราแท้ซึ่งประทับรออยู่บนดวงใจของทุกท่านผู้มุ่งตามเสด็จ ในวันหนึ่งโดยไม่สงสัย

ในอวสานแห่งธรรมเทศนานี้ ขอความสมหวังที่ตั้งไว้ จงสำเร็จแก่ทุกท่านผู้ตั้งใจปฏิบัติโดยทั่วหน้ากันเทอญ.

กัณฑ์ที่ ๖

พระธรรมเทศนา

ณ วัดป่าบ้านตาด อุดรธานี

วันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๕

ท่านนักปฏิบัติผู้หวังความเจริญรุ่งเรืองแก่ตนและวงพระศาสนาทั้งหลาย โปรดทำความเข้าใจในตัวเองแต่บัดนี้เป็นต้นไป คือพยายามตั้งหลักให้ถูกต้องและมั่นคงแต่ต้นมือ นับแต่วันแรกที่เราก้าวเข้ามาศึกษาและปฏิบัติกับครูอาจารย์ เพราะผู้ที่จะได้กำลังทางใจ จะต้องได้ในเวลามาอาศัยอยู่กับท่าน และออกแสวงหาที่วิเวกตามบริเวณใกล้เคียงท่าน ตามโอกาสอำนวย แล้วกลับเข้ามาหาครูอาจารย์เพื่อการศึกษาและแก้ไขข้อข้องใจ พอได้อุบายแล้วกปลีกตัวออกหาที่สงัดวิเวก ถ้าเกิดข้อข้องใจในธรรมขึ้นมา ก็รีบเข้าไปศึกษากับท่านอีก มีการเข้า—ออกอยู่ทำนองนี้ ย่อมได้อุบายขึ้นโดยลำดับ แต่การจากครูอาจารย์ไปทั้ง ๆ ที่ใจยังไม่มีความแน่นอน ทั้งทางด้านสมาธิ และด้านปัญญา ย่อมไม่สมควร ทั้งไม่อาจจะนำตนให้ถึงความปลอดภัยได้ อนึ่ง การมารับคำอบรมสั่งสอนและศึกษาจากท่าน พึงเป็นผู้มีสติปัญญาคอยสำเหนียกศึกษาเสมอ ทั้งทางภาคควรสอดส่อง มองดูอากัปกิริยาความเคลื่อนไหวของท่านและหมู่คณะ ด้วยความสนใจจริง ๆ ทางหูก็พยายามศึกษาเพื่อความเข้าใจจากท่านและหมู่คณะ ซึ่งพอจะเป็นคติแก่ใจได้ มีความพยายามฝึกใฝ่อยู่เช่นนี้ ชื่อว่าผู้มาศึกษาด้วยดี จะได้สติปัญญาเป็นสมบัติประดับใจต่อไป แม้อาจารย์หรือหมู่คณะที่ตนถือว่าเป็นที่เคารพ ได้จากไป หรือตนได้จากท่านไปแล้ว คุณธรรมที่ได้รับจากท่านมาจนเพียงพอภายในใจนี้แล จะเป็นอาจารย์แทนท่านแนบสนิทอยู่กับใจ

ขณะที่เรากำลังศึกษาอยู่กับท่าน กิจการงานก็ไม่ค่อยมีมากพอจะให้เกิดความกังวล นอกจากจะพยายามอบรมตนถ่ายเดียวเท่านั้น โดยมากที่เกิดความรู้สึกเป็นลุ่ม ๆ ดอน ๆ และมีข้อปฏิบัติไม่ค่อยสม่ำเสมอเหมือนครูอาจารย์ ตามปฏิปทาของท่านที่พาดำเนินมา เนื่องจากเวลาพักอยู่กับท่านไม่มีความสนใจอย่างจริงจัง เบื้องต้นก็รู้สึกว่าตั้งใจมาศึกษา ครั้นต่อ ๆ มา เพราะอำนาจกิเลสที่เคยเป็นเจ้าครองใจ คือความเกียจคร้านได้สำแดงเดชขึ้น ความตั้งใจนั้นค่อยเอนเอียงและล้มเหลวไปโดยไม่รู้สึกตัว แล้วก็ค่อย ๆ เปลี่ยนความรู้สึกขึ้นมาใหม่ทีละเล็กทีละน้อยจนกลายเป็นความเห็นไปว่า มาอยู่กับท่านพอได้ชื่อเป็นนานแล้ว ก็เอาชื่อของอาจารย์ไปเป็นโล่บังหน้าเพื่อความสะดวกส่วนตัว เช่นนี้ไม่มีประโยชน์อะไร นอกจากจะทำหมู่เพื่อนและครูอาจารย์ให้เสียหายไปด้วยเท่านั้น ฉะนั้น ขอให้เราทั้งหลายได้โปรดทำความรู้สึกกับเรื่องเช่นนี้ไว้เสมอ เพราะการมุ่งศึกษาและปฏิบัติจริง ๆ ท่านพูดอะไรหรือเราเห็นกิริยามารยาทส่วนใดที่ท่านแสดงออกมา ต้องน้อมเข้าถึงใจยึดไว้เป็นหลักฐานทันที ไม่ยอมให้ผ่านไปเปล่า และเราไม่ต้องสนใจในคำพูดเสียงหนักเบา ซึ่งเป็นเพียงกระแสเสียงเท่านั้น ควรสังเกตเหตุผลจากคำพูดเป็นของสำคัญ คำพูดที่ท่านพูดออกมาทุก ๆ คำนั้น มีเหตุผลพอที่ผู้มาศึกษาจะได้รับประโยชน์อย่างไรหรือไม่ ถ้ามีเหตุผลแล้ว แสดงว่าคำพูดนั้นเต็มไปด้วยธรรม ควรยึดมาเป็นคติทันที ความดังของเสียงไม่เป็นของสำคัญอะไร เพราะฟ้าร้องบนอากาศยังมีเสียงดังมากยิ่งกว่าเสียงครูอาจารย์เป็นไหน ๆ แต่สิ่งที่เราได้รับ คือฝนที่ตกลงมา นำความเย็นให้แก่มนุษย์สัตว์ ตลอดจนต้นไม้ใบหญ้าทั่วดินแดน

เรื่องของครูอาจารย์ท่านต้องมีความฉลาดในอุบายต่างๆ ที่จะนำมาสั่งสอนบรรดาลูกศิษย์แต่ละรายโดยไม่ให้ซ้ำกัน เพราะนิสัยของผู้มาศึกษามีจำนวนมากและต่าง ๆ กัน ถ้าท่านจะวางกิริยามารยาทและคำพูดจาเป็นแบบเดียวแล้วใช้ไม่ ผู้มาศึกษาด้วยความตั้งใจเพื่อรับประโยชน์จากท่านอย่างจริงจังแล้ว ย่อมจะไม่ได้ความฉลาดเท่าที่ควร

ถ้าหากครูอาจารย์ไม่มีความฉลาดสามารถจะแนะนำบรรดาศิษย์ทั้งหลาย ให้ตรงกับจริตนิสัยของศิษย์นั้น ๆ ก็เปรียบเหมือนนายแพทย์ผู้ไม่ฉลาด ย่อมไม่สามารถจะยังโรคที่มีอาการต่าง ๆ ให้หายได้ด้วยยา เพียงแต่ทราบว่าโรคเท่านั้น แต่ไม่ทราบว่าเป็นโรคประเภทใด เพราะโรคที่เกิดกับสัตว์และบุคคลมีจำนวนมากมาย จนไม่สามารถจะนับอ่านได้ ยาจึงต้องมีหลายขนานสำหรับนายแพทย์ผู้ฉลาดที่จะนำไปรักษาโรคนั้นๆ แต่ถ้าไม่ว่าใครเป็นโรคอะไรมาหาแพทย์ แพทย์ก็นำยาขนานเดียวเท่านั้นมารักษาแล้ว ยาจะทันและถูกกับโรคได้อย่างไร ถ้าเป็นโรคที่ควรรับยานั้นอยู่บ้าง ยาก็จะเป็นประโยชน์ แต่ถ้าเป็นโรคอื่นที่ไม่เกี่ยวกับยาขนานนั้นแล้ว ยานั้นก็ไม่ผิดอะไรกับน้ำหรือวัตถุธรรมดา ถ้าเป็นนายแพทย์ผู้ฉลาด เมื่อคนไข้เข้าไปหาต้องถามว่า ท่านมีอาการอย่างไร ตลอดจนความเป็นมาของโรคว่าเป็นอย่างไร ต้องถามและตรวจให้ละเอียดถี่ถ้วน เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ย่อมไม่ต้องถามชื่อโรคจากคนไข้ เพราะเรื่องชื่อนามของโรคไม่เป็นของสำคัญเท่ากับอาการของโรค ว่าเป็นอย่างไร ไม่สบายตรงไหน แพทย์ย่อมทราบได้และให้การรักษาที่ถูกต้องจนหายได้ นี่เป็นลักษณะของนายแพทย์ผู้ฉลาด ต้องถามอาการโรคและตรวจให้แน่นอนแล้ว ก็นำยามารักษาให้ถูกต้องกับโรคนั้น ๆ เมื่อโรคถูกกับยา อาการก็จะทุเลาลงหรือหายไปได้ เพราะฉะนั้นผู้จะทำการรักษาคนไข้ ต้องเรียนและมีความรู้ชำนาญทางการแพทย์มาก่อน ดีกว่าตั้งตัวเป็นหมอก่อนเรียนวิชาแพทย์ คนไข้ที่มารับการรักษาจะไม่ผิดหวัง ทั้งจะเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติบ้านเมือง ถ้าเป็นหมอเถื่อนจะไม่สามารถรักษาคนไข้ให้หายได้ ถึงจะตั้งตัวเป็นหมอก็ไม่ผิดแปลกจากคนธรรมดา และจะเป็นอันตรายต่อคนไข้จำนวนมากด้วย

เรื่องของครูอาจารย์ ก็ควรจะมีลักษณะเช่นเดียวกับนายแพทย์ผู้ฉลาด ถ้าไม่มีความสามารถปฏิบัติต่อบรรดาผู้มาศึกษา แม้ใครมาหาก็วางมารยาทอันเดียว คำพูดชนิดเดียวกันหมด ตลอดจนธรรมะที่จะนำมาสั่งสอนแก่ผู้ศึกษา ก็ยกขึ้นบทเดียวคาถาเดียว วันไหนก็ยกขึ้นบทนั้น บาทนั้น คาถานั้น แปลว่าอย่างนั้น ใครจะมา

ศึกษาปรารภเรื่องอะไรก็ไม่สนใจ ใครจะมีความรู้สูงต่ำขนาดไหน ใครจะอยู่ในขั้นสมาธิหรือปัญญา อย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียด ตามขั้นของสมาธิ และขั้นของปัญญาก็ตาม อาจารย์ไม่เคยสนใจ สอนแต่บทเดียว บาทเดียว คาถาเดียวเท่านั้น ถ้าเป็นเช่นนี้ จะไม่อาจนำบรรดาศิษย์ให้ได้ประโยชน์สมเจตนา ที่ได้อุตส่าห์พยายามมาพึ่งพิงอาศัยกับอาจารย์องค์นั้น ๆ แต่ถ้าอาจารย์เป็นผู้ฉลาดแล้ว ต้องทราบถึงภูมิความรู้ ทั้งอัธยาศัยของบรรดาผู้มาศึกษา ว่ามีความรู้และนิสัยหนักเบาในแง่ไหน ตลอดถึงธรรมะจะต้องมีการศึกษาปรารภและสนทนาซึ่งกันและกัน แม้จะไม่ทราบด้วยญาณก็ต้องทราบด้วยวิธีสนทนา ว่ามีความรู้สูงต่ำแค่ไหนในทางด้านจิตใจและต้องปฏิบัติให้ถูกจริตนิสัยของผู้มาศึกษานั้น ๆ ว่าผู้นี้ต้องปฏิบัติด้วยอย่างนี้ ผู้นั้นต้องใช้กิริยาต้อนรับอย่างนั้น ตามความรู้ความฉลาดของผู้มาศึกษาซึ่งไม่เหมือนกัน ถ้าเป็นเรื่องของอาจารย์ผู้ฉลาดเข้าใจในอรรถธรรม รู้ความตื้นลึกแห่งธรรมมาแล้วควรจะเป็นอย่างนั้นเป็นส่วนมาก แต่ถ้าผู้มาศึกษาไม่ได้พินิจพิจารณา พอเห็นกิริยาคำพูดจาของท่านสูงบ้างต่ำบ้าง ค่อยบ้าง แรงบ้าง เลยยึดเอาเสียงนี้เป็นตัวกิเลสตัณหาและถือเป็นข้าศึกต่อตนเอง มิหนำยังเห็นว่าครูอาจารย์เป็นเสือร้ายตัวหนึ่ง ซึ่งจะฉีกกัดเราไปเสีย แล้วก็ปลีกหนีไปด้วยความเขลาของตน ที่ถูกควรคิดดูให้ละเอียดถี่ถ้วนก่อน แม้แต่นายแพทย์ฉีดยาเข็มแทงเรายังรู้สึกเจ็บปวดแสบร้อน ตามฤทธิ์ของยาและเข็ม ซึ่งมีพิษต่าง ๆ กัน โรคบางรายอาจต้องถึงผ่าตัด โรคบางรายเพียงรับประทานยาก็หาย โรคบางรายอาจต้องทั้งฉีดยาและผ่าตัดเอาเนื้อร้ายออก ตามวิธีการของนายแพทย์ที่เห็นสมควร เพื่อยังโรคให้หาย โรคที่ควรรับประทานยาก็มี ที่ต้องฉีดยาก็มี มากน้อยก็ต้องทำไปตามความหนักเบาของโรค โรคเป็นอยู่ที่ตรงไหนควรทำอย่างไร นายแพทย์ต้องทราบโดยตลอดไม่เช่นนั้นจะรักษาคนไข้ไม่ได้ เราไปสังเกตดูตามโรงพยาบาลและสถานคลินิคต่าง ๆ ก็พอจะทราบได้ ว่าวิธีการของแพทย์นั้นไม่เหมือนกัน คือปฏิบัติต่อคนไข้รายหนึ่งเป็นอย่างหนึ่ง อีกรายหนึ่งเป็นอย่าง

หนึ่ง ตลอดมารยาทอัธยาศัยอันดีงามซึ่งเป็นโอสถขนานหนึ่ง ที่หมอไม่ควรมองข้ามไปเสีย โดยเห็นว่าไม่สำคัญ เพราะคนไข้มีหลายประเภทและมีนิสัยต่าง ๆ กัน แต่ให้ชื่อว่า "คนไข้" อย่างเดียวกัน นายแพทย์ผู้สามารถจะรักษาโรคให้หายนั้นต้องเป็นผู้ฉลาดทันกับโรคและนิสัยของคนไข้ ที่มารับการรักษาเป็นราย ๆ ไป

ธรรมะนั้น ก็ต้องมีหนักบ้าง เบาบ้าง แรงบ้าง สูงบ้าง ต่ำบ้าง ตามจริตนิสัย ความโง่ ความฉลาด ของผู้มาศึกษาจะรับเอา แต่จะเป็นธรรมะประเภทใด พึงทราบว่าเป็นยาแก้โรคหัวใจ คือ แก้โรคกิเลสอาสวะ ให้เบาบางและหายสนิท จนเป็นจิตที่บริสุทธิ์พุทธะ ขึ้นมาทั้งดวง

หน้าที่ของครูอาจารย์ ที่จะแนะนำศิษย์ที่มาศึกษากับท่าน ถ้าเป็นอาจารย์ผู้สามารถจะนำพระศาสนาและบรรดาศิษย์ให้เจริญรุ่งเรืองได้แล้วไซร้ ต้องเป็นไปตามแนวทางอันเดียวกันกับวิธีการของนายแพทย์ผู้รักษาคนไข้ ธรรมะแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ ทั้งนี้ ล้วนแต่เกิดจากอุบายคือความฉลาดของพระองค์ ซึ่งเป็นหมอเอกรักษาโรคภายในของบรรดาสัตว์ให้หายได้ กลายเป็นผลเมืองดีเป็นจำนวนมาก ผู้ใดนำเอาธรรมะของพระองค์ไปปฏิบัติด้วยความเชื่อความเลื่อมใส ตามกำลังและฐานะของตน แม้จะอยู่ในฆราวาสก็พอเป็นพอไป มีสมบัติพอใช้ไม่ขาดแคลน พระพุทธเจ้าไม่ทรงสอนให้เกียจคร้านทั้งนักบวชและฆราวาส ที่จะทำให้ผู้ถือพระพุทธศาสนาอดอยากขาดแคลน ในเครื่องอุปโภคบริโภค ดำเนินการครองชีพไม่ทันเขา เช่น ผู้แสวงหารายได้ไม่เพียงพอแก่การครองชีพ หรือนักบวชทำตนให้ขาดความเลื่อมใสของปวงชน ไม่ใช่เป็นเพราะพระพุทธศาสนาสอนให้เป็นเช่นนั้น แต่เป็นเพราะนิสัยของผู้ปฏิบัติที่ชอบทำตัวให้เป็นเช่นนั้นต่างหาก **ผู้สนใจในพระโอวาทแล้ว อย่างน้อยต้องมีความร่มเย็นในตนและครอบครัว อยู่ที่ไหนไปที่ใดย่อมเป็นประโยชน์แก่ตนและส่วนรวม ไม่เป็นที่รังเกียจแก่หมู่เพื่อนและสังคมทั่วไป ทั้งเป็นที่เชื่อถือของประชาชนไม่มีใครระแวงสงสัย เพราะมีธรรมในใจ**

เช่นเดียวกับผู้มีเครื่องดื่มเครื่องรับประทานไว้คอยต้อนรับ แก่คนหิวกระหายที่เข้ามาอาศัยฉะนั้น เพราะฉะนั้น ธรรมะแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ จึงเป็นเช่นเดียวกับตัวยาที่นายแพทย์นำรักษาคนไข้ชนิดต่าง ๆ กัน

โรคหัวใจคือโรคกิเลสของคนและสัตว์มีมากมาย เทียบกับคำว่า "คนไข้" คำเดียว เมื่อแยกประเภทของโรคจากคำว่า คนไข้ แล้ว ก็มีไม่รู้กี่ร้อยกี่พันโรค คำว่า *โรคใจ หมายถึงโรคกิเลสเครื่องบีบบังคับใจ* ก็แยกประเภทต่าง ๆ ได้เช่นเดียวกัน ธรรมะของพระพุทธเจ้าจะมีเพียงบทเดียวบาทเดียวอย่างไร ก็ไม่ทันกับโรคกิเลสอาสวะที่เป็นไปอยู่อย่างแน่นหนาภายในใจของสัตว์ ที่เรียกว่า *โรคมืดภายในใจ* ซึ่งควรให้นามว่าโรคมืดแปดทิศแปดด้าน ทั้งท่านและเรา โรคได้แก่กิเลสตัณหา เพราะเวลาโรคประเภทนี้ได้เข้าสิงหัวใจแล้วมันมืดไปหมด สามารถฆ่าได้ทั้งคนและสัตว์ไม่เลือกหน้าว่าเป็นใคร แม้มารดาบิดาผู้บังเกิดเกล้าเลี้ยงมาแต่กำเนิด ก็สามารถฆ่าได้ และฆ่าวันละหลาย ๆ ศพเพราะฤทธิ์โรค แล้วแต่ความดันของโรคกิเลสมันสูงมากน้อยเพียงใด เมื่อความดันของโรคมันสูงขึ้นมาก ก็ทำความชั่วได้มาก จะทำได้วันยังค่ำคืนยังรุ่ง ไม่มีความอิดหนาระอาใจต่อการทำความชั่ว เพราะความดันของโรคมันสูงสุดขีด ปรอทไม่สามารถจะวัดได้ จนนายแพทย์ทุกคนต้องยอมจำนนต่อโรคประเภทนี้ ที่นี่อธิบายเทียบเคียงให้บรรดาท่านผู้ฟังทั้งหลาย ได้ทราบถึงเรื่องมาอยู่กับครูอาจารย์ อย่าไปสำคัญในคำพูดกิริยามารยาทสูงต่ำ *ให้ยึดในหลักเหตุผลเป็นของสำคัญ ผู้มุ่งต่อหลักเหตุผลจะได้ธรรมะอันล้ำค่าไปครองหัวใจ* แม้จะจากครูอาจารย์ไปแล้ว ก็พอจะพยุงตัวได้ กลายเป็นผู้เจริญที่จะสืบพระศาสนา จะเป็นผู้ใหญ่และเป็นผู้สามารถสั่งสอนหมู่เพื่อนและประชาชนทั่วไป เพราะความฉลาดรอบคอบและยึดหลักไว้ได้เมื่อคราวอาศัยอยู่กับท่าน

เรามาศึกษากับท่าน ยังไม่ได้อะไรเป็นคติภายในใจ เวลาจากท่านไปไม่มีหลักยึดย่อมลำบาก ลำพังความจดจำที่ได้จากท่านเท่านั้น ยังไม่พอที่จะนำไปรักษาคุ้มครองตัว

ข้อสำคัญขอให้ใจได้รับความสงบ พอเป็นหลักฐานทางภายใน เริ่มแต่สมาธิขึ้นไปถึงปัญญาขั้นกลางเป็นอย่างน้อย แม้จะไม่ถึงปัญญาขั้นสุดยอด ถ้าเป็นผู้หนักแน่นต่อธรรมอยู่แล้ว ก็พอจะหยุดตัวให้ผ่านพ้นอุปสรรคไปได้โดยลำดับ แต่ถ้าไม่มีอะไรติดใจเลย ลำพังการมาศึกษาจากท่านเท่านั้น ยังไม่เพียงพอแก่ความต้องการของเรา และยังไม่สามารถจะรักษาตัวเราให้พ้นภัยได้ อาจจะเกิดความเสื่อมเสียในวันใดวันหนึ่ง ซึ่งมีเหตุอันรุนแรงมากระทบเข้า และอาจกลายเป็นคนเสียหายในขณะนั้นก็ได้ เพราะการจดจำมาจากท่าน เป็นสิ่งที่หลงลืมได้ง่าย ๆ ไม่เหมือนสิ่งที่ติดแนบสนิทอยู่กับใจจริง ๆ เช่นมีดพร้าที่วางไว้นอกกายของเราเป็นอย่างหนึ่ง ที่เหน็บพกไว้เป็นอย่างหนึ่ง และที่ถือไว้กับมือเราเป็นอีกอย่างหนึ่ง เวลาจะนำออกมาใช้ให้ทันท่วงทีมีดที่วางไว้นอกกายย่อมนำมาใช้ช้ามาก ที่เหน็บพกก็เร็วขึ้นบ้าง ส่วนมีดที่เราถือไว้ในมือย่อมใช้ได้ทันกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ธรรมะที่เราเรียนมาอย่างหนึ่ง ธรรมะที่ได้จากการศึกษาอบรมกับครูอาจารย์อย่างหนึ่ง และธรรมะที่เกิดขึ้นภายในใจของเรา ซึ่งเนื่องจากอบรมกับครูอาจารย์นี้เป็นอีกอย่างหนึ่ง ไม่เหมือนกัน

ธรรมะที่ได้จากการศึกษาเล่าเรียนมา โดยที่ไม่ได้อบรมทางด้านจิตใจเลย เช่นเดียวกับมีดที่วางไว้นอกกาย ธรรมะที่จำมาได้จากการอบรมสั่งสอนของครูอาจารย์ว่าท่านสอนอย่างไร เช่นเดียวกับมีดที่เหน็บไว้ในพก ส่วนธรรมะที่เกิดจากการประพฤติปฏิบัติ ซึ่งเนื่องมาจากอุบายที่ได้จากอาจารย์เป็นผลประจักษ์ขึ้นกับใจ เช่นเดียวกับมีดที่ถือไว้ในมือ และธรรมะส่วนนี้แลจะเป็นเครื่องรักษาความปลอดภัยให้แก่เรา ได้มากกว่าธรรมะทั้งสองประเภทนั้น เพราะฉะนั้นจงพยายามขุดค้นธรรมะประเภทนี้ให้เกิดขึ้นภายในใจ เพราะธรรมะที่ได้จากครูอาจารย์ เช่นเดียวกับการที่หยิบยืมสิ่งของของใคร ๆ มาใช้นั่นเอง พอถึงเวลาแล้วต้องส่งคืนเจ้าของเดิม ส่วนสิ่งของที่เราประดิษฐ์ขึ้นหรือเสาะแสวงหามาได้เองเช่นเงินทองเป็นต้น เราใช้ได้สะดวกทั้งไม่เป็นกังวลในการทดแทนเขา ธรรมะที่ได้รับ

จากท่านเป็นเหตุให้หลง ๆ ลืม ๆ บางทีรักษาตัวไม่คุ้ม เพราะไม่ทันกับเหตุการณ์ซึ่งอาจมาเผชิญหน้าเวลาใดก็ได้ แต่ถ้าเป็นธรรมะที่เกิดกับใจของเราแล้ว ก็นำมาใช้ได้ทันท่วงที นี่คือใจที่มีรากฐาน ผู้ที่มีหลักใจ กับผู้ไม่มีหลักใจนั้น ต่างกัน จะไปไหนมาไหนความงอกแวกคลอนแคลนหรือความหวั่นไหวต่ออารมณ์ก็ต่างกัน สุขทุกข์ที่จะพึงได้รับก็ต่างกัน ผู้ไม่มีธรรมภายในใจเลย เพียงแต่ได้รับการศึกษาอบรมจากอาจารย์เท่านั้น เวลาไปประสบอารมณ์ ระหว่าง รูป รส กลิ่น เสียง เครื่องสัมผัสกับตา ลิ้น จมูก หู กาย ใจ ประสานกันเข้าเท่านั้น ทำให้เกิดธรรมารมณ์ภายในใจจนหาที่ปลงลงไม่ได้ ผลคือความรุ่มร้อนก็แสดงเปลวขึ้นมาที่หัวใจทันที แต่ผู้มีธรรมภายในใจแล้ว สามารถจะกระดิกพลิกแพลงโดยอุบายต่าง ๆ ในทางปัญญา ให้หลุดพ้นจากสิ่งแวดล้อมเหล่านั้น แล้วเอาตัวรอดไปได้โดยปลอดภัย

เพราะฉะนั้น การศึกษาจากครูอาจารย์ เพื่ออบรมใจของตน ให้เป็นไปตามแนวทางที่ท่านสอนไว้ จนปรากฏผลขึ้นภายในใจเป็นขั้น ๆ นับแต่ขั้นความสงบเบื้องต้นจนถึงขั้นความสงบตามต้องการ จึงเป็นสิ่งสำคัญมาก แม้ปัญญาก็โปรดทราบว่ามีความสำคัญเสมอกัน จงพยายามฝึกค้นในโอกาสอันควร ให้เป็นคู่เคียงกันไป จนมีความสงบและเฉลียวฉลาด ทั้งทางด้านสมาธิและด้านปัญญาแล้ว จะไปที่ไหนก็พอรักษาตัวได้ การระแวดระวังภัยภายนอกก็นับวันน้อยลง ผู้มีธรรมเป็นหลักภายในใจกับผู้ไม่ได้รับการอบรมจิตใจ มีความสะดวกต่างกัน แม้จะเดินทางไปในสายเดียวกันและกระทบเหตุการณ์อันเป็นเรื่องเดียวกัน จะได้รับความชอกช้ำต่างกันมาก แม้เป็นเรื่องอารมณ์ชนิดเดียวกัน

เรื่องที่กล่าวนี้ ขึ้นอยู่กับความฉลาดรอบคอบของผู้อบรมมาต่างกัน ในแง่ความหนักเบาแห่งธรรมและความรู้สึก เป็นราย ๆ ไป สภาวธรรมทั่ว ๆ ไป เมื่อใจยังไม่ฉลาดพอย่อมกลายเป็นข้าศึกต่อเราได้ แต่เมื่อใจฉลาดจนพอตัวแล้ว จะไปที่ไหน ๆ สิ่งทั้งหลายย่อมกลายเป็นคุณ มิได้เป็นโทษหรือข้าศึกเหมือนที่เคยเป็นมา ทั้งนี้เนื่อง

จากใจกลายเป็นคุณต่อตนเอง และอำนาจของสติปัญญาที่เคยสั่งสมมาจนเพียงพอ เราทุกท่านที่ได้มุ่งหน้ามาศึกษา โปรดได้เป็นผู้สนใจในเรื่องสติกับปัญญาประกอบเป็นองค์ความเพียร จงพยายามตักตวงจนเพียงพออย่าลดละ แม้จะจากท่านไป แต่ต้นทุนคืออุบายต่าง ๆ ที่ได้จากท่านเป็นเครื่องหนุนกำไรภายใน จนปรากฏผลเป็นที่พึงพอใจ แต่ผู้ไม่ได้รับการศึกษาอบรม ทำไปแบบงู ๆ ปลา ๆ ผลประโยชน์ที่จะพึงได้รับประจักษ์ไม่ค่อยปรากฏ นอกจากจะเป็นไปในทางเสียหายโดยมาก เช่นผู้ชอบตั้งตัวเป็นอาจารย์เสียแต่อายุพรรษายังน้อยโดยไม่มีคุณธรรมภายในใจเท่าที่ควร เรียกว่าลักษณะขายก่อนซื้อ ชอบสั่งสอนคนอื่นมากกว่าสอนตัวเองเช่นนี้ อย่างไรก็ยากที่จะก้าวหน้าและเอาตัวรอด ที่ถูกต้องพยายามฝึกฝนอบรมจนเป็นที่เพียงพอ และรู้สึกกำลังภายในใจก่อน ว่าสมควรจะแนะนำสั่งสอนคนอื่นได้อย่างไรบ้าง แม้การรับหมู่เพื่อนเพื่ออบรม ก็ควรคำนึงถึงกำลังสติปัญญาและความสามารถของตน ถ้ากำลังไม่พอแต่จะรับภาระมาก นอกจากผู้มาศึกษาจะไม่ได้รับประโยชน์แล้ว ตนเองยังจะกลายเป็นคนเสียไปด้วย เรื่องทั้งนี้เคยทราบจากท่านพระอาจารย์มั่น ซึ่งเป็นอาจารย์ที่บรรดาสานุศิษย์ได้ฝากชีวิตจิตใจกับท่านจริง ๆ ในสมัยที่อยู่กับท่าน ท่านเคยเล่าให้ฟังว่า ท่านไปรับโยมมารดาของท่าน มาบวชเป็นชีและปฏิบัติอยู่กับท่าน ในโอกาสนั้นได้มีพระเณรเข้าไปอาศัยและศึกษากับท่านเป็นจำนวนมาก ท่านก็ทราบว่ากำลังใจของท่านยังไม่มีกำลังเพียงพอที่จะแนะนำสั่งสอนหมู่เพื่อน ท่านได้มีความดำริและพยายามปลีกตัวจากหมู่คณะเสมอ ท่านจึงหาอุบายพาโยมมารดาของท่านไปส่งที่จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งนับแต่วันรับโยมมารดามาบวชอยู่ด้วยนั้นก็เป็นเวลาถึง ๖ ปี เมื่อรู้สึกเช่นนั้นแล้ว จึงพาโยมมารดาออกจากบ้านสามผง จังหวัดนครพนม ซึ่งเป็นที่พักเดิม เดินทางไปโดยลำดับ แวะพักบ้านห้วยทราย อำเภอคำชะอี จังหวัดนครพนมชั่วคราว แล้วไปถึงจังหวัดอุบล พอส่งโยมมารดาถึงบ้านแล้ว จึงเป็นโอกาสให้ท่านปลีกตัวจากหมู่เพื่อน ไปอยู่จังหวัดเชียงใหม่ ๑๑ ปี ท่านเจ้าคุณธรรมเจดีย์วัดโพธิสมภรณ์จึงได้

ไปอาราธนาท่าน จากจังหวัดเชียงใหม่มาพักจำพรรษาที่อุดร เกียรติคุณของท่านได้ปรากฏแก่พี่น้องชาวอุดร หนองคาย สกลนคร และจังหวัดใกล้เคียงให้ได้กราบไหว้ท่านแทบทั่วหน้ากัน เวลาท่านมาพักจำพรรษาที่อุดร ๒ ปี และสกลนคร ๘ ปี ได้อุตส่าห์สั่งสอนพระเณรและประชาชนจนสุดความสามารถตลอดมา จนถึงวันท่านมรณภาพไปด้วยความสงบเป็นที่น่าเลื่อมใสยิ่ง ทั้งไม่เคยปรารภถึงเรื่องกำลังพอหรือไม่พออีกเลย

นี่ก็แสดงให้เห็นแล้วว่ากำลังของท่านเพียงพอ ทั้งภายในใจและอุบายต่าง ๆ ที่จะนำมาสั่งสอนบรรดาศิษย์ผู้ไปศึกษากับท่าน ซึ่งนับว่าเป็นคติตัวอย่างอันดียิ่งแก่ผู้สนใจมุ่งดำเนินตามไม่น้อยเลย ฉะนั้น เราทุกท่านควรตระหนักใจตลอดเวลา และควรทราบไว้ว่า กำลังภายในใจเป็นสิ่งสำคัญมาก ชี้ให้เห็นง่าย ๆ ทั้งเราก็มีภาระคือการฝึกฝนเพื่อแก้ไขตนเอง ทั้งรับภาระคือการสั่งสอนหมู่เพื่อน ต่างก็กำลังตกอยู่ในความหิวโหยอาหารคือ ธรรมะ ด้วยกัน ทั้งเราก็กำลังรับประทาน ทั้งจะแบ่งให้หมู่เพื่อนรับประทาน ถ้าของมีน้อยก็หมดไปเสียจากเราและหมู่เพื่อน ก็ขาดประโยชน์ทั้งสองฝ่าย จึงควรทราบเรื่องกำลังไม่เพียงพอไม่ใช่เป็นสิ่งที่น่ายินดีและนอนใจสำหรับผู้มุ่งต่อแดนพ้นทุกข์ เมื่อทราบว่าตนยังบกพร่องที่ตรงไหน รีบแก้ไขดัดแปลงเสียแต่ต้นมือ สถานที่สงัดวิเวก คือสนามชัยของผู้มุ่งเอกราชในตัวเอง จงปลดปล่อยตัวเองในที่เช่นนั้น เมื่อได้ชัยชนะเป็นที่พอใจแล้ว จงนำธงชัยดวงอัศจรรย์ คือ นิโรธ นิพพานํ เข้าสู่วงหมู่คณะด้วยความองอาจในหลักความจริงที่ตนได้ประจักษ์กับใจมาแจกจ่ายหมู่เพื่อนด้วยความบริสุทธิ์ใจ จะไม่มีสิ่งเป็นพิษเข้าเคลือบแฝงเลยแม้แต่น้อย จะเป็นที่ภาคภูมิใจตนเอง และทุกท่านที่เข้าไปรับการศึกษา ทั้งจะเป็นสง่าราศีแก่วงพระ-ศาสนาและประเทศชาติบ้านเมืองอีกด้วย

สำหรับท่านพระอาจารย์มั่น ท่านสมบูรณ์ในคุณธรรมที่กล่าวมานี้ จึงสามารถสั่งสอนบรรดาศิษย์ ผู้ไป ศึกษาให้ได้ รับประโยชน์ เป็นจำนวนมากกว่าธรรมดา ที่ควรจะ

เป็นได้ แต่คนมีจำนวนมาก และมีนิสัยต่าง ๆ กัน จึงเป็นที่หนักใจแก่การอบรมสั่งสอนอยู่บ้าง เฉพาะผู้มุ่งหวังอย่างแรงกล้าอยู่แล้ว ก็สอนง่าย ทั้งพยายามปรับปรุงแก้ไขตนเองอย่างเต็มที่ จนสามารถรู้ตามเห็นตามท่าน ในลักษณะอาจารย์ถึงไหนลูกศิษย์ถึงนั่น นี่เข้าใจว่ามีแต่จำนวนน้อย รองลงมาก็พยายามถ่ายทอดข้อปฏิบัติและความรู้ภายในใจตามสติปัญญาของตน ยังนับว่าจะเป็นประโยชน์แก่ตนและวงพระศาสนาต่อไป แต่ที่คอยจะทำลายตัวเองโดยไม่ยอมรับเหตุผล คือ ข้ออรรถ ข้อธรรม จากการสำเหนียกศึกษา ก็อาจจะมี เพราะดีกับชั่วเป็นสิ่งที่มีเจือปนกันอยู่ในโลกผสมแต่ไหนแต่ไรมา จึงเป็นหลักธรรมดาไม่ควรเป็นกังวลให้หนักใจแก่ตนเอง

อุบายของอาจารย์ที่มาแนะนำสั่งสอนพวกเรา ได้มาด้วยความฉลาดและเพียงพอวัด ตวง ดูกำลังของตน เทียบกับภาระที่จะนำมาแบกหาม ข้อนี้โปรดถือเป็นหลักประจำใจอย่าได้ลืมตลอดกาล จะเป็นผู้เจริญในอนาคต ถ้าความฉลาดรอบคอบไม่เพียงพอเราอาจจะล่มจมไปตามเขา เช่นเดียวกับคนตกน้ำ เข้าไปช่วยเขาด้วยความไม่รอบคอบเราอาจจะล่มจมไปกับคนตกน้ำก็ได้ ดังนั้นผู้มาอยู่กับอาจารย์มีหน้าที่จะพยายามตักตวงความเพียรให้ได้สติปัญญาเต็มความสามารถเท่านั้น แม้จะจากท่านไปก็ควรแสวงหาที่สงัดวิเวกและสืบต่อความเพียรอย่าลดละ และอย่าเป็นกังวลกับสิ่งใด ๆ มีตนกับความเพียรเป็นไปอยู่ในอิริยาบถทั้งหลายไม่ขาดวรรคขาดตอน และไม่ให้เสียเวลาไปเพราะกิจการอื่น ๆ เมื่อมีข้อข้องใจในธรรมเกิดขึ้น โปรดพยายามมาศึกษากับท่าน อย่าเดินเหินหรือทำไปตามอัตโนมัติ จะผิดทาง อย่างน้อยก็เนิ่นช้า อย่างมากก็ทำตัวให้เสีย เพราะความละเอียดแห่งธรรมไม่สิ้นสุดอยู่กับผู้ใด

โปรดทำความสนใจตามที่กล่าวมา และไม่ควรไปสนใจกับคำพูดจากิริยามารยาทของท่าน ซึ่งเห็นว่าไม่ผิดจากหลักของพระธรรมวินัย จงถือหลักเหตุผลเป็นเครื่องปกครองใจ และเรามาศึกษาเพื่อธรรมะ อย่านำ**โลก**เข้ามาด้วย การนำโลกเข้ามาด้วยนั้น เป็นเรื่องให้เกิดความกระทบกระเทือน อย่างน้อยต้องกระเทือนตนเอง อย่าง

มากก็กระเทือนหมู่เพื่อนด้วยกัน คำว่า *นำโรคเข้ามานั้น* พูดง่าย ๆ ก็ว่า *นำทิฏฐิมานะมาด้วย*นั่นเอง ถ้านำธรรมะเข้ามาต้องเป็นผู้มุ่งต่อเหตุผล ได้เห็นก็ดี ได้ยินก็ดีต้องน้อมเข้าเทียบกับหลักเหตุผลเสมอไป ถ้าถูกต้องกับหลักเหตุผลแล้วชื่อว่าเป็นธรรมะรีบยึดมาเป็นเครื่องสอนใจตนทันที เมื่อเป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษาอยู่โดยทำนองนี้แล้วเรื่องศีลไม่ต้องสงสัยว่าจะไม่บริสุทธิ์ เพราะต่างก็เคยรักษาทุกวันด้วยความใคร่ในศีลของตน ศีลต้องมีความบริสุทธิ์เสมอไป สมาธิเมื่อได้รับการกดขี่บังคับด้วยสติปัญญาอยู่เสมอแล้วจำต้องเป็นไปเพื่อความสงบ ข้อสำคัญก็คือเรื่องของสติ จงตั้งไว้ตลอดเวลาและเรื่องของปัญญาจำต้องใคร่ครวญ เมื่อสติจับไว้ ปัญญาต้องเป็นผู้คลี่คลายหรือตัดฟันเสมอ ความสงบจะต้องเป็นไปในจิตโดยไม่ต้องสงสัย ถ้าใจไม่มีความสงบเลยคุณค่าของพระศาสนาก็จะไม่ทราบว่ามีแค่ไหน ได้แต่เดาไปอย่างนั้นเอง นาน ๆ ไปความขี้เกียจขี้คร้านเข้ามานั่งอยู่บนศีรษะ คือ หัวใจ เสียแล้ว ความเพียรก็ล้มละลายศีลก็กลายเป็นสูญไปเสีย สมาธิก็กลายเป็นความฟุ้งไม่มีความสงบได้ และปัญญาเลยกลายเป็นความโง่ไปโดยไม่รู้สึกตัว ถ้า*ความเกียจคร้านได้เหยียบย่ำที่ตรงไหนแล้ว*พึงทราบว่า*ที่นั้นต้องแหลกละลาย* เช่นเดียวกับไฟ ถ้าลงได้ไหม้หรือเผาอะไรแล้วต้องแหลกละเอียดไปหมด แม้แต่เหล็กแข็ง ๆ ก็จำต้องละลายไปได้ เพราะอำนาจของไฟ เรื่องความเกียจคร้านเหมือนกันเช่นนั้น

เพราะฉะนั้นการที่เราจะตัดสินใจว่า พระศาสนามีความลึกตื้น หยาบละเอียดแค่ไหน ขอให้ทำตามแนวทางที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ ท่านสอนอย่างไรให้กำหนดจับตัวเหตุนั้นไว้ แล้วนำไปปฏิบัติด้วยความขยันหมั่นเพียร มีอิทธิบาทสี่เป็นเครื่องพยุงความเพียรทุกประโยค ผล ท่านทั้งหลายจะได้รับประจักษ์ใจ เช่นให้ตั้งสติและบังคับจิตใจของตนเองอยู่กับความเพียร พิจารณาในอาการทั้งหลายที่มีอยู่ในกายของเรานี้ ท่านว่ามีอาการสามสิบสอง ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น พิจารณาอยู่ในอาการเหล่านี้ด้วยสติเป็นเครื่องบังคับ อย่างไรสมาธิต้องปรากฏขึ้น คำว่า สมาธิ

คือความตั้งมั่นของใจนั่นเอง ใจเริ่มสงบก็เริ่มเป็นสมาธิ เมื่อจิตเป็นสมาธิจะเป็นขั้นใดก็ตาม นั่นแล ผลได้เริ่มปรากฏขึ้นมาแล้วว่า คุณค่าแห่งพระศาสนามีแค่ไหน และคุณค่าแห่งความสงบก็ปรากฏให้เราทราบประจักษ์กับใจแล้ว ในขณะเดียวกันก็เริ่มเห็นโทษแห่งความฟุ้งเฟ้อเห่อเหิมของใจซึ่งคิดปรุงอยู่ตลอดเวลาไม่มียับยั้ง เช่นเดียวกับเครื่องจักรที่เปิดไว้ในโรงงานต่าง ๆ ไม่มีเวลาปิดฉะนั้น ใจเริ่มสงบก็เริ่มเป็นสุข ถ้าเดินทางก็เริ่มจะถึงร่มไม้และท่าน้ำ เพื่อการพัก อาบ ดื่ม สบายหายเหนื่อยในระหว่างทางแล้ว ต่อไปเร่งฝึกฝนค้นด้วยปัญญาให้เห็นคู่เคียงกันไป ค้นแล้วค้นเล่าเหมือนเขาขุดดินหรือคราดนา คราดกลับไปกลับมาจนมูลไถมูลคราดแหลกละเอียดแล้ว จะเพาะปลูกหรือปักดำก็ควร ข้าวกล้าหรือสิ่งปลูกก็จะงอกงามดี ใครชอบปัญญาใคร่ครวญกลับไปกลับมาไม่หยุดยั้ง ผู้นั้นแลจะได้รับผล คือความเยือกเย็นและความสว่างไสวขึ้นในใจ ทั้งปัญญาก็ใคร่ครวญอยู่ตลอดเวลาเพราะอำนาจแห่งความเคยชิน ทั้งการตั้งสติ ทั้งสมาธิก็เป็นไปโดยสม่ำเสมอ อยู่ที่ไหนก็เพลิดเพลิน เช่นเดียวกับเศรษฐีเพลินในรายได้ แม้กำลังนั่งรับประทาน พอเห็นลูกค้าเดินผ่านเข้ามาหน้าร้านเท่านั้น เขาต้องลุกจากที่นั่งทันที เพื่อหวังรายได้จากลูกค้าที่มาติดต่อ เมื่อสรุปความลงแล้วก็คือ เงินนั่นเอง

ผู้เริ่มจะเป็นเศรษฐีภายในใจ คือเศรษฐีธรรมะแล้ว ต้องเป็นผู้เพลินในความเพียรของตน ปลีกตัวเข้าสู่ที่สงัดเท่าไรยิ่งเพลิน ปลีกออกจากหมู่คณะและฝูงชนไปเท่าไรยิ่งเพลิน อดก็ตาม อิ่มก็ตาม เรื่องของใจยิ่งเพลินต่อการตั้งสติการคิดค้นด้วยปัญญา เพลินต่อการแก้ไขจิตใจโดยลำดับ วันหนึ่งคล้ายกับว่ามีเพียง ๔—๕ ชั่วโมง คืนหนึ่งคล้ายกับว่ามีเพียง ๓—๔ ชั่วโมง เพราะจิตใจไม่ได้คิดไปถึงเวลาค่ำ เวลานาฬิกาที่ไหน เพลินดูแต่ความเกิด ความดับ ของสภาวธรรมที่มีอยู่รอบด้าน และประกาศตนตามหลักความจริงอยู่ตลอดเวลา ด้วยสติปัญญาซึ่งเคยอบรมมาจนเพียงพอ จิตมาถึงขั้นนี้แล้วต้องเพลิน ทีแรกก็ต้องถูไถกันไปกดขี่บังคับกันไป เช่นเดียวกับเขาบังคับผู

ต้องหาที่มีโทษหนักฉะนั้น เมื่อได้จังหวะและเห็นความสามารถของกำลังสติปัญญาแล้วยิ่งเพลิน นั่งอยู่ก็เพลิน นอนอยู่ก็เพลิน เว้นเสียแต่หลับเท่านั้น ตื่นขึ้นก็จับสติปัญญาเข้าประกอบกับความเพียรทันที ไม่อืดอาดให้เสียเวลา มีสติปัญญาประจำตนทุกอาการที่เคลื่อนไหวจนสามารถถอดถอนกิเลสอาสวะได้โดยสิ้นเชิง เพราะอำนาจของความเพียรไม่ลดละ ใจที่เคยอยู่ใต้อำนาจแห่งการบังคับบัญชาของกิเลสก็กลายเป็นอิสระขึ้นมา และรู้เรื่องของตัวเองโดยตลอดไม่มีลี้ลับ กิเลสทุกประเภทที่เคยตั้งบ้านเรือนอยู่บนหัวใจ มีอวิชชาผู้เรืองอำนาจในไตรภพ เป็นผู้ครองวัฏฏจักร ก็ได้ถูกทำลายลงด้วยดาบ คือ ปัญญา ที่ทันสมัย ใจกลายเป็นวิวัฏฏะขึ้นมาในขณะนั้น ความอัศจรรย์ซึ่งปรากฏขึ้นจากแดนแห่งวิมุตติ ได้แผ่กระจายไปทั่วสรรพางค์กายและจิตใจโดยตลอด ในขณะที่วิชชาวิมุตติขึ้นเรืองอำนาจอย่างเป็นธรรม ทำหน้าที่ปลดปล่อยสภาวธรรมที่ถูกอวิชชาบังคับจองจำไว้ ให้หลุดลอยขึ้นมาสู่ความเป็นอิสระของตนตามลำพัง และประกาศความเสมอภาคทั่วถึงกันหมด ความตำหนิติชมสภาวธรรมทุกประเภท ปรากฏเด่นอยู่ด้วยความเป็นธรรมในสภาวะทั่ว ๆ ไป ความเป็นทั้งนี้แม้จะอุทานขึ้นมาภายในใจว่า สุขัง วตะ สุขัง วตะ สุขหนอ ๆ ก็พอจะได้ แต่จะกล่าวออกมาทางวาจาต่อบุคคลหรือสถานที่ต่าง ๆ เขาจะหาว่าบ้าแล้วหาไปรักษาปากคลองสาน ดังนั้นนักปราชญ์ท่านจึงไม่พูดพล่ามในที่ทั่วไป เพราะท่านฉลาดในสถานที่บุคคล และกาลสมัย ที่ควรจะพูดหนักเบามากน้อย ทั้งท่านกลัวโรคน้ำลายพุ้งไปพุ้งมาถึงกับเขาหาว่าบ้าน้ำลายก็อาจจะมี เราอย่าให้เป็นหรือเข้ากับบุคคลที่ต้องหานี้ เพราะเราศึกษาและปฏิบัติเพื่อความฉลาด ต้องฉลาดทั้งภายใน ฉลาดทั้งภายนอก ต้องแก้ไขได้ทั้งภายในภายนอก ย่อมเป็น **สุคโต** ไม่เป็นคนขวางโลก ไปที่ไหนไม่มีภัย ไม่มีเวร คิดไปไหนไม่ติดไม่ข้อง **โลกวิทู** รู้ชัดทั้งโลกในคือเรื่องของตนเอง ทั้งโลกนอกคือสภาวะทั่ว ๆ ไป ซึ่งควรจะปฏิบัติต่อเขาโดยถูกต้อง นี่คือผลแห่งการปฏิบัติซึ่งเกิดขึ้นแก่ผู้อาจหาญร่าเริงต่อความเพียร ถ้าได้ลงตั้งหน้าทำด้วยความขยันหมั่น

เพียรและสนใจจริง ๆ แล้วผลต้องเป็นอย่างนี้แน่นอน ท่านนักปฏิบัติไม่ต้องสงสัย ขออย่างเดียวคืออย่าชิงสุกก่อนห่ามก็แล้วกัน ความขี้เกียจขี้คร้านเป็นตัวก่อเหตุให้การงานที่ได้รับผลทุกแขนงต้องล้มละลาย ฉะนั้น จงอย่านำความเกียจคร้าน ความท้อแท้อ่อนแอ เข้าไปทำงานด้วย จะไปทำลายงานของเราให้แหลกไปหมดไม่มีอะไรเหลือ โปรดทราบว่าความขยันหมั่นเพียร ความอดทนต่อสิ่งที่ชอบ มีอยู่ในบุคคลใดหรือสถานที่บ้านเมืองใด บุคคลและสถานที่นั้น ๆ ต้องเจริญรุ่งเรืองโดยลำดับ จงนำธรรมเหล่านี้ไปสร้างความเจริญในตนเอง จนปรากฏผลตามที่อธิบายมาแล้ว และอย่าลืมตัวไปว่าความเกียจคร้านเป็นคุณต่อโลกและธรรม

วันนี้ได้อธิบายธรรมะแต่ต้น คือการอยู่กับครูอาจารย์เป็นลำดับจนมาถึง **โลกวิทู** *แดนแห่งความเปิดเผยทั้งภายในและภายนอก* ส่วนที่ยังเหลืออยู่ในวงแห่งขันธ์ก็กลายเป็นขันธ์ล้วน ๆ ไม่มีอะไรเข้าเคลือบแฝง เพียงครองกันไปวันหนึ่ง ๆ พอถึงกาลของเขาจะแตกก็แตกไป เมื่อยังอยู่ก็อยู่ไป ไม่มีอารมณ์ข้องใจ เพราะอนาคตของขันธ์ก็รู้เท่า อดีตของขันธ์ก็รู้ทัน ปัจจุบันของขันธ์ก็ไม่ยึด เรื่องความยุ่งเหยิงในสมมติจึงยุติลงที่นั่น

ฉะนั้น ขอให้ท่านนักปฏิบัติทั้งหลาย ซึ่งเราเองก็ให้นามว่านักปฏิบัติ คนอื่นก็ยังจะให้นามเราว่าเป็นนักปฏิบัติ จงอย่าให้เสียชื่อเราว่านักปฏิบัติด้วย อย่าให้เสียชื่อเสียนามที่โลกได้ให้นามเราว่านักปฏิบัติด้วย ผลที่จะพึงได้รับจากการปฏิบัติ ก็อย่าให้แคล้วคลาดจากเราไปได้ นับแต่เบื้องต้นคือความสงบ จนถึงวิมุตติพระนิพพาน จงพยายามทำให้เปิดเผยขึ้นกับใจดวงนี้ ให้สมกับคำว่า **โลกวิทู** ซึ่งเป็นแดนที่มุ่งหวังเราทั้งหลายจะหมดปัญหากับภพกับชาติ ความแก่ เจ็บ ตาย อันเป็นตัวผลเกิดจากอวิชชา

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนานี้ ขอให้ท่านผู้ฟังทั้งหลาย จงได้ถึง **โลกวิทู** อันเป็นแดนแห่งความเปิดเผยทุก ๆ ท่าน โดยทั่วหน้ากันเทอญ.

กัณฑ์ที่ ๗

พระธรรมเทศนา

ณ วัดป่าบ้านตาด อุดรธานี

วันที่ ๑๒ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

พระพุทธเจ้าและพระสาวกผู้เป็นแบบฉบับของทั้งทางโลกและทางธรรม ทรงวาดภาพตัวอย่างไว้แก่ปวงชน ผู้มุ่งประโยชน์ตามภูมินิสัยวาสนาของตน จะได้ดำเนินตามโดยถูกต้อง ทรงเห็นที่วิเวกสงัดเป็นที่อาศัยในเพศพรหมจรรย์ เป็นที่ไปที่มาและสำเร็จพระอิริยาบถ ไม่ข้องแวะกับสิ่งใด ๆ ซึ่งจะผ่านคลองจักษุเป็นต้น ไม่ทรงสนพระทัยในสิ่งทั้งปวง สิ่งที่เคยเป็นข้าศึกไม่อาจจะยังพระองค์ให้หวั่นไหวไปตาม แนวทางที่ทรงดำเนินอันเป็นส่วนเหตุให้รับผลประจักษ์พระทัย และแผ่กระจายออกมาเป็นศาสน-ธรรม ประกาศให้เวไนยผู้ใคร่ต่อแดนพ้นทุกข์ ได้ทราบทั่วถึงกัน เป็นแนวทางที่ทรงดำเนินโดยถูกต้องตามหลักเหตุอันดี ผลจึงเป็นความอัศจรรย์ทั่วไตรภพ เพราะปรีชาสามารถของอัจฉริยมนุษย์ ธรรมจึงเป็นอัจฉริยธรรม ทรงคุณภาพทั้งฝ่ายเหตุฝ่ายผลไว้โดยสมบูรณ์ และเป็นปัจจุบันธรรม ทันกับเหตุการณ์ของสภาวะทั่ว ๆ ไป สมกับคำว่า **มัชฌิมา** คือท่ามกลางอยู่เสมอ ไม่ปรากฏมีต้นมีปลาย

เริ่มแรกแห่งการประทานพระโอวาทแก่พระเบญจวัคคีย์ ก็ตรัสว่า มัชฌิมา ใจความในพระธรรมเทศนามี สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป ถึง สัมมาสมาธิ ธรรมทั้งนี้ประทานนามว่า มัชฌิมาปฏิปทา ทั้งนั้น ไม่ได้ตรัสเป็นอย่างอื่น เพราะฉะนั้น พระธรรมที่ประทานไว้จึงเป็นมัชฌิมา ไม่เคยละบทบาทและเหตุผลไปสู่ความเป็นอื่น เช่นตรัสไว้ในอนัตตลักขณสูตรต่อท้ายพระธรรมจักร โปรดพระเบญจวัคคีย์ ทรงแสดงไตรลักษณ์

คือ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ความถูกต้องแม่นยำของพระธรรมที่ทรงแสดง ปรากฏเป็นความจริงสะเทือนทั่วทั้งโลกธาตุ ซึ่งเป็นภูมิแห่งไตรลักษณ์สถิตอยู่อย่างสมบูรณ์ เพราะทุกสิ่งบรรดาที่เป็นสัตว์สังขาร แม้จะมีลักษณ์ต่างและอยู่ในที่ต่าง ๆ กัน แต่ก็เป็นสภาพแห่งไตรลักษณ์ด้วยกัน บรรดาสัตว์ บุคคล ตลอดทวยเทพที่มีรูปร่าง แง่ความคิด ภูมิที่อยู่ และนิสัยวาสนา จะต่างกันตามกรรมนิยมก็ตาม แต่จำต้องยอมรับกฎของไตรลักษณ์อันเป็นกฎของวัฏฏะอันเดียวกัน และเป็นภูมิของไตรลักษณ์เสมอกัน

คำว่า ทุกฺขํ คือความทุกข์กายไม่สบายใจ ใครจะหลีกเลี่ยงไม่ยอมรับทุกข์อันเกิดขึ้นกับตนผู้เป็นต้นเหตุของทุกข์ไปไม่ได้ ต้องยอมรับโดยทั่วกัน และทุกระยะที่ทุกข์เกิดขึ้นมากน้อย คำว่า อนิจฺจํ กับ อนตฺตา ก็โปรดทราบว่า ทำงานไปพร้อมกันไม่มีสภาพใดก่อนและหลัง และทำงานในสถานที่ บุคคล และสัตว์อันเดียวกัน ไม่ได้แยกกันทำงาน ไม่มีการหยุดงานและพักร้อนตากอากาศ ต่างก็ทำงานอยู่เช่นนั้น งานของไตรลักษณ์ ผิดกับงานของเรามากจนกลายเป็นคนละมุมโลก ทั้งเป็นสภาพอยู่เหนือร่างกายและจิตใจของสัตว์ และยึดเอาร่างกายจิตใจของสัตว์เป็นที่ทำงาน ฉะนั้นเราอย่าสำคัญว่าตนเป็นพระเป็นเณรจนเกิดความประมาทนอนใจในเพศของตน โดยขาดความสนใจคิดหาทางออกจากกองทุกข์ ความจริงเราก็คือ โต๊ะ เก้าอี้ ที่ทำงานของไตรลักษณ์อันเป็นกงจักรของไตรภพอยู่โดยดี เมื่อตรัสว่า นี่ไม่เที่ยง สภาพใดจะฝืนกลายเป็นของเที่ยงขึ้นมา เมื่อตรัสว่านี่เป็นทุกข์ สภาพใดจะฝืนกลายเป็นสุขขึ้นมา เมื่อตรัสว่า นี่เป็นอนตฺตา สภาพใดจะฝืนกลายเป็น อตฺตา ขึ้นมาเหนือพระโอวาทที่ตรัสไว้แล้วอย่างตายตัว ทั้งนี้จะไม่มีสิ่งใดฝืนหลัก สวากฺขาตธรรม ไปได้ตลอดกาลไหน ๆ เพราะฉะนั้นพระโอวาททั้งหมดจึงเลื่องลือว่าเป็น **มัชฌิมา** ไม่มีการเบี่ยงบ่ายหรือพลาดไปจากศูนย์กลางแห่งความจริง

ดังนั้นขอให้ทุกท่านสนใจพิจารณาตามสภาวะคือ ไตรลักษณ์ จะเป็นเครื่องยังมรรคผลนิพพานให้เกิดขึ้นแก่ผู้สนใจยึดไตรลักษณ์เป็นทางเดินของจิต แต่ยังมีทางเป็น

ข้าศึกต่อบุคคลผู้ไปยึดถือไตรลักษณ์ว่าเป็นตน เพราะเมื่อถือไตรลักษณ์เป็นตนแล้ว ทุกสิ่งไม่ว่าข้างนอกข้างใน ก็จะกลายเป็นตนและกลายเป็นของตนขึ้นมา เพราะความสำคัญว่า นี้เป็นตน นั่นเป็นของตน เป็นเหตุ แม้สภาวะทั้งหลายจะเป็นไปตามความจริงของเขาก็ตาม แต่ผู้มีความมุ่งหวังอย่างแรงกล้าแล้ว ต้องมุ่งให้สิ่งทั้งปวงเป็นไปตามใจหมาย โดยให้เป็นสุขบ้าง ให้ทุกสิ่งยั่งยืนถาวรบ้าง เป็นต้น นั่นคือบ่อแห่งความทุกข์อันซับซ้อนเริ่มแสดงตัวออกมาอย่างเปิดเผยแล้ว เพราะการปักปันเขตแดนไว้ ถูกล้มละลายไปตามหลักคติธรรมดา เกิดอารมณ์ไม่สมหวังขึ้นมาบนหัวใจ จึงเต็มไปด้วยความทุกข์ร้อนขุ่นมัวประหนึ่งเพลิงทั้งกอง

ที่พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้พิจารณาไตรลักษณ์ ก็เพื่อจะตัดสาเหตุการหลั่งน้ำตาของสัตว์ผู้ไปยึดไตรลักษณ์มาเป็นตน เป็นของตน เสียได้ กลายเป็นความรู้เท่าทันตามหลักความจริง และถอดถอนอุปาทานความยึดมั่นสำคัญผิดอันเป็นเสี้ยนหนามทิ่มแทงหัวใจให้หมดไป

พระพุทธเจ้าก็ดี พระสาวกก็ดี ถ้าไม่ได้พิจารณาสภาวะที่กล่าวนี้ให้สมบูรณ์ด้วยปัญญาแล้ว จะปรากฏเป็นพระพุทธเจ้าและสาวกที่บริสุทธิ์ขึ้นมาให้เรากราบไหว้ไม่ได้ แม้พระธรรมที่บริสุทธิ์ ก็โปรดทราบว่า เกิดขึ้นมาเพราะไตรลักษณ์ทั้งนั้น ก็คำว่าไตรลักษณ์ อันเป็นเส้นทางเดินเพื่อความหมดจดพ้นทุกข์นั้น ได้เสื่อมสูญไปจากโลกกาลใดบ้างไม่เคยปรากฏ และยังเป็นธรรมตั้งอยู่ศูนย์กลางของโลกและสภาวะทั่ว ๆ ไปอีกด้วย คำว่าไตรโลก คือ โลกสาม คำว่า ไตรลักษณ์ ก็ตั้งอยู่ศูนย์กลางแห่งโลกสามนี้ *การที่สัตว์โลกได้รับความทุกข์ลำบาก หมุนเวียนเปลี่ยนตัวเองตลอดมา โดยไม่ทราบว่าตนเป็นกงจักร ทั้งนี้เนื่องจากไม่ทราบชัดในหลักความจริงของไตรลักษณ์ พอที่จะปล่อยวางได้ด้วยอำนาจของปัญญานั่นเอง แต่ถ้าถือไตรลักษณ์เป็นหินลับทางเดินของสติปัญญาอยู่เป็นประจำ ไตรลักษณ์มิใช่จะเป็นข้าศึกเสมอไป ยังจะกลายมาเป็นกัลยาณมิตรอันยอดเยี่ยมของสติปัญญาอีกด้วย*

เราทุกท่านผู้บวชในพระศาสนา และดำเนินตามพระโอวาท จงเห็น**สติปัญญา** ซึ่งเป็นเครื่องดำเนินเพื่อความพ้นทุกข์โดยสมบูรณ์ ว่าเป็นธรรมสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่ง เช่นเดียวกับอาหารซึ่งเป็นของจำเป็นแก่มนุษย์และสัตว์ทั่วโลก จะขาดไปไม่ได้แม้แต่เวลาเดียว โปรดคิดดูกันอย่างง่าย ๆ เครื่องสำเร็จรูปซึ่งเกิดจากการผลิตของคนผู้มีความฉลาดด้วยสติปัญญา ส่งจากโรงงานออกเป็นสินค้า มีชนิดต่าง ๆ จนไม่สามารถจะนับอ่านได้ ขายไปตามสถานที่ต่าง ๆ มีเต็มไปหมดตามตลาดร้านค้าทั่วประเทศนั้น ๆ โปรดทราบว่าเกิดจากสติปัญญาเป็นผู้นำของการผลิตทำทุกประเภท โลกไม่เคยเอาคนขาดสติปัญญา คือ ประเภทบ้าบอมาเป็นคนงาน เป็นหัวหน้างาน เป็นผู้จัดการทุก ๆ แผนก ตลอดวงราชการทุกหน่วย และทุกกระทรวง ทบวง กรม ไม่เคยมีคนประเภทที่น่าสังเวชดังกล่าว เข้ามาแอบแฝงอยู่เลย

เราผู้เป็นนักบวชและเป็นนักปฏิบัติด้วย ยังไม่สนใจจะนำสติปัญญามาเป็นหัวหน้าดำเนินงานแล้ว ขอพูดอย่างตรงไปตรงมา เกิด–ตาย ๆ สักกี่กัปจะไม่มีวันผ่านพ้นกองทุกข์ไปได้เลย คำว่า สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปโป คืออะไร และใครตรัสไว้ ถ้าไม่ใช่มหาสติมหาปัญญาตรัสไว้แล้ว คนหูหนวกตาบอด คนวิกลจริตคนไหนจะสามารถมาตรัสไว้ เราเดินไปตามถนนหนทางเจอผู้เสียสติไม่มีปัญญาแก้ไขตนเองให้พ้นจากภาวะเช่นนั้น จะเกิดความสลดสังเวชบ้างไหม มองดูอวัยวะของเขายังสมบูรณ์ไม่มีส่วนบกพร่อง แต่เขากลายเป็นคนที่น่าสงสาร สังเวช ทั้งนี้เพราะเขาขาดอะไรในตัวของเขา ถ้ามีผู้มาถามเรา จะตอบเขาว่ากระไร จึงจะถูกต้องตามความจริงซึ่งเขากำลังประสบอยู่ เรื่องทั้งนี้ จะพอเป็นคติเตือนใจให้เรามีสติระลึกรู้ และมีปัญญาปลงธรรมสังเวชในตัวเขาและตัวเราได้บ้างไหม พระพุทธเจ้าสั่งสอนโลกด้วยความเห็นโทษและเห็นคุณจริง ๆ แต่เราผู้ฟังพระธรรมของท่าน จะพอมีสติปัญญาเป็นอุบายถอดถอนความชั่วมัวหมองออกจากใจได้บ้างไหม หรือจะยิ่งเสริมให้โง่และเกียจคร้านอ่อนแอยิ่งขึ้น

ธรรมทั้งนี้ ควรยกเป็นปัญหาถามตัวเอง เพราะต้นของปัญหาทั้งหมดมันอยู่กับเราผู้ตั้งหน้ามาศึกษาและปฏิบัติ จึงไม่ควรถือเป็นปัญหาของใคร และถามใคร นอกจากตัวเอง เพราะผู้มุ่งต่อแดนพ้นทุกข์จะไม่พยายามบำรุงสติปัญญาให้มีกำลังแรงกล้าแล้วจะพ้นจากทุกข์ไปได้โดยทางไหน *การพ้นจากทุกข์ตามเสด็จพระพุทธเจ้าไม่ได้ก็เพราะความมืดมน ประพฤติตามอำเภอใจของกิเลสนั่นเอง* คนขาดสติ เขาไม่เรียกคนธรรมดา แต่เขาเรียกคนบ้ากันทั้งนั้น ถ้าสติได้ด้อยลงไปบ้าง คนนั้นก็เริ่มขาดบาทไปแล้ว กลายเป็นคนสองสามสลึงไป นี่เขาเรียกว่าคนบอ ถ้าได้ขาดสติไปเสียจริง ๆ เขาก็จะเรียกว่าคนบ้าเต็มร้อยเปอร์เซ็นต์ไปเลย ไม่ถึงเช่นนั้น เพียงคนกำลังเมาสุราคุมสติไว้ไม่อยู่ เขายังเรียกว่า คนบ้าสุรา ทั้งนี้ คือโทษของคนขาดสติทั้งนั้น คนมีสติดี เดินไปตามถนนหนทาง พูดจาพาที มรรยาทความเคลื่อนไหว เป็นที่น่าดูน่าชมจับหูจับตาจับจิตจับใจ ไม่เป็นที่รังเกียจ แต่คนที่ขาดสติ กลายเป็นคนที่แปลกจากโลกเขา อยู่ในบ้านใดเมืองใด ก็แสดงว่าคนนั้นต้องแปลกจากเขาในที่นั้น ๆ อะไรเล่าที่ทำให้เป็นเช่นนั้น ฉะนั้นสติกับปัญญาจึงไม่ใช่เป็นเรื่องเล็กน้อย คนไม่ฉลาดจะทำกิจการใด ๆ ไม่ว่าการถากไร่ไถนา การซื้อ การขาย การทำมาหาเลี้ยงชีพทุกอย่างจะไม่ทันเขาเลย แม้จะทำงานตลอดวัน ผลรายได้ไม่คุ้มค่าเวลาที่เสียไป แต่คนมีสติและปัญญาด้วยแล้ว จะทำกิจการใด ๆ ย่อมเป็นไปเพื่อความเรียบร้อยสวยงามและความสมบูรณ์ โลกที่อยู่ได้ด้วยความเป็นปึกแผ่นแน่นหนา มีตึกรามบ้านช่อง ถนนหนทางที่อยู่อาศัยไปมาหาสู่สะดวกสบาย ทั้งนี้ เพราะอำนาจของสติปัญญาเป็นผู้นำทั้งสิ้น อย่าเข้าใจว่าโลกอยู่กันด้วยความเป็นบ้าเป็นบอเพราะขาดสติปัญญา จึงควรกล่าวได้ว่า สติกับปัญญาเป็นโรงงานใหญ่ ประกอบด้วยตัวจักรนานาชนิด ผลิตคนให้เป็นคน ผลิตพระให้เป็นพระ ผลิตโลกให้เป็นโลก และผลิตธรรมให้เป็นธรรม อย่างสมบูรณ์เต็มที่ ฉะนั้น จงอย่ามองข้ามสติปัญญา พระสิทธัตถะราชกุมาร

เป็นพระพุทธเจ้าและศาสดาเอกของสัตว์โลกได้เพราะปัญญา แม้ทรงสั่งสอนโลกก็สั่งสอนด้วยอำนาจพระสติพระปัญญา ไม่เคยเอาความโง่มาสอนสัตว์

เวลานี้เรากำลังโง่อยู่เต็มตัวด้วยกัน ตามขั้นแห่งธรรมที่ยังไม่รู้ทั่วถึงและกิเลสบาปธรรมที่ยังไม่สามารถ แต่คงไม่ใช่แบบโดนภูเขาทั้งลูกด้วยทั้งนั้นยันตายังดี ๆ สิ่งใดที่ยังแก้ไม่ได้รู้ไม่ทัน สิ่งนั้นเราต้องยอมโง่ต่อเขาอยู่โดยดี แต่จะพ้นอำนาจของความเพียรไปไม่ได้ การอบรมสติจะอบรมอย่างไร จึงจะเป็นสติที่แก่กล้าเป็นปัญญาที่รวดเร็วทันกับเหตุการณ์ที่หมุนรอบตัว นี่ได้เคยอธิบายให้ฟังมามากแล้ว จึงไม่ควรสงสัยในอุบายวิธี นอกจากประโยคความเพียรเพื่อสติปัญญาให้เกิดขึ้นเท่านั้น เป็นปัญหาขึ้นอยู่กับผู้ฟังทุกท่านจะสนใจในตัวเอง *หากเป็นผู้สนใจจริง ๆ แล้ว ความเคลื่อนไหวทุกอาการ และความสัมผัสจากทุกสิ่งทางทวาร ล้วนเป็นความกระเทือนพอจะให้สติปัญญามีความไหวตัว รับรู้ และพิจารณาตามได้ทั้งนั้น เพราะการฝึกหัดตัวเอง ต้องฝึกหัดจากความกระเทือน และสิ่งสัมผัสซึ่งมีอยู่รอบตัว*

แม้บทบริกรรมภาวนามีลมหายใจหรือพุทโธเป็นต้น ก็ต้องเป็นความสัมผัสกับความรู้ ไม่ใช่อยู่เฉย ๆ จะเป็นความรู้สึกลมและพุทโธขึ้นมาเอง ถ้าเป็นเช่นนั้นทุกคนมีลมหายใจย่อมพ้นจากทุกข์กันทั่วโลกดินแดนโดยไม่ต้องทำการขวนขวาย ดังนั้น จึงต้องอาศัยการจรดจ่อของสติควบคุมอยู่ด้วย จึงจะเป็นความรับรู้และการบำเพ็ญที่สมบูรณ์ในองค์ภาวนา และได้รับผลตามลำดับความต่อเนื่องของสติ แต่เมื่อถึงขั้นความเคยชินของสติและปัญญาแล้ว ใจกับสภาวธรรม และสติปัญญา หากกลมเกลียวกันไปเองตามหน้าที่ของตนโดยปราศจากการบังคับขู่เข็ญใด ๆ เช่นเดียวกับคนเดินทาง ตาหูจะมองและฟังสิ่งต่าง ๆ สองฟากทาง ใจจะคิดเรื่องอะไร ก็ไม่ทำให้การเดินทางหยุดชะงักเพราะสิ่งเหล่านั้นมาเป็นอุปสรรค ลักษณะของสติปัญญาที่มีกำลังกล้าจากการอบรมติดต่อกัน ย่อมแสดงความฉลาดรอบคอบอยู่กับตัว ไม่ยอมให้สิ่งเกี่ยวข้องผ่านไปเปล่าโดยไม่ได้รับรู้และพิจารณาให้เข้าใจก่อน ไม่เช่นนั้น

จะไม่มีทางเป็นมหาสติ มหาปัญญาขึ้นมาได้ เพราะสติปัญญาที่ควรจะให้นามเช่นนั้นต้องทำงานโดยอัตโนมัติ คือหมุนตัวไปกับเหตุการณ์ที่มาเกี่ยวข้องไม่ยอมล่าถอย จนกว่าได้รับความเข้าใจและรู้เท่าปล่อยวางแล้ว การคุ้ยเขี่ยขุดค้นอาสวะซึ่งหมักหมมอยู่ภายในอย่างลึกลับ จำต้องเป็นหน้าที่ของสติปัญญาประเภทนี้ จะทำการรื้อถอนขึ้นมาโดยสิ้นเชิง จะเหนือไปไม่ได้ และจะไม่มีกิเลสอาสวะประเภทใดจะลี้ลับต่อปัญญาประเภทนี้ไปได้ จะต้องถูกเปิดเผยขึ้นมาโดยไม่เหลือ ขอแต่ผู้บำเพ็ญอย่าทำความอิดหนาระอาใจต่อการอบรมเพื่อสติปัญญาประเภทที่กล่าวแล้วเท่านั้น ความบริสุทธิ์ของใจ อย่างไรจะต้องเกิดขึ้นจากแดนมหาสติ มหาปัญญา ซึ่งผู้บำเพ็ญทำให้สมบูรณ์แล้ว จะไม่มีที่อื่นเป็นที่เกิดขึ้นของธรรมอัศจรรย์

การแสดงมาทั้งนี้ใคร่ขอให้ทุกท่านทำความมั่นใจ เพราะธรรมที่แสดงทุกบททุกบาทและทุกครั้ง ไม่ได้แสดงอย่างลอย ๆ เพราะไม่ได้ปฏิบัติมาลอย ๆ แต่สละเป็นสละตายเพื่อธรรมของพระพุทธเจ้าจริง ๆ ถ้ารู้ก็ไม่ต้องการอยากรู้แบบลอย ๆ แล้วนำมาแสดงอย่างลอย ๆ แก่ท่านผู้ฟังซึ่งต่างก็ฟังด้วยความสนใจ และสละเป็นสละตายจากถิ่นฐานบ้านเรือนมาศึกษาและปฏิบัติอยู่ด้วย ดังนั้นจึงได้ทำความเต็มใจแสดงจนสุดขีดความสามารถของธรรมป่า ซึ่งเคยแสดงมาแล้ว และขอย้ำจุดสำคัญซึ่งเป็นที่รับรองผลแน่นอนอีกครั้ง คือ

การพิจารณากายซึ่งเป็นปัจจุบันธรรม และมีอยู่กับตัวของเราทุกท่าน เพราะเหตุใดจึงไม่ได้อุบายแยบคายและ ปรากฏเป็นความแปลกประหลาด และอัศจรรย์ขึ้นมากับใจผู้ครองร่างกายนี้บ้าง การพิจารณาเห็นส่วนร่างกายจะเป็นส่วนใดหรือทั่วทั้งร่างก็ตามประจักษ์กับใจจริง ๆ ต้องเกิดความสลดสังเวชขึ้นในขณะที่เห็นแน่นอน ความเห็นโทษแห่งความหลงที่เคยยึดกายว่าเป็นเราจริง ๆ ก็ดี ความเห็นโทษในทุกข์ที่มีประจำกายก็ดี ความเห็นโทษแห่งความงมงายที่เคยจับโน่นวางนี่ เพราะการพิจารณากายไม่ได้หลักยึดเป็นที่พอใจก็ดี และความเห็นโทษแห่งความฟุ้งซ่านของใจก็ดี จะ

ปรากฏขึ้นพร้อมกับขณะที่จิตเห็นกายชัด อันดับต่อไป ใจจะหยั่งลงสู่ความสงบอย่างสนิทและพักอยู่ได้นานกว่าธรรมดา โทษที่กล่าวมาทั้งนี้ แม้จะยังมีอยู่ในใจก็เริ่มจะลดน้อยถอยลงเป็นลำดับ จิตก็ยึดหลักของกายไว้ได้ การภาวนาในคราวต่อไปก็ง่ายขึ้น ความสงบใจก็ปรากฏได้เร็ว เพราะมีหลักกายเป็นที่ยึด การแยกส่วนแบ่งส่วนของร่างกายให้เป็นไปต่าง ๆ ตามความแยบคายของปัญญานั้น จะเป็นหน้าที่ของจิตซึ่งเห็นกายชัดจะทำการพิจารณาในเวลานั้น คำว่า อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ซึ่งเคยติดใจเพราะการได้ยินได้ฟังมา จะปรากฏเป็นความจริงประจักษ์ใจขึ้นในเวลานั้น ไตรลักษณ์ที่เคยจำได้ กับไตรลักษณ์จริง ๆ ที่ปรากฏขึ้นกับใจในขณะนั้น จะรู้สึกแปลกกันมาก สมาธิและปัญญาที่เคยทำความเข้าใจไว้ กับสมาธิปัญญาที่ปรากฏขึ้นในขณะนั้น แม้จะยังไม่ถึงขั้นละเอียดเต็มที่ แต่ปรากฏแปลกต่างกันมากในความรู้สึกของผู้กำลังปรากฏการณ์อยู่ในเวลานั้น แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า ธรรมที่เราทรงไว้ด้วยการจดจำกับธรรมที่ปรากฏขึ้นในขณะภาวนา ได้ทำความร้าวรานหรือแตกร้าวกัน ความจริงเป็นธรรมอันเดียวกัน แต่ต่างกันในแง่แห่งความรู้สึกของคน ๆ เดียวซึ่งเกิดขึ้นในขณะประสบการณ์เท่านั้น เช่นเดียวกับเราฟังคำบอกเล่ากับการพบความจริงด้วยตนเองในเรื่องเดียวกัน จะแปลกต่างกันในความรู้สึกซึ่งเคยวาดภาพเอาไว้ แล้วได้พบความจริงด้วยตนเอง ปัญหาการวาดภาพ กับตัวจริง ก็ยุติลงในคน ๆ เดียวกัน ฉะนั้นท่านจึงให้นามความรู้เห็นประเภทนี้ว่า สนฺทิฏฺฐิโก บ้าง ปจฺจตฺตํ บ้าง เพื่อผู้ปฏิบัติจะพิสูจน์เอาเอง เพราะ*การรู้เห็นธรรมที่เกิดจากสมาธิและปัญญาย่อมเป็นสิ่งประจักษ์จำเพาะตน โดยจะวาดภาพให้ใครดูด้วยไม่ได้เพราะไม่ใช่ด้านวัตถุ* ผู้ประสงค์ สนฺทิฏฺฐิโก และ ปจฺจตฺตํ เป็นสมบัติของตน ย่อมมีอยู่ทางเดียว คือต้องทำด้วยตนเองตามหลักธรรมที่ประทานไว้ ธรรมนี้ก็จะกลายเป็นของตนขึ้นมา ดังนั้น การพิจารณากาย อันเป็นบาทของสมาธิและปัญญา จึงเป็นสิ่งจำเป็นโดยจะมองข้ามไปไม่ได้ การพิจารณากาย ละเอียดถี่ถ้วนเท่าไร ความรู้ความฉลาดยิ่งแตก

ฌานมากไม่มีสิ้นสุด และสามารถถอดถอนอุปาทานในกายได้โดยไม่มีปัญหา นักปฏิบัติที่เป็นนักกายวิภาค ไม่ค่อยพลาดจากหลักความจริง และก้าวไปได้อย่างรวดเร็ว การปฏิบัติจึงควรสนใจต่อกายวิภาคซึ่งจัดเข้าในสติปัฏฐานข้อแรก เพราะเป็นที่เพาะปลูกสติปัญญาทุกขั้น ถ้าสติปัญญาได้ยึดกายเป็นทางเดินประจำแล้ว แม้ เวทนา จิต ธรรม ก็กลายเป็นทางเดินของสติปัญญาขึ้นมาโดยหลักธรรมชาติ เพราะธรรมทั้งนี้มีอยู่ในจุดเดียวกันและเกี่ยวโยงถึงกัน สติปัญญาสามารถจะวิ่งประสานกันได้ทั้งทางกาย เวทนา จิต ธรรม ในเวลาเดียวกัน

ท่านนักปฏิบัติโปรดอย่าทำความสำคัญว่า สติปัฏฐานสี่เป็นของเก่าแต่อดีตกาลซึ่งควรจะคร่ำคร่าไปแล้ว และว่า เป็นของใหม่ซึ่งกำลังจะมาถึงมือแล้วรอคอยให้เสียเวลาด้วยความเข้าใจผิด แต่สติปัฏฐานสี่ คือ กายของเรา เวทนาของเรา จิตของเรา และธรรมของเรา มีอยู่ซึ่ง ๆ หน้า เห็นอยู่ด้วยตา รู้อยู่ด้วยใจทุกขณะ ไม่เคยสูญไปจากตัวเรา โปรดทำความเข้าใจกับ สติปัฏฐานสี่ ซึ่งเป็นของเราโดยถูกต้องด้วยปัญญา และโปรดนำอิทธิบาทสี่ คือ **ฉันทะ วิริยะ จิตตะ** มาเป็นเครื่องสนับสนุนเพื่อ **วิมังสา** คือองค์ปัญญาให้มีกำลังกล้าสามารถถอดถอนกิเลสอาสวะซึ่งเป็นเหมือนมหาโจรผู้เรืองอำนาจในดวงใจให้สิ้นไปไม่มีซากเหลืออยู่

การเกิด—ตายซ้ำ ๆ ซาก ๆ จนไม่สามารถจะนับป่าช้าของเราคนเดียวได้ ไม่น่าขยะแขยงบ้างหรือ ชาตินี้ก็แน่แล้วว่าเราจะต้องตาย ตายที่ไหนก็ต้องเป็นป่าช้าของเราที่นั่น ชาตินี้กับชาติหน้า วันนี้กับวันหน้า ไม่มีระยะห่างไกลกันเลย ติดแนบอยู่กับคน ๆ เดียวนี้ ความหมุนเกิดหมุนตาย ซึ่งเป็นก้อนขันธ์อันเดียวกัน มันเป็นเรื่องของเรา การดูความเกิด—ตาย เราดูเรื่องของเราก็พอเป็นสักขีพยานได้อย่างเต็มใจแล้ว การจำได้หรือไม่ได้มันเป็นเรื่องเกิด—ตายอยู่เช่นนั้น ไม่มีอำนาจมาลบล้างการเกิด—ตายได้เลย ถ้าเราไม่สามารถถอดถอนเรื่องเกิดตาย ณ วงภายในคืออวิชชาออกจากใจ ให้พ้นไปเสียในชาตินี้ เรื่องชาติหน้าจะเป็นเรื่องของเราอยู่นั่นเองและ

ไม่มีวันจบสิ้นลงได้ เพราะเราเป็นตัวอวิชชาผู้หมุนเกิดหมุนตายดังที่เห็นอยู่นี้ เราลองคิดย้อนหลังดู วานนี้กับวันนี้และกับวันพรุ่งนี้ห่างไกลกันที่ไหน มืดกับแจ้งไม่ใช่เป็นของห่างไกลกัน ความสว่างกับความมืดอยู่ในฉากเดียวกัน เช่นขณะนี้เรามีความสว่างเพราะดวงไฟ พอดับไฟลงเท่านั้นความมืดก็ปรากฏทันทีในสถานที่อันเดียวกัน ความเป็นกับความตายก็อยู่ในบุคคลคนเดียวกัน ความทุกข์ความทรมานทุกอย่างซึ่งเป็นกิ่งก้านสาขาออกมาจากความเกิด ก็อยู่ในคน ๆ เดียวกัน เช่นเดียวกับกิ่งแขนงต่าง ๆ ซึ่งเกิดจากไม้ต้นเดียวฉะนั้น

โปรดพิจารณาด้วยความละเอียดถี่ถ้วน เพราะเพศนี้ไม่ใช่เพศที่นอนอยู่เฉย ๆ โดยไม่คิดนึกตรึกตรอง เป็นเพศที่ควรจะเห็นคุณและเห็นโทษในสิ่งที่ควรไม่ควร ซึ่งมีอยู่ทั้งภายในและภายนอกทั่วดินแดน ความสุขซึ่งเป็นเหยื่อล่อให้ติดอยู่ และความสุขอันเป็นไปเพื่อวิมุตติหลุดพ้น เป็นสิ่งที่ควรจะทราบได้ ด้วยปัญญาของนักพรตซึ่งเป็นเพศที่ไตร่ตรอง เราอย่าเห็นความสุขที่แฝงอยู่ในอิริยาบถของกายอันเป็นก้อนทุกข์ว่าจะให้ความสุขแก่เราตลอดกาล และเป็นความสุขที่ควรนอนใจไม่แสวงหาทางออก จะกลายเป็น*ฝูงแร้งฝูงกาที่อาศัยเกาะกินซากอสุภซึ่งลอยอยู่ในมหาสมุทรทะเลด้วยความประมาท* โดยไม่คำนึงว่าซากอสุภจะนับวันออกห่างจากฝั่งและแปรสภาพจมลงในทะเลหลวง มัวเพลินกินซากอสุภ โดยไม่คิดหาทางออก สุดท้ายซากอสุภก็จมลงฝูงสัตว์ตัวประมาทเห็นท่าไม่ดี ก็บินหาทางพ้น แต่สายไปเสียแล้ว บินเข้าสู่ฝั่งไม่ไหวต้องจมน้ำตายในทะเลกลายเป็นอสุภอันดับสอง ฝังจมอยู่ในทะเล

ซากอสุภในที่นี้ คือ กายและสิ่งอาศัยเล็กน้อย ฝูงแร้งฝูงกาคือ เราผู้ประมาท อาศัยความสุขเล็ก ๆ น้อย ๆ คอยวันคอยคืนเพื่อความสุขความเจริญโดยผิดทาง ร่างกายและสิ่งอาศัยเล็กน้อยนับวันแปรปรวนไปโดยเจ้าตัวไม่รู้ผลสุดท้ายก็แตกทำลาย กว่าจะรู้ตัวและหาทางออก เวลาสายไปเสียแล้วจึงเป็นทำนองฝูงแร้งกาตัวประมาทจมอยู่ในทะเลหลวงฉะนั้น

คำว่าแดนวิมุตติ จึงไม่ใช่แดนแห่งการเวียนเกิดเวียนตายอันคลุกเคล้ากับความทุกข์ทรมานซ้ำ ๆ ซาก ๆ หมุนไปเวียนมาเหมือนแดนที่เราอยู่กันนี้ ถ้าเป็นผู้มุ่งต่อความเห็นโทษในสิ่งที่เคยผ่านมา และเพื่อก้าวไปสู่แดนที่ไม่เคยไป ซึ่งไปแล้วไม่ต้องกลับมาเป็นซากอสุภอจมทะเลอีก จงทำความสนใจต่อข้อปฏิบัติเครื่องดำเนิน จะถึงฝั่งแห่งความปลอดภัยโดยแน่นอน ธรรมเครื่องดำเนิน คือสติปัฏฐานเป็นต้นที่อธิบายผ่านมาแล้วแต่จะอธิบายอีกเล็กน้อยเพื่อความแน่ใจแก่ท่านผู้ฟัง

คำว่า สติปัฏฐาน แปลว่า ที่ตั้งของสติ มีสี่ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ทุกส่วนของร่างกายรวมเรียกว่า กาย ความสุข ความทุกข์ และเฉย ๆ ไม่สุขไม่ทุกข์ที่เป็นทางกายทางใจเรียกว่า เวทนา ใจและกระแสของใจที่เกี่ยวกับอารมณ์เรียกว่า จิต สิ่งที่ถูกใจและกระแสของใจเกี่ยวข้องหรือสิ่งที่ถูกเพ่ง ทั้งส่วนหยาบ ส่วนกลาง และส่วนละเอียด เรียกว่า ธรรม ทั้งสี่นี้มีสมบูรณ์อยู่กับตัวเราทุกท่าน และเป็นบ่อเกิดของสติ ปัญญา ศรัทธา ความเพียร ตลอดวิมุตติความหลุดพ้น จะเกิดจากสติปัฏฐานสี่ซึ่งได้อธิบายผ่านมาแล้ว จึงไม่จำต้องอธิบายอีก ฉะนั้น ขอให้นักปฏิบัติจงทำงานขุดค้นลงในธรรมทั้งสี่นี้ด้วยความเพียร โดยไม่ต้องสนใจกับ วัน คืน เดือน ปี อันเป็นของมีอยู่ประจำโลก ว่า จะเป็นผู้รอให้บำเหน็จรางวัลและช่วยเปลื้องทุกข์ให้เรา เรื่องมีอยู่ที่ทุกข์ สมุทัย กับนิโรธ มรรค เท่านั้น ที่เป็นธรรมเกี่ยวข้องกับเราอยู่ ซึ่งจะปฏิบัติกับธรรมเหล่านี้ให้สุดขีดของความจริงประจักษ์ใจ คำว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ก็ดี สติปัฏฐานสี่ก็ดี และไตรลักษณ์ก็ดี โปรดทราบว่ามีอยู่กับคน ๆ เดียว มิได้อยู่ในที่ต่างกัน ผู้ปฏิบัติต่อธรรมทั้งสามนี้ สายใดสายหนึ่ง ชื่อว่าปฏิบัติต่อตนเอง เพราะจุดความความจริงคือตัวเราเป็นฐานรับรองธรรมทั้งสามประเภทนี้ ถ้าพิจารณากาย เวทนา จิต ธรรม ให้ชัดเจนด้วยปัญญาแล้ว ทุกข์ กับสมุทัย ไม่จำต้องบังคับขู่เข็ญด้วยวิธีอื่นใด แต่จะหมดสิ้นไปเอง ตามหน้าที่ของเหตุซึ่งดำเนินโดยถูกต้อง ถ้าพิจารณาไตรลักษณ์ คือ อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ก็ให้เห็น

ชัดว่า กาย เวทนา จิต ธรรม เป็นไตรลักษณ์แน่นอนไม่เป็นอย่างอื่น การดำเนินสายอริยสัจก็ดี สายสติปัฏฐานก็ดี และสายไตรลักษณ์ก็ดี มันเป็นเรื่องของคน ๆ เดียวกัน และเป็นทางสายเอกที่สามารถยังผู้ดำเนินตามให้ถึงธรรมอันเอกได้เช่นเดียวกัน ผู้ปฏิบัติดำเนินให้ถูกต้องตามธรรมทั้งสามจะหนักเบาในสายใดตามจริตชอบ ย่อมเป็นเหมือนทำงานร่วมพระหัตถ์ของพระพุทธเจ้าอยู่ทุกขณะ ของประโยคความเพียร พระพุทธกับธรรมเหล่านี้อยู่ในฉากอันเดียวกัน ผู้ปฏิบัติรู้แจ้งในธรรมเหล่านี้แล้ว ย่อมจะรู้แจ้งในองค์ของพุทธที่บริสุทธิ์อยู่โดยดี ฉะนั้น ขอให้นักปฏิบัติผู้กล้าตายเรา จงหยั่งสติปัญญาลงใน **กาย เวทนา จิต ธรรม** โดยความสม่ำเสมอทางความเพียร อย่าเห็นอะไรประเสริฐยิ่งกว่าธรรมบทว่า **นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ** ซึ่งจะแจ้งชัดขึ้นกับใจเพราะอำนาจของความเพียรเท่านั้น

ในองค์ของสติปัฏฐานสี่ บรรจุเรื่องของเราไว้อย่างสมบูรณ์ คือทั้งกายนอก กายในและกายในกาย ทั้งเวทนานอกเวทนาใน และเวทนาในเวทนา ทั้งจิตนอก จิตใน และจิตในจิต ทั้งธรรมนอกธรรมใน และธรรมในธรรม ซึ่งเป็นเป้าหมายของการพิจารณา โดยผู้ปฏิบัติจะไม่ได้ทำความสงสัยว่า ตนมีสติปัฏฐานสี่ไม่ครบบริบูรณ์ทั้งภายนอกภายใน แต่การกล่าวทั้งนี้ ไม่ได้หมายความว่า สติปัฏฐานสี่ภายนอกไม่สมบูรณ์ และสติปัฏฐานป่ากับสติปัฏฐานบ้านเกิดทะเลาะกัน แต่แสดงเพื่อ โอ-ปนยิโก ผู้ปฏิบัติพระศาสนาที่สนใจ จะได้ทราบว่า ความดี ความชั่ว ไม่ได้มีอยู่เฉพาะภายนอกอย่างเดียว แม้ภายในตัวเราก็ยังมี ดังนั้น สติปัฏฐานสี่จึงไม่ควรคอยสมบูรณ์จากภายนอกโดยถ่ายเดียว แม้ภายในตัวของบุคคล ๆ เดียว ก็ควรจะสม-บูรณ์ด้วยสติปัฏฐานสี่ได้ ส่วนผู้จะพิจารณากายนอก เช่น กายคนอื่น สัตว์อื่นเป็นต้นนั้น ไม่มีปัญหาอะไร เพราะปริยัติท่านวางไว้แล้วอย่างตายตัว เช่น ธุดงค์ ข้อเยี่ยมป่าช้าก็ทรงมุ่งกายนอกอย่างเด่นชัด ส่วน เวทนา จิต ธรรม ทั้งนี้แล้วแต่ผู้จะหาอุบายแยบคายเพื่อตนเอง *ถ้ามีความแยบคายภายในใจ อยู่ที่ไหน ไปที่ใด ย่อม*

เต็มไปด้วยสติปัฏฐานสี่ทั้งนั้น ถ้าไม่สนใจด้วยแล้ว นั่งเฝ้านอนเฝ้าสติปัฏฐานสี่ ก็ไม่มีโอกาสรู้เห็นว่า สติปัฏฐานสี่เป็นอย่างไร และอยู่ที่ไหน หาไม่เจอตลอดกัปกัลป์ เช่นพวกเราที่ตกค้างอยู่ในโลก อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ก็คือ พวกค้นหาสติปัฏฐานสี่ไม่เจอนั่นเอง ไม่ต้องไปตำหนิใคร เรื่องที่น่าตำหนิอย่างยิ่งก็คือเรื่องของเราผู้ค้นหาของจริงในตัวไม่พบ ถ้าต้องการจะผ่านความตำหนินี้ไป คำว่า อตฺตาหิ อตฺตโน นาโถ ก็ควรถือเป็นเรื่องของเราอย่างสมบูรณ์ ภาระสุดท้ายซึ่งเป็นงานเพื่อตัวและส่วนรวม จงถือเป็นเรื่องของเราจะต้องทำจนสุดความสามารถ จะไม่เสียลวดลายของผู้เป็นศิษย์พระตถาคตผู้ปรากฏเพศทางความเพียร และประทานพระโอวาทไว้มี ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นรากฐานและร่องรอยที่ทรงผ่านไปแล้ว เช่นเดียวกับการปลูกบ้านเรือนด้วยโครงเหล็กเทคอนกรีตอย่างหนาแน่น ฉะนั้น คำว่า สติปัฏฐานสี่ก็ดี อริยสัจสี่ก็ดี และไตรลักษณ์ก็ดี อย่าให้ฝังอยู่เพียงความจำและเป็นนักบวช ขอให้ธรรมทั้งนี้ฝังรากลึกลงถึงปัญญาจริง ๆ จะเห็นทางพ้นทุกข์ปรากฏขึ้นกับใจเป็นลำดับ ในขณะปัญญากับธรรมทั้งสามนี้ได้เชื่อมถึงกัน การเชื่อมสนิทระหว่างปัญญากับธรรมเหล่านี้ จะเป็นทางหลุดพ้นโดยไม่มีอะไรจะสามารถมาแยกออกได้ ความหลุดพ้นของพระพุทธเจ้าก็ดี ของพระสาวกก็ดี ที่เลื่องลือมาเป็นเวลานาน จะทราบได้โดยประจักษ์ว่า ทรงหลุดพ้นเพราะธรรมเหล่านี้เท่านั้น ซึ่งเป็นจุดรับรองความบริสุทธิ์โดยสิ้นเชิง ดังนั้นขอให้นักปฏิบัติจงทำความพยายามจนสามารถยังธรรมที่กล่าวนี้ให้เชื่อมถึงกันกับปัญญาอย่างแนบสนิท ความพ้นทุกข์ซึ่งรอคอยมานาน จะประจักษ์ขึ้นจากจุดนี้โดยไม่ต้องสงสัย

ในอวสานแห่งการแสดงธรรมก็สมควรการยุติ ขอความสวัสดีมีชัยจงเกิดมีแก่ทุกท่าน ตามใจหวัง เทอญ เอวํ

กัณฑ์ที่ ๘

พระธรรมเทศนา

ณ วัดป่าบ้านตาด อุดรธานี

วันที่ ๒๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๐๕

หลักแห่งการฟังเทศน์ที่จะได้รับรสพระสัทธรรมประจักษ์ใจในขณะฟัง พึงตั้งใจไว้ในปัจจุบัน คือเฉพาะหน้าเสมอ โดยมีสติกำกับรักษาอยู่ ไม่ส่งจิตออกไปสู่อารมณ์ภายนอกซึ่งผิดจากหลักแห่งการฟังธรรม ธรรมที่ท่านแสดงลึกตื้นหยาบละเอียด จะเข้าไปสัมผัสกับความรู้ที่ตั้งคอยรอรับอยู่แล้ว ตามธรรมดาของจิต ย่อมทำหน้าที่อันเดียวเท่านั้น เมื่อกำลังทำหน้าที่ได้อยู่ กิจอื่นจะเข้ามาแทรกย่อมไม่ได้ นอกจากจิตจะกระเพื่อมความรู้สึกออกจากกิจที่ตนกำลังทำ แล้วไปต่อกับอารมณ์นั้น ๆ จึงจะกลายเป็นธุระอื่นแทรกขึ้นมาที่ใจ ขณะฟังธรรมอยู่ด้วยความมีสติ ธรรมที่เข้าไปสัมผัสใจ จะเป็นเครื่องระงับความกระเพื่อมและความกระวนกระวายของใจด้วย เป็นเครื่องขัดเกลาจิตใจให้มีความสงบลงในขณะนั้นด้วย โดยมากใจที่ไม่ได้รับความสงบและไม่มีความสงบเลย เนื่องจากการทำความกระเพื่อมต่อตนเอง เมื่อหยุดกระเพื่อมย่อมก้าวเข้าสู่ความสงบได้ ความสุขอันเป็นส่วนผล ย่อมปรากฏขึ้นมาทันทีที่ใจเริ่มสงบ ไม่ว่าจะสงบในเวลาฟังเทศน์หรือสงบในเวลาอื่น ฉะนั้น การฟังเทศน์จึงเป็นสิ่งสำคัญไม่น้อยกว่าการปฏิบัติด้านจิตใจทั่ว ๆ ไป ครั้งพุทธกาลปรากฏว่าถือเป็นสำคัญมาก ทั้งผู้แสดงและผู้สดับมีความตั้งใจเช่นเดียวกัน ผลจึงปรากฏเป็นที่พึงพอใจ

โดยมากหลักแห่งการเทศน์ ท่านจะแสดงไปตามหลักความจริงที่มีและปรากฏอยู่ในตัวของผู้เทศน์ผู้ฟังทั่ว ๆ ไป โดยหยิบยกขึ้นมาแสดงเป็นเส้นทางเดินของพระธรรมเทศนา เพื่อผู้ฟังจะได้รับความเข้าใจในเรื่องของมีอยู่ของตัว ทั้งฝ่ายดี ฝ่ายชั่ว ทั้งเป็นส่วนจะต้องละถอนและส่วนบำเพ็ญให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไปภายในตน เฉพาะพระพุทธเจ้าผู้เป็นจอมปราชญ์ ทรงฉลาดรอบรู้อัธยาศัยของเวไนยผู้ควรจะรับธรรมตามภูมินิสัยของผู้มาสดับ โดยเริ่มต้นด้วยอนุปุพพิกถา เพื่อผู้ฟังจะได้เกิดศรัทธาในเบื้องต้นแล้วบำเพ็ญตนเพื่อธรรมขั้นสูงขึ้นไปเป็นลำดับ และทรงเลื่อนธรรมขึ้นเป็นขั้น ๆ เพื่อผู้ฟังจะได้ไตร่ตรองและเข้าใจไปตาม จนถึงขั้นอริยสัจสี่ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค อันเป็นธรรมส่วนละเอียด และสามารถรื้อขนสัตว์ผู้ดำเนินและเห็นตามให้ข้ามพ้นจากสงสารอันเป็นเหมือนป่าช้าของสัตว์เป็นและสัตว์ตายเสียได้

คำว่า อริยสัจ อันเป็นเหมือนดวงใจอันรักยิ่งของพระอริยะเจ้าทั้งหลายนั้น คือธรรมที่เรากำลังฟังกันอยู่ขณะนี้ โปรดระวังอย่าให้ความชินหูชินใจในอริยสัจเข้าเป็นเจ้าเรือน จะไม่มีโอกาสรู้เห็นอริยสัจซึ่งมีอยู่กับตัวปรากฏเป็นธรรมของจริงขึ้นประจักษ์ใจ จะเป็นทำนองว่า ทองในบ้านของตนเป็นทองปลอม แต่ทองในตลาดร้านค้าจึงเป็นทองแท้ ซึ่งเทียบกันได้กับความเห็นว่า อริยสัจที่มีอยู่กับตัวเป็นอริยสัจปลอม แต่อริยสัจของคนโน้น ในเมืองโน้น และสมัยโน้นจึงเป็นอริยสัจแท้ ทั้งนี้อาจมีได้เมื่อใจจับจุดยังไม่ได้ ดังนั้นในโอกาสนี้จะอธิบายอริยสัจพอเป็นแนวทางพิจารณา

คำว่า **ทุกข์** ตามความรู้สึกบ้าง ๆ ที่เคยยึดมาพร่ำสอนตนเองทำนองลางเนื้อชอบลางยา ชอบแปลว่า ความบีบคั้น ความรบกวน ทั้งด้านกายและด้านจิตใจ เหมือนน้ำที่ถูกสัตว์กวนให้ขุ่นตลอดเวลาหาความใสสะอาดไม่ได้ มองลงไปที่กายที่ใจจะเต็มไปด้วยสิ่งเหล่านี้แทรกอยู่ทุกขุมขน ไม่มีช่องว่างจากทุกข์พอจะหยิบเม็ดทรายเม็ดละเอียดวางลงได้โดยไม่เบียดเสียดกับทุกข์ที่มีอยู่ในกายในใจของบุคคลผู้มีทุกข์เช่นพวกเรา ฉะนั้นการแปล **ทุกข์** จึงไม่ค่อยมีใครแปลผิด ทั้งคนเรียนมากเรียนน้อย ทั้ง

นักบวชและฆราวาส เพราะทุกข์มีอยู่กับทุกคน แม้แต่คนตาบอด คนหูหนวก มอง ไม่เห็น และฟังไม่ได้ยินอะไร เขาก็แปลไม่ผิด และอาจจะแปลได้มากและแม่นยำยิ่ง กว่าคนตาดีหูดีเสียอีก เพราะเขามีทางรับทุกข์มากกว่าเรา คนง่อยเปลี้ยเสียขา คนมีอวัยวะไม่สมประกอบเหล่านี้ ล้วนแต่คนเจ้าทุกข์ทั้งนั้น การแปลทุกข์จึงไม่ใช่ ของยากในมวลสัตว์ แต่การหาอุบายแก้ทุกข์และรู้เท่าทุกข์ รู้สึกจะเป็นปัญหายุ่งยาก อยู่ไม่น้อยเพราะเป็นทางไม่เคยเดิน ที่กล่าวมาทั้งนี้เรียกว่าทุกขสัจ เป็นธรรม ของจริงประจำสัตว์และสังขารอย่างเปิดเผย ไม่มีลี้ลับและเอนเอียงต่อการติ – ชม เป็นธรรมที่ทนต่อการพิสูจน์ และสมนามว่า อริยสัจ คือของจริงอันประเสริฐ

สมุทัย แปลว่า แดนเกิดขึ้นแห่งทุกข์ แดนผลิตทุกข์ หรือแม่พิมพ์ของทุกข์ ทุกข์ทั้งมวลย่อมปรากฏขึ้นมาเพราะแดนแห่งเหตุนี้ทั้งนั้น ท่านกล่าวไว้ย่อ ๆ มีสาม คือ กามตัณหา ความอยาก และเสาะแสวงหาวัตถุและอารมณ์ที่ตนรักใคร่ชอบใจ เข้ามาสู่วงแห่งความต้องการ ภวตัณหา ความอยากให้สิ่งชอบใจเหล่านี้ตกอยู่ใน อำนาจของความต้องการ วิภวตัณหา ความอยากในของไม่มีซึ่งเป็นเหตุสุดวิสัยของ คติธรรมดา เช่นเกิดมาแล้วไม่ต้องตาย อยากให้กายเป็นต้น เที่ยงเหมือนนิพพาน ซึ่งเป็นไปไม่ได้ แต่คำว่า ตัณหา แล้ว ย่อมหวังทางได้ท่าเดียวจึงไม่ยอมฟังเสียงใคร ในโลก ผู้ปฏิบัติตามตัณหาจำต้องยอมรับทุกข์ตลอดกาล ไม่มีวันจะก้าวเข้าสู่เมือง พอดีพอมีความสุขใจ คำว่า ตัณหา มีหลายชนิด ชนิดที่หยาบโลนจริง ๆ ถึงกับทำ คนให้เสีย และเป็นที่รังเกียจของคนทั่วไปก็มี รองลงมาอย่างกลางและอย่างละเอียด รวมแล้วเรียกว่า สมุทัย ทั้งนี้แปลตามความรู้สึกของธรรมป่าซึ่งเคยปฏิบัติต่อตัณหา มาเช่นเดียวกัน คงไม่ผิดจากตัวตัณหา ซึ่งเดินนำหน้าเราทุกคนอย่างเปิดเผย

นิโรธ คือ ความดับสนิทแห่งทุกข์ทางใจไม่มีเหลือ เป็นผลสืบเนื่องมาจาก

มรรค คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นผู้ทำหน้าที่แก้กิเลส คือ สมุทัย

อริยสัจทั้งสี่นี้เป็นธรรมเกี่ยวโยงกัน ซึ่งผู้ปฏิบัติเริ่มทำหน้าที่ต่อสัจจะข้อใดข้อหนึ่งย่อมจะวิ่งถึงกันโดยตลอด ผู้จะถอนสมุทัยจำต้องทำความรู้ในทุกข์อันเป็นจุดเด่นของสมุทัยผู้ผลิตทุกข์นี้ขึ้นมา ปัญญาค้นตามทุกข์ลงไปจะพบสมุทัยติดกันเป็นพืดอยู่กับทุกข์ สมุทัยต้องหยุดพักโรงงานผลิตทุกข์ มีสติกับปัญญาทำงานตรวจตรารื้อถอนสมุทัยเป็นลำดับ นิโรธ เริ่มปรากฏออกมาตามระยะของมรรคที่ทำงาน จนกว่ามรรคคือ สติ ปัญญา มีกำลังกล้า สามารถถอดถอนสมุทัยออกได้โดยสิ้นเชิง นิโรธก็ปรากฏเต็มที่ในขณะเดียวกัน

ฉะนั้น ขอให้นักปฏิบัติทุกท่านตระหนักใจในหลักธรรมซึ่งเป็นปัจจุบันและทันกับเหตุการณ์อันเป็นไปอยู่ในสัตว์และสังขารทั่ว ๆ ไป และมีประจำอยู่ในกายในใจไม่เคยสูญหายไปแม้แต่น้อย ทุกข์ ซึ่งควรจะทำความรู้สึกก็เริ่มแสดงตัวแต่ต้นแห่งภพชาติที่ก้าวเข้าสู่ปฏิสนธิวิญญาณ แสดงให้รู้เห็นเป็นลำดับมาไม่ขาดวรรคขาดตอนตลอดวัน ออกจากครรภ์มารดา ทุกข์ก็ยิ่งแสดงให้รู้เห็นอย่างเปิดเผย ทุกข์กับสมุทัยก็ยิ่งแสดงตนอย่างออกหน้าออกตาไม่มีความเกรงกลัวใครทั้งนั้น และยังจะทำงานสั่งสมทุกข์บนร่างกาย และจิตใจ ของบุคคลและสัตว์ต่อไปไม่มีเวลาจบสิ้นลงได้ และทุกข์ประเภทหนึ่งซึ่งเกิดจากเชื้อที่ฝังอยู่ภายในใจอันเป็นรากฐานสำคัญ ทุกข์ประเภทนี้ยิ่งแสดงออกทุกระยะ โดยไม่เลือกวัยว่าเป็นเด็กหรือผู้ใหญ่ ทั้งเป็นทุกข์ประเภททำความกระเทือนแก่ร่างกายและจิตใจมากกว่าทุกข์ทางกาย แม้ร่างกายจะมีความแข็ง-แรงและปราศจากโรคภัยเบียดเบียนก็ตาม แต่โรคประเภทนี้มักจะเบียดเบียนจิตใจให้ได้รับความชอกช้ำขุ่นมัวอยู่เสมอแทบจะกล่าวได้ว่าเป็น **โรคเรื้อรังของใจ** ทั้งนี้เนื่องจากสมุทัยซึ่งเป็นตัวพิมพ์ของทุกข์ เป็นเครื่องผลักดันทุกข์ออกมา ไม่มีระยะยิ่งกว่าเครื่องจักรในโรงงานเสียอีก ฉะนั้นทุกข์ซึ่งเป็นตัวผลจำต้องแสดงออกมาให้โลกเห็นอย่างเปิดเผยทั้ง ๆ ที่ไม่มีใครต้องการ ตามธรรมดา ธรรมชาตินี้ย่อมเป็นเครื่องล่อลวงและฉุดลากจิตใจให้หมุนไปตามความต้องการของตน ยิ่งได้รับอารมณ์

ภายนอกให้มาส่งเสริมก็ยิ่งมีกำลังมาก ประหนึ่งจะหอบหัวจิตใจพร้อมทั้งร่างกายเหาะลอยไปตามอารมณ์ในอวกาศราวกะว่าสำลี

ฉะนั้นการหักห้ามวัฏฏะไม่ให้หมุนเวียนมาไปในภพน้อยภพใหญ่อันเป็นแหล่งเกิดขึ้นแห่งทุกข์ทั้งมวล จึงเป็นการยากลำบาก ถ้าไม่หักห้ามตัวเหตุคือสมุทัยอันเป็นผู้นำของวัฏฏะให้อยู่ในอำนาจด้วยข้อปฏิบัติอันชอบด้วยหลักธรรม ผู้เหนื่อยหน่ายในสงสารอันเต็มไปด้วยสิ่งผสมนานาประการ ไม่อยากประสบบ่อกังวล คือการเสาะแสวงหาธาตุขันธ์ มาเป็นต้นทุกข์ในภพชาติต่อไป เพื่อความยืดยาวแห่งวัฏฏทุกข์ แล้วโปรดทำความเข้าใจกับตัวเองให้แนบแน่นใน ศรัทธา ความเชื่อต่อแดนพ้นทุกข์ วิริยะ ความพากเพียร สติ ความระลึกรู้การเคลื่อนไหวทั้งภายในภายนอก สมาธิ ความสงบสุขของใจ และปัญญา การเสาะแสวงหาทางพ้นทุกข์ ว่าเป็นศาสดาแทนพระองค์ ซึ่งรอประทับบนจิตใจของผู้มุ่งตามเสด็จอยู่ทุกขณะ และโปรดหักห้ามและทรมานจิตที่คิดไปนอกลู่นอกทาง ซึ่งผิดกับหลักธรรมที่ศาสดาสอนไว้ โดยมีความคิดเห็นว่า กิเลสอาสวะอยู่ที่โน่น ธรรมอยู่ที่โน่น พระพุทธเจ้าและพระสาวกปฏิบัติอยู่โน่น ตรัสรู้อยู่โน่น เสด็จนิพพานอยู่ที่โน่น และพระนิพพาน ก็มีอยู่ที่โน่น และในสมัยโน้น เพราะสมัยโน้นเป็นสมัยที่สมบูรณ์ด้วยธรรม แต่สมัยนี้เป็นสมัยโมฆะจะหาผลเป็นเครื่องสนองเหตุไม่มี เหล่านี้เป็นความคิดที่สังหารและตัดรอนตนเอง โดยไม่มีศาสดาพระองค์ใดสอนไว้ ดังนั้น ควรทำความเข้าใจในจุดแห่งเหตุที่มีและเป็นไปในพระพุทธเจ้า พระสาวก และในพวกเรา โดยถูกต้องตามหลักความจริงที่ตรัสไว้มิได้เอนเอียงไปจากหลักของศาสดา เพราะพระพุทธเจ้าก็ดี พระสาวกก็ดี พุทธบริษัทของพระพุทธเจ้าในครั้งนั้นก็ดี ที่นั่นก็ดี ที่อื่น ๆ ก็ดี สมัยโน้นก็ดี สมัยนี้ก็ดี และสมัยใด ๆ ก็ดี ทั้งนี้มันเป็นสถานที่และสมัยของคนมีกิเลสด้วยกันทั้งนั้น ไม่ใช่ที่โน่นและสมัยโน้น คนบริสุทธิ์ ที่นี่และสมัยนี้ คนเศร้าหมอง มันเศร้าหมองด้วยกันถ้าทำให้มันเศร้าหมอง และก็บริสุทธิ์ด้วยกันทั้งนั้นถ้าทำให้มันบริสุทธิ์ด้วยสวากขาตธรรม เพราะคนดีและคนชั่ว เคยมีประจำแผ่นดินมาแต่ดึกดำบรรพ์ ไม่ปรากฏขึ้นอยู่

กับสถานที่และกาลเวลา ขออย่างเดียวคือ อย่านำกาลสถานที่ และบุคคล มาเป็นผู้มีอำนาจเหนือมัชฌิมาที่ประทานไว้แล้วโดยถูกต้องเท่านั้น เราอยู่ ณ ที่ใด กาลใด ขอให้เป็นไปกับความเพียรเป็นเพื่อนสอง จะเป็นผู้มีธรรมแทนศาสดาประจำตน และโปรดคำนึงเสมอว่า สิ่งที่ทำให้เราเศร้าหมองอยู่เวลานี้ ใครไปแสวงหามาจากที่ไหน สมัยใด และจากบุคคลผู้ใด จึงปรากฏเป็นความเศร้าหมองขึ้นที่ใจดวงรู้ ๆ อยู่ ณ บัดนี้ ทั้งนี้ก็เพราะผู้ก่อเหตุให้เกิดขึ้นนั่นแล เป็นต้นเหตุอันสำคัญ ไม่มี กาล สถานที่ และบุคคลผู้ใด จะมาทำให้กิเลสเกิดขึ้น และทำให้กิเลสหมดไป นอกจากผู้ก่อเหตุดีชั่ว ยาพิษเครื่องสังหาร ใครรับประทานเข้าไปต้องเป็นอันตรายต่อร่างกายโดยไม่เลือกกาลสถานที่และบุคคล ยาและอาหารที่เป็นคุณแก่ร่างกาย ก็ไม่จำต้องมีกาลสถานที่และบุคคลมาบังคับ เป็นหน้าที่ของยาและอาหารจะทำหน้าที่ในการแก้โรคและให้คุณแก่ร่างกายโดยไม่มีอะไรมากีดขวาง

กิเลสกับธรรมของพระพุทธเจ้า ไม่จำต้องไปขึ้นอยู่กับกาลสถานที่และบุคคล มีหลักเหตุกับผลเท่านั้นเป็นที่สถิตอยู่แห่งธรรม ผู้ประกอบเหตุอย่างใดไว้ ผลต้องแสดงออกให้ผู้ทำรู้เห็นประจักษ์ใจทั้งฝ่ายดีและฝ่ายชั่ว โดยปราศจากสิ่งใด ๆ มีอำนาจมาตัดสินให้คะแนน ฉะนั้นปัญหาทั้งหมดจึงขึ้นอยู่กับผู้มุ่งต่อแดนพ้นทุกข์จะมุ่งหน้าต่อความเพียร อย่างไรจะถึงแดนแห่งวิมุตติประจักษ์ใจโดยลำดับ นั่นเป็นจุดที่มุ่งของผู้จะเป็นศิษย์ของตถาคตผู้ปรากฏเด่นแก่โลกเพราะความเพียรไม่ถอยหลัง และทรงพระสติปัญญาอันฉลาดรอบคอบทุกแง่ทุกมุม การนำสัตว์โลกและพระศาสนาจึงเป็นไปด้วยความสม่ำเสมอไม่เป็นสูง ๆ ต่ำ ๆ ลุ่ม ๆ ดอน ๆ ทรงมีพระเมตตาต่อเวไนยโดยทั่วถึงและสม่ำเสมอ แม้พระอาการเคลื่อนไหวก็ทรงเป็นไปในหลัก ของศาสดาตลอดกาล สมกับพระนามซึ่งเป็นที่เปิดเผยต่อโลกทั้งสามตลอดมา

ด้วยเหตุนี้คำว่า ลูกศิษย์ของพระตถาคต จึงควรคำนึงถึงอยู่เสมอทุก ๆ อาการที่เคลื่อนไหว และคำว่า พระ แปลว่าประเสริฐ ก็โปรดรักษาคุณภาพในความประเสริฐ

ของพระไว้ด้วยหลักพระธรรมวินัย จะเป็นพระผู้ที่มีความภาคภูมิต่อตนเอง แม้จะยังไม่ถึงความพ้นทุกข์ มรรยาทของพระโปรดให้แนบสนิทอยู่กับพระ อย่าปล่อยให้เรี่ยราดคละเคล้ากับสิ่งสกปรกซึ่งมิใช่ทางของพระ จะเข้าข้างในและออกไปสู่ข้างนอก โปรดมองดูพระของตนจะบกพร่องที่ตรงไหนบ้าง ถ้ารู้สึกว่าบกพร่องรีบแก้ไขพระของตนให้สมบูรณ์ทันที อย่าปล่อยให้ความบกพร่องนอนจมอยู่กับพระด้วยความนอนใจ และอย่ามองเห็นอะไรว่ามีคุณค่าและสวยงามยิ่งกว่าพระธรรมวินัยอัน เป็นเครื่องประดับพระให้สวยงามและทรงคุณภาพไว้อย่างสมบูรณ์ แม้จะโง่หรือฉลาดก็ขอให้อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัย อย่าเป็นผู้โง่หรือฉลาดเหนือหลักพระธรรมวินัย เช่นเดียวกับคนข้ามแม่น้ำ ย่อมเห็นเรือเป็นของสำคัญยิ่งกว่าตัวผู้อาศัยเรือ ผู้นั้นย่อมถึงฝั่งได้ด้วยความปลอดภัย ผู้จะข้ามแดนมหาสมมุติมหานิยมจำต้องอาศัยพระธรรมวินัยเป็นหลักยึดและเป็นเข็มทิศทางเดิน จะเป็นผู้งามด้วยมรรยาททุกอิริยาบถ และจะถึงฝั่งแห่งความเกษมได้โดยสมบูรณ์ เพราะฉะนั้น ทุกท่านควรสำเหนียกตัวเสมอ ไม่ควรรวนเรไปตามสิ่งยั่วยวนซึ่งมีอยู่ทุกแห่งหน ไม่ว่าในบ้านในป่าในเมืองนอกเมือง แม้ในตัวเราเองก็เต็มไปด้วยสิ่งเหล่านี้เหมือนกัน อย่าเข้าใจว่าข้างนอกชั่วข้างในดี จะเป็นการมองข้ามตัว และเป็นการเข้าข้างตัวโดยไม่รู้สึกว่าผิดจากหลักธรรมคือความเสมอภาคและรอบคอบในสิ่งทั้งปวง

เฉพาะอย่างยิ่ง การปฏิบัติทางด้านความสงบอันเป็นภาคพื้นของความสงบสุขยิ่งๆ ขึ้นไป โปรดถือเป็นข้อหนักแน่นประจำใจอย่าให้รวนเรจะกลายเป็นหลักลอยเกาะธรรมไม่ติด *ผู้กำหนดธรรมบทใด หรือพิจารณาอาการใดอันเป็นกองแห่งธรรมซึ่งมีอยู่ในตัวเรา โปรดทำความมั่นคงกับธรรมเหล่านั้นด้วยสติ อย่าคาดหมายมรรคผลนิพพาน เลยขอบเขตที่ตนกำลังทำอยู่ จะไม่มีผลดีอะไรเกิดขึ้น* ตามธรรมดาของใจย่อมคอยรับเรื่องอยู่เสมอ ไม่ว่าเรื่องดีเรื่องชั่ว เราเป็นผู้ควรแก่การฝึกฝนจิตของตนอยู่แล้ว จงนำจิตพาท่องเที่ยวและพักอยู่ในธรรมทั้งหลาย อันเป็นสถานที่

จะให้จิตได้รับความสงบรื่นเริงและแยบคายเป็นระยะ คือพาทำความสงบด้วยบทธรรมมีอานาปานสติเป็นต้น--ตามแต่จริตชอบ และพาท่องเที่ยวไปตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย โดยชี้ให้จิตรู้เห็นตามทางอสุภบ้าง ตามทางไตรลักษณ์บ้างตามโอกาสอันควร ใจเมื่อมีสติคอยควบคุมให้ทำงานเฉพาะที่เรากำหนดให้จะมีความรู้สึก กับงานที่ตนทำไม่ขาดวรรคขาดตอน เพราะไม่มีโอกาสเล็ดลอดออกไปทำการรับรู้กับอารมณ์อื่น ปรากฏเป็นความรู้สึกอยู่เฉพาะกับบทธรรมหรือสภาวะที่ตนกำหนดและพิจารณาอยู่เท่านั้น โอ-กาสนี้เป็นโอกาสที่จะรู้เห็นใจที่เคยฟุ้งซ่านหยั่งลงสู่ความสงบ และจะรู้เห็นใจที่เคยโง่ต่อตัวเอง ค่อยเปลี่ยนสภาพกลายเป็นใจที่ฉลาดขึ้นมาเป็นลำดับ เพราะสติและปัญญาคอยควบคุมและแนะนำแนวทางเดินโดยถูกต้อง

อนึ่ง การทำความสงบในคราวต่อไป โปรดยึดหลักที่เคยทำซึ่งได้รับผลมาแล้วเป็นทางเดิน โดยยึดบทธรรมและตั้งสติให้สัมพันธ์กันทุกขณะที่ทำ แต่อย่าไปยึดสถานที่และเวลาที่เคยทำได้รับความสงบมาแล้วนั้นมาเป็นอารมณ์ ใจจะเขวไปทางอดีตอนาคตไม่ปรากฏตัวเป็นปัจจุบัน แล้วจะหยั่งลงสู่ความสงบอีกไม่ได้ ตลอดความรู้ความเห็นที่ปรากฏขึ้นในเวลาจิตสงบซึ่งผ่านมาแล้ว ก็อย่าได้ยึดมาเป็นอารมณ์ในเวลานั้น เพราะสิ่งเหล่านี้เป็นส่วนภายนอกและเป็นอนิจจังไม่แน่นอน เพียงรู้เห็นแล้วก็ผ่านไปไม่ควรยึดมาเป็นอารมณ์ให้เกิดความขัดข้องแก่ใจเปล่า ๆ สิ่งที่ปรากฏทั้งนี้ย่อมเป็นเช่นเดียวกับสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่สองฟากทาง ซึ่งผู้เดินจะมองเห็นตามระยะทางแล้วผ่านไป ๆ เท่านั้น ลักษณะของความรู้ความเห็นซึ่งปรากฏขึ้นจากสมาธิโปรดทำความเข้าใจในทำนองเดียวกัน อย่าด่วนเห็นและยึดถือว่าเป็นสิ่งสำคัญยิ่งกว่าความสงบของใจซึ่งจะปรากฏขึ้นในขณะอบรม และอย่าด่วนปฏิเสธว่าเป็นสิ่งไม่มีสาระอะไรไปเสียทีเดียว เพราะสิ่งเหล่านี้ยังจะเป็นประโยชน์ในเวลาที่ควรเป็น สำ-หรับท่านผู้ฉลาดซึ่งเคยผ่านจนชำชองแล้ว จะนำออกใช้ตามนิสัยวาสนาของแต่ละรายซึ่งไม่เหมือนกัน

เบื้องต้นแห่งการอบรม โปรดทำความสนใจต่อความสงบให้มากกว่าเรื่องอื่นใด *และอย่าด่วนคาดผลล่วงหน้าในเวลากระทำการอบรมเพื่อความสงบแก่ใจ ความรู้สึกจะเคลื่อนจากจุดที่หมายซึ่งกำลังดำเนินให้เป็นไปอยู่ในวงปัจจุบัน จิตจะซ่านออกแสวงหาอารมณ์อันเป็นข้าศึกต่อความสงบ และจะไม่มีโอกาสก้าวเข้าสู่ความสงบได้เลย ฉะนั้น อุบายวิธีทำจิตให้เข้าสู่ความสงบได้ตามใจหวัง จึงควรสนใจในหน้าที่ คือ บทธรรมที่บริกรรมหรือลมหายใจซึ่งกำลังตามรู้อยู่เท่านั้น จิตเมื่อได้รวบรวมกำลังเข้าสู่จุดเดียว มีสติเป็นผู้ควบคุม จำต้องวิ่งเข้าสู่ความสงบจะเป็นอื่นไปไม่ได้ และทุกครั้งที่ทำ โปรดทำตนให้เป็นผู้ใหม่ต่อหน้าที่การงานของตนเสมอ อย่าทำความเคยชินด้วยอำนาจกิเลสคือตัวเกียจคร้านมักง่ายชักนำไป แต่ให้เป็นความเคยชินเพราะความชำนาญของใจที่มีความสงบเต็มที่แล้วจะกำหนดให้รวมลงได้ตามใจหวังและทุกเวลาที่ต้องการ* จะเป็นทางก้าวหน้าของผู้บำเพ็ญเพียร เรื่องความสงบสุขนับวันจะเปลี่ยนสภาพและก้าวหน้าขึ้นเป็นลำดับ โอกาสวาสนาก็นับวันจะอำนวย แม้ชีวิตจิตใจซึ่งเคยคับแคบขุ่นมัวเพราะความทุกข์ร้อนบีบบังคับ ก็เริ่มขยายตัวออกสู่ความกว้างขวางเบิกบาน มองดูทัศนียภาพซึ่งมีอยู่รอบ ๆ ตัวรู้สึกสดชื่นแจ่มใสคล้ายกับมีวิญญาณไปตาม ๆ กัน ประหนึ่งจะเป็นมิตรกับเรา เพราะบรรยากาศอันอบอวลไปด้วยความสงบสุข ซึ่งแสนจะลำบากยากจะประสบ ก็ค่อยกลับกลายมาเป็นสมบัติของใจผู้เคยเดือดร้อนรำคาญ กิเลสที่เคยมีอำนาจแสดงตนเป็นคนและเป็นพระบนใจก็เริ่มขยับขยายหาทางออก เพราะสันติธรรมเดินใกล้เข้ามาทุกทีจากความเพียรของวีรชนผู้กล้าตายในสงคราม คือการรบกับกิเลสซึ่งเป็นสงครามใหญ่ในแหล่งแห่งไตรภพ

เมื่อความสงบมีกำลังควรแก่ปัญญาแล้ว ผู้บำเพ็ญจึงควรสนใจทั้งสมาธิและปัญญาเพื่อถอดถอนอุปาทานของใจที่มีต่อสภาวธรรมเป็นขั้น ๆ ไป คำว่า ปัญญา คือความละเอียดถี่ถ้วน มีหน้าที่ตรวจตราทุกสิ่งที่เกี่ยวข้องกับตน ทั้งภายนอกภายใน

ให้รู้ถึงฐานความจริงของสิ่งเหล่านั้น ๆ แล้วถอนความกังวลออกเป็นชั้น ๆ เช่นการพิจารณาภายนอกภายในก็แยกออกดูตามอาการนั้น ๆ จนเห็นชัดด้วยปัญญาสักว่าเป็นเพียงอาการหนึ่ง ๆ ไม่มีสัตว์ บุคคล หญิง ชาย เคลือบแฝงอยู่ในอาการแห่งกายนั้นเลย ถ้ากำลังปัญญาเพียงพอแล้ว ไม่ว่าอาการส่วนใดและไม่ว่าจะอยู่ในที่เช่นไรจะรู้ถึงฐานความจริงได้โดยตลอด แต่การฝึกหัด สติ ปัญญา ต้องฝึกไปตามอาการแห่งธรรมทั้งด้านวัตถุและนามธรรม มีขันธ์เป็นฐานที่ตั้งแห่งการพิจารณาจนเกิดความชำนาญในตัวเอง ปรากฏเป็นสติปัญญาอัตโนมัติขึ้นมา คือหมุนตัวเองโดยไม่ต้องบังคับให้ทำงาน เช่นเดียวกับไฟได้เชื้อย่อมลุกลามไปเองฉะนั้น กิเลสอนุสัยซึ่งเป็นเชื้อของภพ–ชาติมีอยู่ภายในใจ สติปัญญาอัตโนมัติจะขุดค้นไม่มีการล่าถอยทั้งกลางวันกลางคืน สติปัญญาขั้นนี้ ผู้บำเพ็ญจะรู้สึกมีความรื่นเริงในกระแสแห่งธรรมทั้งฝ่ายละและฝ่ายบำเพ็ญเป็นอย่างยิ่ง และจะเห็นกำลังของสติปัญญาทำหน้าที่ถอดถอนกิเลสไปพร้อม ๆ กัน โดยไม่มีการอิดเอื้อนต่อสถานที่และกาลเวลา มีความพอใจต่อการขุดคุ้ยกิเลสอาสวะทั้งภายนอกภายในอย่างเต็มกำลัง ในอิริยาบถทั้งสี่จะเต็มไปด้วยความสนใจต่อทางหลุดพ้น เหมือนหนึ่งแดนแห่งวิมุตติพระนิพพานตะโกนร้องเรียก ปรากฏศัพท์สำเนียงที่เต็มไปด้วยความหวังและความเมตตาจะช่วยฉุดลากขึ้นมาจากหล่มลึกให้พ้นไปในขณะนั้น ฉะนั้น ความเพียรทุกประโยคของผู้บำเพ็ญด้วยความมุ่งมั่นต่อแดนหลุดพ้น จึงมีได้พรากจากสติกับปัญญา แทบจะกล่าวได้ว่าความเพียรของมหาสติมหาปัญญาเป็นผู้นำ

แต่การพิจารณาขั้นนี้มีนามธรรม คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นที่ทำงาน ตามจริตชอบในขันธ์ใด และขันธ์ใดเป็นผู้ก่อเหตุให้กระเทือนถึง สติ ปัญญา ขันธ์นั้นจะถูกพิจารณาก่อน และวิ่งถึงกันโดยตลอด ไม่มีขันธ์ใดจะไม่ถูกพิจารณา เพราะขันธ์เหล่านี้มีความเกี่ยวเนื่องกันอยู่โดยธรรมชาติ อันเป็นเหตุให้สติปัญญาหยุดตัวอยู่เพียงขันธ์ใดขันธ์หนึ่งไม่ได้ แม้จิตอวิชชาที่เคยมีอำนาจครองขันธ์และคอย

บังคับขันธ์นั้น ๆ ให้เป็นไปตามคำสั่งของตนมาตลอดอนันตกาล ก็เริ่มไหวตัวหาทางออก เพราะอำนาจของสติปัญญาซึ่งมีกำลังกล้า ตามขุดค้นอยู่ตลอดเวลา นับแต่ขันธ์เข้าไปถึงต้นเหตุอันเป็นที่เกิดขึ้นแห่งขันธ์และกิเลสทั้งมวล ทำการขุดคุ้ยคลี่คลายและถอยไปถอยมา เพื่อความเห็นแจ้งในหลักความจริงอันเป็นทางรู้เท่าและปล่อยวาง จิตอวิชชาก็ดี ขันธ์ทั้งหลายก็ดี ไตรลักษณ์ทั้งสามก็ดี จึงเป็นเป้าหมายและเป็นที่ทำงานของสติปัญญาขึ้นมาโดยหลักธรรมชาติ ปราศจากการกดขี่บังคับและความคาดคะเนใดๆทั้งสิ้น มีสติกับปัญญาเป็นหน้าที่ในวงแห่งธรรมทั้งสามไม่ขาดวรรคขาดตอนในทางความเพียรเช่นเดียวกับน้ำซับน้ำซึมอันไหลรินอยู่ทั้งหน้าแล้งหน้าฝน จนสามารถรื้อถอนอวิชชาอันเป็นรากเหง้าของวัฏฏทุกข์ออกจากใจได้โดยสิ้นเชิง เรื่องในไตรโลกธาตุที่เกี่ยวกับใจอันเป็นจุดรวมก็ยุติลงในขณะเดียวกัน ขันธ์ทั้งมวลอันเป็นธรรมเกี่ยวเนื่องกับไตรลักษณ์ ก็รู้ชัดว่าเป็นสภาพธรรมอันหนึ่ง ๆ ตามความจริงของตน และขันธ์ก็ดี สภาวธรรมทั่ว ๆ ไปก็ดี ไตรลักษณ์ก็ดี และศีล สมาธิ ปัญญาก็ดี ต่างก็เป็นความจริงโดยหลักธรรมชาติตามหน้าที่ของตน ๆ ขึ้นชื่อว่าความกังวลและความทุกข์มากน้อยซึ่งเคยบีบบังคับและกดถ่วงจิตใจมาเป็นเวลานาน ย่อมสูญสิ้นลงพร้อมกับอวิชชาสูญสิ้นไป ความสงสัยซึ่งเคยคิดว่าพระพุทธเจ้าตรัสรู้อยู่ที่ไหนและเวลาใดแน่นั้น ย่อมเป็นการแก้ปัญหาเหล่านี้ลงได้โดยสิ้นเชิง จากสถานที่ที่อวิชชาดับไปและสมัยที่พุทธะดวงมหัศจรรย์ผุดขึ้น อันเป็นสถานที่และเวลาอันแน่นอนตามหลักสัจธรรม เพราะพระพุทธเจ้าทรงบรรลุถึงความเป็นศาสดาเอกของโลก ก็ทรงบรรลุจากที่นี่ นอกจากนี้ผู้แสดงไม่มีความสามารถจะแสดงให้ท่านผู้ฟังทั้งหลายได้ฟังอย่างจุใจ เพราะไม่เคยไปเห็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ แม้แต่พระรูปพระโฉมของพระองค์ก็ไม่เคยได้เห็น ส่วนที่ได้เห็นได้เรียนและได้ปฏิบัติมาบ้างตามกำลังก็มีพระธรรมอันเป็นองค์แทนพระศาสดาเท่านั้น จึงได้นำมาแสดงให้ฟังเท่าที่สามารถ หาก

ท่านผู้ฟังยังมีความสงสัยไม่แน่ใจ ก็มีอยู่ทางเดียวคือ ต้องเตรียมออกเดินทางไปเที่ยวดูตามสถานที่อันเป็นที่แน่ใจ และจะยังความบริสุทธิ์ให้เกิดขึ้นในเวลาที่ได้เห็น แล้วนำเรื่องมาบอกเล่าให้บรรดาท่านผู้มุ่งหวังจะตาม เสด็จพระพุทธเจ้าซึ่งมี อยู่เป็นจำนวนมากทั้ง จะได้พากันไปรับเอาความบริสุทธิ์จากสถานที่นั้น

การแสดงทั้งนี้ โปรดทำความเข้าใจให้เป็น โอปนยิกธรรม จะนำความรู้ความฉลาดมาสู่ตนในขณะฟังและปฏิบัติ แต่อย่านำธรรมซึ่งเคยเป็นคุณต่อโลกอย่างมหาศาลมาเป็นข้าศึกและสังหารตนเอง จะเป็นโมฆบุรุษ ในวงแห่งสวากขาตธรรมและนิยยานิกธรรม ที่ตรัสสอนลงในหลักแห่งสัจธรรม อันมีอยู่ภายในกายในจิตของทุกท่าน เพราะสถานที่และกาลเวลาที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ ซึ่งเป็นทิฏฐานุคติของพุทธบริษัททั่ว ๆ ไปนั้น คนในโลกแดนแห่งพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก ต่างก็ทำความเคารพสักการบูชาประจำชีวิตของตน ๆ เช่น วิสาขมาสเป็นต้น แม้ผู้แสดงอยู่ ณ บัดนี้ ก็ไม่เคยปล่อยโอกาสให้มหามงคลกาลและสถานที่อันประเสริฐซึ่งเวียนมาครบรอบ ผ่านไปเปล่าโดยมิได้ระลึกถึงพระคุณของพระองค์ซึ่งเป็นยอดดวงใจของสัตว์โลก ไม่ว่าจะอยู่ ณ ที่ใด ต้องทำความระลึกบูชาอยู่เสมอ ตลอดวันอวสานแห่งชีวิต และยังรู้สึกเสียใจที่เกิดมาเป็นมนุษย์ทั้งชาติ ไม่มีโอกาสวาสนาอำนวย พอได้ไปกราบไปไหว้ถึงสถานที่ที่พระพุทธเจ้า ประสูติ ตรัสรู้ แสดงพระธรรมจักร และปรินิพพาน จึงขออนุโมทนาต่อท่านที่มีโอกาสวาสนาอำนวยได้ทำความอุตส่าห์ไปจนถึงที่ และได้ทำการกราบไหว้บูชาอย่างสมใจ ซึ่งนับว่าเป็นทัศนานุตตริยะอันหาที่เปรียบมิได้

การแสดงธรรมโดยการยกย้อนให้มีข้างในข้างนอก และให้มีอดีตอนาคตและปัจจุบันทั้งนี้ ก็เพื่อมุ่งหวังให้ท่านผู้ฟังเข้าใจในธรรมหลายชั้น ซึ่งจะเลือกถือเอาตามโอกาสและกำลังสติปัญญาของตน เพราะธรรมที่แสดงนี้จะปรากฏในมโนทวารของผู้บำเพ็ญในวันหนึ่งแน่ ๆ ถ้าไม่เขวจากหลักสวากขาตธรรม และยังจะรู้สถานที่

และเวลาอันแท้จริงของพระพุทธเจ้าและพระสาวกตรัสรู้ ประจักษ์ใจของผู้ปฏิบัติโดยไม่ต้องสงสัย ตามบทธรรมที่ประทานไว้ว่า ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นชื่อว่าเห็นเราตถาคต เพราะฉะนั้น ขอให้นักปฏิบัติทุกท่าน จงทำความพยายามเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ ด้วยข้อปฏิบัติอย่าให้เคลื่อนคลาดจากหลักธรรมที่ประทานไว้ จงเทิดทูนไว้ด้วยการสละเลือดเนื้อและชีวิตจิตใจเพื่อข้อปฏิบัติเป็นเครื่องตามเสด็จ ความสงัดวิเวกมีอยู่ ณ ที่ใด ไม่ว่าจะอยู่ใกล้หรืออยู่ไกล จงทำความมั่นใจและแสวงหาที่เช่นนั้นเป็นที่อยู่อาศัยเพื่อประกอบความเพียรโดยสะดวก และจงถือที่เช่นนั้นเป็นที่ตามเสด็จ และเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ คำว่า รุกฺขมูลเสนาสนํ เป็นต้นในอนุศาสน์ทั้งสี่ นั่นคือ ร่องรอยของพระพุทธเจ้าที่ทรงเหยียบไว้ จงตามเข้าให้ถึงพระองค์ตามร่องรอยที่ทรงเหยียบไว้ คือทรงปฏิบัติอย่างนั้น นับแต่วันเสด็จออกทรงผนวช ตลอดวันเสด็จปรินิพพานไม่ทรงลดละ พระธรรม คือ รอยพิมพ์พระทัยที่บริสุทธิ์ซึ่งเสด็จผ่านไปตามสายธรรมก่อนใคร ๆ ในโลก แล้วทรงกรุยหมายไว้จึงปรากฏเป็นธัมโมขึ้นมาให้เรากราบไหว้และปฏิบัติตาม สังโฆ คือ หมู่อริยบุคคลที่บริสุทธิ์เพราะข่ายคือพระธรรมของพระองค์ทรงสอนหมู่อริยสาวกเหล่านั้น ท่านก็เดินผ่านไปตามสายทาง รุกฺขมูลเสนาสนํ ตามเสด็จพระพุทธเจ้าตลอดวันนิพพานเช่นเดียวกัน สรณะของโลก ท่านชอบเสด็จประทับอยู่ตามสถานที่กล่าวมา ฉะนั้นจงพร้อมกันตามเสด็จตามร่องรอยที่ทรงเหยียบไว้มี ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา และขันติ เป็นเครื่องสักการบูชาพระองค์ท่าน ในอิริยาบถทั้งสี่อย่าให้เป็นโมฆะในทางความเพียร จะเป็นผู้หมดความกังวลทุกประเภทภายในใจจากสถานที่เช่นนั้นในวันหนึ่งข้างหน้าโดยไม่ต้องสงสัย

ในอวสานแห่งพระธรรมเทศนา ขอความสะดวกกาย สบายใจ ในการประกอบความเพียร และแดนแห่งความสมหวัง จงเป็นสมบัติของท่านทั้งหลายในเร็ววันเทอญ.

กัณฑ์ที่ ๙

พระธรรมเทศนา

ณ วัดป่าบ้านตาด อุดรธานี

วันที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๐๖

พระพุทธเจ้าผู้นำของสัตว์โลก เริ่มเป็นศาสดา คือแบบพิมพ์อันดีเยี่ยมของโลก มาแต่เริ่มเสด็จออกทรงผนวช ไม่ทรงกังวลเกี่ยวข้องกับพระราชฐานบ้านเมืองที่เคยปกครอง ทรงมุ่งบำเพ็ญเพื่อความเป็นศาสดาโดยถ่ายเดียว ไม่มีผู้กล้าเป็นกล้าตายถวายตัวเป็นอุปัฏฐากตามเสด็จในเวลาที่ทรงบำเพ็ญ มีป่าอันรกชัฏซึ่งใคร ๆ ไม่ต้องการเป็นที่อยู่ที่บำเพ็ญ จนถึงวันตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าขึ้นมา นับเป็นปฏิปทาที่ชอบยิ่งแต่ต้นมา แม้ได้ตรัสรู้แล้ว ก็ไม่เคยสาปแช่งสถานที่อยู่และการบำเพ็ญว่าไม่ถูกต้องและเหมาะสม ยังทรงส่งเสริมสถานที่และความเพียรตลอดมา การประทานพระโอวาทแก่สาวกก็ประทานเพื่อความไม่เกาะเกี่ยวกังวลกับสิ่งใด ๆ มีแดนแห่งวิมุตติหลุดพ้นแก่สาวกเป็นที่พอพระทัยในการสั่งสอน พระโอวาทเพื่อสาวกและนักบวชซึ่งทรงนามว่าศากยบุตร โดยมากทรงแสดงสถานที่วิเวก อันเป็นแดนแห่งความสงัด เพื่อศากยบุตรของพระพุทธเจ้าจะได้อยู่อาศัยบำเพ็ญตนด้วยความสะดวก สถานที่ดังกล่าวนี้ แม้ทุกวันนี้ก็คงไม่เป็นโมฆะสำหรับท่านที่มุ่งต่อแดนหลุดพ้นตามเสด็จ ยังจะให้ความปลอดภัยจากสิ่งรบกวนนานาชนิดอยู่อีกเช่นที่เคยเป็นมา ดังนั้นโปรดระลึกถึง พุทฺธํ ธมฺมํ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ของพวกเราที่พระองค์ทรงบำเพ็ญมา และแสดงธรรมแก่สาวกด้วย วิเวกธรรม บรรดาสาวกผู้มีความสนใจอย่างเต็มที่ซึ่งออกมาจากตระกูลต่าง ๆ พอได้สดับธรรมอันเต็มไปด้วยหลักเหตุผลจากโอษฐ์เท่านั้น จิตใจก็เต็มตื้นไปด้วยความยินดี เกิดศรัทธา ปสาทะ ความเชื่อเลื่อมใสฝังลงในจิตใจทันที เพราะฉะนั้น

ประโยคแห่งความเพียรของสาวก ตามที่ทราบมาปรากฏว่าไม่มีความท้อถอย และน้อมรับพระโอวาทด้วยความยินดียิ่ง ปฏิบัติตามทุกกรณีที่จะเป็นไปเพื่ออรรถธรรมที่ประทานไว้ การอยู่ก็สบาย การไปการมาก็สบาย การดื่มการฉันทุกอย่าง แม้จะอดอยากขาดแคลนในปัจจัยเครื่องอาศัยของพระ ซึ่งเป็นเพศที่เลี้ยงง่าย สาวกมีความพอใจในภาวะเช่นนั้น ไม่แสดงความกังวลกับสิ่งอาศัยจนเกิดเป็นอุปสรรคต่อความเพียรซึ่งเป็นจุดหมายสำคัญ และเพราะความมุ่งมั่นส่วนใหญ่อันเป็นต้นเหตุให้ออกมาจากตระกูลของตน ๆ เป็นหลักสำคัญที่จะให้มุ่งหน้าต่อความเพียร เพื่อสาวกขาดธรรมที่ตรัสไว้ชอบแล้วแก่สาวกนั้น ๆ การประกอบความเพียรทุก ๆ ประโยคก็เป็นไปเพื่ออรรถเพื่อธรรมและเพื่อวิมุตติหลุดพ้นจริง ๆ ไม่มีอะไรมาเคลือบแฝง ฉะนั้นการแนะนำสั่งสอนจึงเป็นการง่ายสำหรับผู้มุ่งต่อธรรมอยู่แล้ว

สถานที่พระพุทธเจ้าประทับก็ดี ที่สาวกอาศัยอยู่ก็ดี เมื่อสรุปแล้ว คือสถานที่สงัดปราศจากสิ่งรบกวนนั่นเอง เช่นเดียวกับสถานที่ผู้ปฏิบัติทั้งหลายแสวงหาและอยู่กันทุกวันนี้ คือร่มไม้ ชายภูเขา ในป่า ในถ้ำ ซอกห้วย หลังเขา ซึ่งเป็นที่ไม่รบกวนวุ่นวายจากสิ่งทั้งหลาย มีใจมุ่งต่อหลักธรรมอย่างแน่วแน่ว่า ทำอย่างไรจึงจะเป็นไปเพื่อความสิ้นสุดแห่งทุกข์โดยถ่ายเดียว ไม่ยอมให้เข็มทิศคือใจที่ตั้งไว้เฉพาะนิยยานิกธรรมเอนเอียงไปสู่ความเป็นอื่น มีความเข้มแข็งต่อการฝึกหัดดัดแปลงจิตใจให้หมุนไปเพื่อถูกทาง ทั้งนี้ เป็นทางที่พระพุทธเจ้าและสาวกทรงดำเนินมาแล้ว จึงสมกับพระนามว่าเป็นศาสดาของโลก มาเป็นลำดับ ไม่เพียงเป็นศาสดาเฉพาะความเป็นพระพุทธเจ้าเท่านั้น วิธีการทุกอย่างที่วางร่องรอยไว้และสาวกดำเนินมา ล้วนเป็นครูของพวกเรา จึงควรเรียกได้ว่าเป็นศาสดาทุกระยะที่พระพุทธเจ้าทรงเคลื่อนไหว และสาวกปฏิบัติ

ธุระหน้าที่ทุกอย่างที่จะพึงกระทำ โปรดคำนึงถึงครูเสมอ อย่าให้เคลื่อนคลาดจากหลักของพระพุทธเจ้าที่ทรงดำเนินมา **ใจ** *ตามธรรมดาจะต้องเสาะแสวงหาเรื่องเสมอ โดยมากก็เป็นเรื่องที่เคยชินมาแล้ว คือการเสาะเพื่อสั่งสมทุกข์ให้เกิด*

ขึ้น แล้วทำความเดือดร้อนแก่ตนเอง นี่เป็นกิจประจำวันของใจที่มีกิเลสเป็นเจ้าเรือน จะต้องเป็นเช่นนี้ การบำเพ็ญเพียรทุกประโยค จึงเป็นอุบายแก้ไขหรือถอดถอนสิ่งเหล่านี้ซึ่งทำหน้าที่รบกวนใจอยู่ทุกขณะ ให้ค่อยหมดไปเป็นลำดับ และพยายามกีดกันจิตใจซึ่งเคยเดินทางสายนี้มาแล้วจนเคยตัว ไม่ให้เพ่นพ่านออกไปตามทางสายเดิมที่เคยสั่งสมทุกข์ขึ้นมาทับถมตัวเองเป็นประจำ การประกอบความเพียรจะยากหรือลำบากแค่ไหน อย่าถือเป็นความทุกข์รำคาญยิ่งกว่าเรื่องที่จะเกิด—ตายอยู่ในโลกนี้ไม่มีสิ้นสุด

การเกิด—ตายของทุกรูปทุกนาม ไม่ว่าสัตว์ บุคคล หญิง ชาย ไม่มีใครจะด้อยกว่าใคร รวมแล้วเรียกว่านับไม่ได้ด้วยกัน จึงไม่สามารถจะนำเรื่องภพ เรื่องชาติของท่านผู้ใดใครผู้หนึ่งมาเป็นหลักฐานยืนยันว่า ท่านผู้นี้เป็นผู้ได้เกิด—ตายมากกว่าเพื่อนมนุษย์และสัตว์ในวงแห่งไตรโลกธาตุนี้ เพราะความเกิด—ตายซ้ำ ๆ ซาก ๆ ไม่มีเวลาหยุดยั้ง ทั้งหมุนไปและเปลี่ยนมาอยู่เช่นนี้ จนไม่สามารถจะทราบว่า เงื่อนต้นและเงื่อนปลายของภพของชาติอยู่ที่ไหนนั้น มันเป็นความสลับซับซ้อนกันมาตลอดอนันตกาล แต่ก็เป็นเรื่องภพเรื่องชาติของเราแต่ละท่านแต่ละราย ทำกงจักรประเภทเบิดแล้วบีดไม่ได้ใส่ตัวเอง จึงเป็นกองทุกข์ประเภทดับไม่ลง เราจึงบ่นว่าเป็นทุกข์อยู่ทุกซอกทุกมุม ทั่วทั้งไตรภพจึงเป็นภพที่เต็มไปด้วยความบ่นของผู้มีภพ—ชาติซึ่งยังแก้ไม่ตก และเป็นความกังวลเรื่องรำคาญยิ่งกว่าเรื่องใด ๆ ในโลก

ฉะนั้น การพยายามแก้ไขเรื่องใหญ่โตนี้ จงอย่าถือว่า เป็นภาระหนักเกินกำลังของผู้จะพยายามไปให้พ้นภัย จะทำให้เราเกิดความอิดหนาระอาใจต่อความเพียรของตน ความหลงร่องรอยของตนที่ผ่านมานี้ เป็นเรื่องสำคัญมากยิ่งกว่าเรื่องอื่นใด พระพุทธเจ้าจึงให้นามว่า อวิชชา คือความหลงเรื่องของตนเองเท่านั้น เรื่องเกิดกับเรื่องตาย ไม่ใช่เป็นเรื่องจะบกพร่องในสัตว์และสังขาร เป็นเรื่องมีอยู่ประจำไตรภพ คือมีอยู่ประจำสัตว์—และสังขารทุกรูปทุกนามบรรดาที่มีวิญญาณครอง ย่อมเป็นไปอยู่

เช่นนี้ทั้งท่านและเรา ดังนั้นเรื่องของภพของชาติของแต่ละรูปละนาม จึงไม่มีใคร สามารถจะนับอ่านได้ว่า มีจำนวนเท่าไร เกิดมาแต่ละภพละชาติ โปรดทราบว่า คือ การหาบกองทุกข์ขึ้นมานั่นเอง เริ่มทุกข์มาแต่แรกเริ่มเกิดจนถึงวันสลาย จะไม่มี บกพร่องในเรื่องของทุกข์ ติดต่อเป็นพืดตลอดสาย ล้วนแต่เรื่องทุกข์ซ้ำทุกข์อยู่ในคน ๆ เดียว ถ้าเป็นตัวหนังสือก็อ่านไม่ออก เพราะเขียนย้ำลงในบรรทัดเดียวกัน ทุกข์ย้ำทุกข์ ทุกข์ซ้อนทุกข์ ซ้อนกันไปซ้อนกันมาจนหาที่แก้ไขไม่ได้ และอ่านตัวเองไม่ออก แม้จะเป็นผู้วางร่องรอยทุกข์ไว้ ก็ไม่สามารถจะทราบได้ว่าตนเคยทุกข์มากมากน้อย เพราะแต่ละภพละชาติจะต้องมีทุกข์ซับซ้อนกันอยู่เช่นนี้ทุกภพทุกชาติไป ที่นี่ยังภพซ้อนภพ ชาติซ้อนชาติ วัฏฏะซ้อนวัฏฏะไหลมารวมอยู่ในบุคคล ๆ เดียว มีมากเหลือประมาณ ไม่สามารถจะทราบได้แม้แต่รายเดียวสำหรับเราทั้งหลาย แล้วเรายังจะสงสัยเรื่องเกิด—ตายนี้ว่าจะกลายเป็นความวิเศษเลอเลิศอะไรต่อไปอีกเล่า จึงไม่ควรจะนอนใจในความเพียรเพื่อแก้ไขเรื่องเกิด—ตายของตน ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่โตมากมายในไตรภพ ความหลงร่องรอยความเป็นมาของตน มันเป็นเหตุทำตัวให้หมุนไปเวียนมาไม่มีเวลาจบสิ้นลงได้ เช่นเดียวกับกังหันถูกลมพัดให้หมุนตัวอยู่ทั้งวันทั้งคืน ควรจะนำมาพิสูจน์กับเรื่องภพ—ชาติของตน จะเป็นอุบายช่วยเสริมปัญญาเพื่อหาทางออกจากโลกันตะของความเกิด—ตายบ้าง

การตำหนิติโทษความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากสาเหตุที่กล่าวแล้ว จะไม่มีผลดีอะไรเกิดขึ้นเลย นอกจากจะเป็นการเสริมเรื่องให้ทุกข์เกิดเพิ่มปริมาณขึ้นเท่านั้น เรื่องเกิด—ตายก็ต้องหมุนไปตามเข็มทิศของวัฏฏจักรที่ชี้ไว้ จะไม่เป็นไปตามคำตำหนิติชมของผู้ใด เช่นเราเป็นผู้เกิดผู้ตาย ผู้ก่อความทุกข์ทรมานทับถมตนเอง แต่ไม่ทราบเรื่องของตนว่าเคยเป็นมาท่านองนี้กี่ครั้ง เพราะเหยียบแล้วเหยียบเล่าจนไม่ทราบร่องรอยที่เหยียบไว้ว่าเป็นรอยไหนแน่ มิหนำยังมีความเคลือบแคลงสงสัยหรือเชื่อดิ่งลงไปตามความชอบใจก็มี ว่าตายแล้วสูญไม่ได้เกิดเป็นอะไรต่อไปอีก ดังนี้ก็ตาม แต่กฎของความจริงแล้ว จะไม่เป็นไปตามความคาดคะเนหรือสุ่มเดาของใคร ต้องหมุนไปตามเหตุปัจจัยพาให้เป็นไป

เรื่องความเป็นมาทั้งนี้ ถ้าเป็นทำนองเรามาจากบ้านซึ่งเคยอยู่ จะเป็นจังหวัด มณฑล ตำบลอะไรก็ตาม แต่ก็พอจำแนวทางที่ตนมาได้เป็นระยะ ตลอดความสุขความทุกข์ในการเดินทาง หากการหวนระลึกภพชาติของตนได้บ้างดังคนเดินทาง ก็พอมีเงื่อนพิจารณาความสุข—ทุกข์ที่เป็นมากับภพชาตินั้น ๆ และพอมีทางแก้ไขตัดทอนวัฏฏะให้สั้นเข้า แต่นี่จำร่องรอยที่เหยียบผ่านมาไม่ได้เลย ทำนองเราเป็นคนเขียนเอง แต่เราอ่านตัวหนังสือเราไม่ออก และยังมีทางปฏิเสธว่าตนไม่ได้เขียนก็ได้ (เข้าในลักษณะว่าตนไม่เคยเกิด และไม่เคยตาย ในวงของวัฏฏะ) ทั้งนี้ ท่านเรียกว่า **อวิชชา** *คือไม่รู้ทั้งอดีตของตนที่เป็นมาแล้ว ไม่รู้ทั้งอนาคตของตนซึ่งจะเป็นไปข้างหน้า และไม่รู้ปัจจุบันของตนที่กำลังเป็นอยู่ เพราะมาด้วยอวิชชา และอยู่ด้วยอวิชชา เพราะตัวเหตุคือใจมันเป็นอวิชชาทั้งดวง* เรื่องจึงเป็นอย่างนั้น ถ้าอวิชชากับใจยังเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันอยู่ตราบใด เรื่องของภพชาติ เรื่องความเกิดความตาย เรื่องความสุขความทุกข์ซึ่งจะผสมคลุกเคล้ากันนี้ จะต้องมีอยู่ทุกสัตว์และบุคคลตราบนั้น โดยที่ใคร ๆ จะปฏิเสธไม่ได้ผล ฉะนั้น โปรดทราบไว้ตามหลักความจริงซึ่งมีอยู่ในสัตว์และสังขารบรรดาที่มีวิญญาณครองทุกประเภท ต้องเป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ทั้งนั้น

การไปการมา ไม่มีร่องรอยจะมาได้ที่ไหน ไม่มีเหตุปัจจัยจะหมุนตัวไปได้อย่างไร เรื่องการเกิดการตายก็ต้องมีเหตุปัจจัยเป็นเครื่องหมุนให้เป็นไป ไม่มีเหตุผลจะปรากฏตัวขึ้นมาได้อย่างไร เช่น เรื่องตาย ต้องเป็นมาจากความเกิด ความเกิดต้องเป็นผลสืบเนื่องมาจากความผลักดันภายใน คือ อวิชชา ตัณหา นั้นเอง ก็อวิชชา ตัณหา เราเคยได้เห็นและได้อ่านในคัมภีร์ แต่ตัวจริงของอวิชชาแท้นั้นอยู่ที่ไหน ที่ท่านจารึกไว้ในคัมภีร์นั้นเป็นชื่อของอวิชชา เป็นชื่อของกิเลสตัณหา แต่ไม่ใช่ตัวกิเลสตัณหาอันแท้จริง ธรรมชาติที่แท้จริงนั้น คือตัวของเราแต่ละท่านแต่ละรายความไม่ทราบเรื่องของตนทั้งที่ตนเป็นอวิชชาอยู่ทุกขณะ และทุกภพทุกชาติ นี่ท่านเรียกว่า อวิชชาอันแท้จริง โปรดอย่ามองข้ามอวิชชา ความหมุนของใจที่มีอวิชชาผลัก

ดันออกมา จึงกลายเป็นกิเลสตัณหาไปเรื่อย ๆ โดยให้นามว่า กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ทั้งสามนี้เป็นกิ่งก้านสาขาของอวิชชา ผู้วางร่องรอยของวัฏฏะไว้ เมื่ออวิชชายังเป็นเจ้าอำนาจครองใจอยู่ ใครจะปฏิเสธเรื่องภพ เรื่องชาติว่าไม่มีไม่เป็นย่อมไม่ได้ เพราะไม่ใช่ฐานะที่ผู้นั้นจะทำได้ตามอำนาจความต้องการของตน เพราะฉะนั้น การประกอบความเพียรเพื่อรื้อถอนภพชาติอันเป็นร่องรอยของตนเที่ยวเหยียบย่ำไว้ทุกหนทุกแห่งและทุกภพทุกชาติจนมาถึงบัดนี้ จึงไม่ควรถือเป็นความยากลำบากจนเห็นว่าเป็นของเหลือวิสัย สำหรับผู้มุ่งจะไปให้พ้นจากโลกันตะแห่งภพชาติอันนี้

บ่วงแห่งวัฏฏทุกข์อันนี้ เราอย่ามองไปกว้างและไกลเกินตัวของวัฏฏะที่ซ่อนอยู่และการปฏิบัติธรรมก็อย่ามองโลกว่า กว้างเกินไป แคบเกินไป สูงเกินไป และต่ำเกินไป ดีเกินไป ชั่วเกินไป โง่เกินไป ฉลาดเกินไป นอกจากจะมองดูโลกซึ่งมีอยู่กับตัวของเราอย่างสมบูรณ์ว่า กว้างก็กว้างอยู่กับผู้นั้น คือกว้างจนไม่สามารถจะอ่านความเป็นมาของตนได้ ลึกจนไม่สามารถจะหยั่งรู้เรื่องของตนได้ สูงจนไม่สามารถจะเอื้อมมือปลดเปลื้องออกมาได้ ในความเป็นมาแห่งกิเลสตัณหาของตน แคบหรือละเอียดจนมองไม่เห็นเงื่อนไขซึ่งควรจะแก้ไขโดยวิธีใด โลกมันรวมอยู่ที่นี่ทั้งหมด บรรดาไตรภพอย่าเข้าใจว่ามีอยู่ในที่อื่นใด สิ่งบังคับจิตใจซึ่งควรจะรื้อถอนออกให้หมด มันมีอยู่ที่ดวงใจอวิชชานี้ดวงเดียวเท่านั้น โปรดทำความสนใจพิจารณาและแก้ไขกันลงที่นี่ จะเห็นร่องรอยของตนที่เคยเหยียบย่ำมาที่ไหนบ้าง เช่นเดียวกับเรามาจากสถานที่ต่าง ๆ จนถึงที่หมายแล้วคิดย้อนหลังกลับคืนตามเส้นทางที่มา ก็ทราบได้ว่า มาที่นั้นมีความลำบากยากเย็น มาที่นั้นมีความร่มเย็นเป็นสุข ตลอดที่อยู่อาศัยอาหารปัจจัย เป็นความสะดวกกายสบายใจ จนมาถึงที่นี่ ก็การชำระแก้ไขสิ่งปกปิดกำบังตนเอง ได้แก่อวิชชา ให้หมดไปเป็นลำดับ ย่อมมีทางมองเห็นร่องรอยที่เคยเหยียบย่ำไว้ในสงสารซึ่งซ้ำรอยกันตลอดมาได้โดยลำดับ ทั้งเป็นฝ่ายภพชาติและความสุขความทุกข์ซึ่งควรจะรู้ได้จากใจผู้เคยเป็นมา และจะเห็นร่องรอยที่เคยเหยียบไว้นั้นว่า

เป็นไปจากไหนแน่และใครเป็นตัวร่องรอยที่แท้จริงซึ่งเที่ยวเหยียบไว้ในที่และภพต่าง ๆ นั้น แล้วจิตจำต้องตามกระแสร่องรอยนั้นเข้ามาสู่ธรรมชาติคือจิตอวิชชานี้ผู้เดียว

แต่การพิจารณาธรรมทั้งหลายซึ่งอธิบายมาแล้ว ไม่ใช่พิจารณาเพื่อยึดมั่นถือมั่นในสิ่งใด และเพื่อความแพ้ความชนะในสิ่งใดทั้งนั้น แต่เพื่อทำความเข้าใจกับตนให้ถูกต้อง แล้วจะได้เห็นเรื่องตนอย่างแจ่มชัดจากสิ่งต่าง ๆ ซึ่งจิตเคยเกี่ยวข้อง เพราะความหลงเรื่องของตัวอันเป็นบ่อให้เกิด—ตาย ไม่จบสิ้น แล้วจะได้ย้อนความรู้สึกเข้ามาสู่จุดใหญ่อันเป็นป่าช้าแห่งภพ—ชาติอันสำคัญ เพราะฉะนั้น การพิจารณาภายนอกก็เพื่อจิตภายใน การพิจารณาภายในก็เพื่อจิตโดยตรง เพราะเป็นเรื่องส่อถึงธรรมชาตินี้ทั้งนั้น ทั้งใกล้ ทั้งไกล ทั้งดี ทั้งชั่ว ทั้งอดีต อนาคต ธรรมชาตินี้จะไม่มีความพอดีในเรื่องอุปาทาน ถือได้ทั้งดีทั้งชั่ว ทั้งรักทั้งชัง ไม่ใช่สิ่งนั้นชั่วหรือคนนั้นไม่ชอบใจจะหมดความกังวลในสิ่งนั้น คนนั้น หามิได้ ยิ่งคนไหนทำให้มีความเจ็บปวดแสบปวดร้อนภายในใจมาก อุปาทานยิ่งไปถือมั่นในคนนั้นมาก และมีความรักใคร่กับคนไหนใจก็มีอุปาทานในคนนั้นมาก ไม่ว่าหญิงว่าชาย วัตถุสิ่งใดที่เข้าใจว่าเป็นของดีและน่ารัก อุปาทานความยึดมั่นถือมั่นต้องมีในสิ่งนั้นทันที ทั้งนี้ มันเป็นเรื่องของใจดวงเดียวซึ่งเป็นเจ้าโกหกมารยาอยู่ภายใน จึงพาให้เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในวงล้อมของวัฏฏะมาหลายกัปนับไม่ได้

ที่กล่าวมาทุกแง่ทุกมุมของเรื่อง มันเป็นเรื่องของแต่ละท่าน โปรดพิจารณาโทษของตนที่เป็นมาอย่างโชกโชน *การเห็นโทษและตำหนิโทษของใครก็ไม่สำเร็จประโยชน์ และไม่สามารถทำกิเลสให้หมดไปจากใจดวงนี้ รักใคร่หรือเกลียดชังใคร ก็ไม่มีผลดีเกิดขึ้น นอกจากจะรักตน ตำหนิติชอบตน และแก้ไขตนเองซึ่งเป็นผู้ผิดเท่านั้น จะเป็นทางออกจากความผิดเป็นขั้น ๆ ทั้งภายนอกภายใน* นอกนั้นจะเป็นทางสั่งสมกิเลสขึ้นทุกระยะที่ความเคลื่อนไหวของใจแสดงตัวออกไป การทำสิ่งใด จงทำด้วยความจงใจ อย่าให้มีความเผอเรอในกิจการนั้น ๆ แม้ที่สุดปัดกวาดลานวัด ก็ขอให้มีสติจดจ่ออยู่กับไม้กวาดและอาการเคลื่อนไหวของตน นี่คือผู้บำรุงสติ

ประกอบความเพียร เรียกว่าเป็นผู้มีความเพียรอยู่ตลอดเวลา สติและความเพียรเหล่านี้แล จะกลายเป็นเครื่องมือสำคัญ สามารถแปรรูปเป็นมหาสติมหาปัญญาได้ การฝึกหัดทำความรู้สึกตัวและนึกคิดไตร่ตรองดูเหตุผล หยาบ ละเอียด ข้างนอก ข้างในก็เพื่อแก้จิตดวงเดียวนี้ ความเคลื่อนไหวทุก ๆ อาการอย่าให้เป็นโมฆะทางความเพียร ให้มีสติกำกับความตั้งใจไว้อยู่เสมอ อย่าประมาทนอนใจโดยเห็นภพชาติเป็นของเล็กน้อย เพราะผู้เห็นเช่นนั้น จะเป็นผู้แบกกองทุกข์ตลอดกาลไม่มีวันและโอกาสจะปลงลงได้

โปรดทำความพยายามแก้ปมหลงทั้งรู้ ๆ นี้ให้ได้ เพราะปมนี้เป็นปมที่หนาแน่นมาก ในไตรโลกธาตุจะมีอยู่ปมเดียว คือจิตอวิชชานี้เท่านั้น ,ถ้าปมนี้ยังไม่แตกไปเสีย เรื่องภพชาติและกองทุกข์ทั้งมวลจะเป็นเรื่องของคนนั้นโดยตรง *ขึ้นชื่อว่า* **ทุกข์** *แล้วจะไม่เที่ยวอาศัยและอยู่ที่ไหน นอกจากบนร่างกายและจิตใจของคนและสัตว์เท่านั้น* ถนนหนทางกว้างแคบสั้นยาว และบ้านเรือนตึกห้างร้านตลาดที่ทำไว้ เรื่องของทุกข์จะไม่ไปก้าวเดินและอาศัยอยู่ตามสถานที่เหล่านั้น แต่จะมาท่องเที่ยวและอาศัยอยู่บนร่างกายและจิตใจของคนและสัตว์ จนกว่าสภาพเหล่านี้จะถูกทำลายเสียด้วยอนิจจ-ธรรม แตกกระจายลงสู่อนัตตาธรรม คือความว่างจากสัตว์บุคคลหญิงชายเสีย นั่นแลกองทุกข์จึงจะย้ายครอบครัวไปตั้งบ้านใหม่ แต่ก็ตั้งบนจิตใจและร่างกายของคนและสัตว์อยู่นั่นเอง แล้วเราจะเห็นว่าอะไรเป็นทุกข์ในโลกนี้ เมื่อเรื่องทั้งหมดบรรดาทุกข์ในไตรโลกธาตุกลับมาเป็นเรื่องของเราคนเดียวเช่นนี้ เวลานี้เรากำลังตกอยู่ในวงล้อมของทุกข์ จะหาทางออกด้วยวิธีใดจึงจะมีหวังรอดพ้นไปได้ ในวงแห่งไตรภพเป็นวงล้อมเราคนเดียว คนเกิดสติปัญญาขึ้นเพราะความจนตรอก เราจะนำสติ ปัญญา ศรัทธา ความเพียรมาใช้หรือจะยอมจำนน ปัญหานี้เกิดขึ้นเฉพาะหน้าเรา และเราเป็นผู้จะตอบปัญหาข้อนี้ให้กระจ่างขึ้นกับใจ แล้วคว้าเอาความพ้นภัยมาครองบนจิตใจ

จึงควรเห็นว่า วัฏฏะของใจเป็นปัญหาอันใหญ่ยิ่งในแหล่งโลกธาตุ ไม่มีปัญหาใดจะเทียบเท่า พระพุทธเจ้าทุก ๆ องค์ก็ดี สาวกของพระพุทธเจ้าทุก ๆ องค์ก็ดี ทรงทุบต่อยปมแห่งวัฏฏจักรให้แตกกระเด็นไปจากใจแล้ว จึงปรากฏเป็นผู้ประเสริฐ

ของโลกโดยสมบูรณ์ เช่น พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ โลกทั้งหลายกราบอย่างสนิทติดใจ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ ธรรมที่บริสุทธิ์ผุดขึ้นจากจิต ในขณะที่ปมวัฏฏะแตกไป โลกได้กราบสนิทติดใจฝากเป็นฝากตายจริง ๆ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ผู้ทุบต่อยอวิชชาอันเป็นปมของวัฏฏจักร ให้แตกกระจายไปจากใจ จึงเป็นสรณะอันสมบูรณ์ของโลก รวมแล้วเรียกว่า พระรัตนตรัย คือแก้ววิเศษสามดวง อันเป็นหัวใจของโลกทั้งสาม

นี่คือผู้หมดร่องรอยที่จะมาสู่ภพสู่ชาติอันเป็นต้นเหตุของทุกข์ทั้งมวล นี่คือผู้หมดวัฏฏะจริง ผู้นี้เป็นผู้ไม่เกิดจริงและเป็นผู้ตัดสะพานของทุกข์ได้จริง ผู้นี้เป็นผู้สูญจากความเกิดทั้งมวลจริง ๆ ไม่ได้สูญเพียงคำพูดคาดคะเนแต่ความเกิดและความตายยังเต็มกายเต็มใจ คำว่า สูญของพุทธะ และสังฆะที่เป็นสรณะของโลกนั้น ท่านสูญอย่างนี้ คำว่า **เรือง** แล้วเป็นสูญสิ้นโดยประการทั้งปวง ไม่สามารถจะเข้าไปตั้งบ้านตั้งเรือนเป็นที่อยู่อาศัยในจิตของท่านได้อีก นี่คือผู้ประเสริฐโดยหลักธรรมชาติด้วย เป็นผู้ประเสริฐของโลกทั้งสามด้วย เพราะการทำลายกรงขัง คือ อวิชชา ซึ่งหนาแน่นยิ่งกว่าภูเขาทั้งลูกที่ได้สั่งสมตัวมาเป็นเวลาหลายกัปนับไม่ได้ จนไม่มีอะไรจะสามารถทำลายได้ นอกจากคุณงามความดีที่ผู้มุ่งหวังจะตามเสด็จพระพุทธเจ้าแล้วอุตส่าห์บำเพ็ญให้เป็นไปในกาย วาจา ใจของตนเท่านั้น วัฏฏะจะเกรงกลัวเฉพาะบุคคลผู้เช่นนั้นเท่านั้น นอกนั้นเขาจะไม่กลัวใครในโลก ยิ่งผู้มีความเห็นและพูดว่า ตายแล้วสูญ นั่นยิ่งเป็นการส่งเสริมวัฏฏะให้มีกำลังหมุนตัวเอง ผู้นี้และจะเป็นสถานที่อยู่อาศัยเป็นเครื่องไม้เครื่องมือ และเป็นห้องน้ำครัวไฟของวัฏฏะเป็นอย่างดี

เวลานี้เราทุกท่าน มุ่งหน้ามาอย่างเต็มใจ เพื่อการปฏิบัติแก้ไขตนเอง โปรดทราบว่า เวลานี้เราคือเครื่องจักรของวัฏฏทุกข์ อย่างเต็มตัว อย่าพากันประมาทนอนใจในความเพียร อันเป็นเหมือนเรือจะพาข้ามมหาสมุทรทะเลหลวงอันเต็มด้วยห้วงน้ำคือตัณหาอาสวะ ซึ่งจะล้นฝั่งแห่งความเพียรอยู่แล้ว รีบบำรุงความเพียรอันเป็นเหมือนทำนบให้มีความแน่นหนา และมีระดับสูงกว่าน้ำจะไหลผ่านออกได้ กิเลสอาสวะมิใช่

กระรอกกระแต พอจะกระโดดข้ามไปได้ นอกจากเราจะเป็นผู้เปิดช่องหรือทำลายทำนบ คือความเพียรเสียเอง เรื่องของความเพียรเพื่อวิดน้ำออกจากเรือ จงเป็นผู้หนักแน่นและตึงเครียดตลอดเวลาโดยมีสติเป็นเครื่องปกครองรักษา พิจารณาด้วยความรอบคอบรอบรู้ อย่าให้ความเผอเรอและอ่อนแอเข้าไปตั้งบ้านเรือนในจิตใจ จะเป็นความเคยตัวและเสียนิสัยของผู้มุ่งต่อความจริงซึ่งรออยู่ทุกเวลา ตามปกติ จิตเป็นผู้เคยต่ออารมณ์ที่เป็นข้าศึกอยู่แล้ว นอกจากสติกับปัญญาซึ่งกลมเกลียวกับความเพียรแล้ว จะไม่มีทางแก้ไขจิตดวงนี้ให้หายพยศได้ วิธีใดเป็นไปเพื่อความสงบสุขปรากฏขึ้นกับใจ นั่นเป็นวิธีที่ถูกต้อง อาการใดที่แสดงออกจากใจ เป็นการสั่งสมอารมณ์ให้จิตฟุ้งซ่านและขุ่นมัว โปรดทราบว่า นั่นคือทางของกิเลสวัฏฏะ ไม่ใช่ทางพระนิพพาน แม้จะไม่มีเครื่องหมายประกาศไว้ ก็โปรดทราบทันทีว่า นั่นคือทางผิดตามลักษณะตัดสินธรรมวินัย เราผู้ทรงไว้ซึ่งธรรม คือลักษณะตัดสินธรรมวินัย จะไม่ทราบความเคลื่อนไหวของตนว่าถูกหรือผิดได้อย่างไร ต้องทราบกันทีนี่และแก้ไขกันที่นี่

อนึ่ง ไม่เคยปรากฏว่า ผู้มีความเพียรกล้าเพราะการรักษาสติและการใคร่ครวญด้วยปัญญา ได้มีการแตกสลายตายไป พอจะให้คนรุ่นหลังมีทางคิดเพื่อปลีกตัวหาทางแก้ไขลดความเพียรเพื่อพ้นภัยอันจะเกิดจากเหตุนี้ หากเป็นได้เช่นนั้น พระพุทธเจ้าก็คงไม่ได้เป็นศาสดาสอนโลก เพราะความเป็นพระพุทธเจ้าเป็นขึ้นมาจากความเพียร ธรรมที่เกิดจากความเพียรของพระองค์ ยังประทานย้ำรอยลงอีกว่า วิริเยน ทุกฺขมจฺเจติ คนพ้นทุกข์ไปได้เพราะความเพียร ไม่ทรงสอนว่า คนตายเพราะความเพียร พอจะให้เกิดความกลัวกัน เพราะฉะนั้น เราเป็นลูกศิษย์ของพระตถาคตจึงไม่ควรกลัวตายเพราะความเพียรกล้าต่อแดนพ้นทุกข์ ไม่ใช่กล้าแบบคนที่ชื่อเขาว่า "นายกล้า" แต่ตัวเขาเองเป็นคนขี้ขลาดหวาดกลัวเช่นนั้น แต่กล้าเผชิญกับเหตุที่เกิดขึ้นทั้งภายนอกและภายใน อันเป็นปัจจัยให้เกิดสติปัญญาอุบายเปลื้องตนจากสิ่งนั้น ๆ ทุกระยะที่มีสิ่งเกี่ยวข้อง เรื่องสติกับความเพียรขอให้ติดกันเป็นพืดอยู่ทุกเวลา อย่าให้เสียกาลที่ผ่านไป จะกลาย

เป็นสติที่ทันต่อเหตุการณ์ทุกด้าน เราจะพาก้าวไปทางสมาธิ ความสงบ หรือจะพาก้าวไปทางปัญญา สติ จะเป็นผู้ควบคุมงานทั้งนี้ให้เป็นไปเพื่อความสำเร็จสมความปรารถนา เช่นกำหนดลมหายใจ ก็ให้มีสติรู้สึกลมจริง ๆ ลมจะเข้าสู่ความละเอียดขนาดไหนก็ให้รู้เรื่องเป็นระยะ ๆ ไป จนปรากฏว่า ลมหายใจหมดไม่มีอะไรเหลือเหลืออยู่เฉพาะธรรมชาติความรู้อันเดียวเท่านั้นก็ให้ทราบชัดที่ใจ เรื่องความสงบและความแยบคายทางปัญญาแล้ว เราจะหาไม่ได้ที่ไหนนอกจากวงของสติ เพราะสติเป็นธรรมคุ้มกันความเสียหายทุกด้านอันจะเกิดขึ้นเพราะความเผอเรอ เราอย่าเข้าใจว่าตนจะโง่อยู่ตลอดกาล เพราะอำนาจของความกล้าโดยมีสติตามรักษา และเพราะความเพียรนี้แล จะพาเราให้มีความเฉลียวฉลาดรอบตัวจนสามารถเอาตัวรอดพ้นไปได้จากดงหนาทึบอันแสนจะผ่านไปได้โดยยากนี้ ฉะนั้น เราทั้งคนขอให้เป็นเรื่องของสติหมดทั้งร่าง จะมีการเคลื่อนไหวทางภายนอกภายในหรือไม่มีการเคลื่อนไหว แต่สติขอให้มีประจำตัวทุกขณะอย่าให้ขาดวิ่นไป เมื่อพยายามบำรุงได้เช่นนี้ สมถะก็ดีวิปัสสนาก็ดี จะปรากฏร่างขึ้นมาอย่างง่ายดายและรวดเร็ว คำว่า สมถะหรือวิปัสสนาเป็นสิ่งทำได้ยากนั้นเป็นตัวผลซึ่งถูกเพ่งเล็งมากกว่าเหตุ แต่ตัวเหตุ คือ สติ ซึ่งเป็นจุดควรเพ่งเล็งก่อนอื่น รู้สึกจะขาดความสนใจ ผลคือสมถะและวิปัสสนาซึ่งควรจะได้จึงพลาดไปไม่สมประสงค์

ดังนั้น ท่านนักปฏิบัติผู้มุ่งผลทั้งสมถะและวิปัสสนาโดยสมบูรณ์ กรุณาสนใจในตัวเหตุคือ สติ ด้วยดี แล้วนำไปใช้ในกิจทั้งสองให้ปรากฏผลสมบูรณ์ขึ้นมา การดำเนินสมถะ ก็จะเป็นความสงบประจักษ์ใจจนเต็มภูมิของสมถะ การดำเนินวิปัสสนาก็จะก้าวไปอย่างเต็มภูมิ เมื่อสติได้ไปปักหลักอย่างแน่นหนาแล้ว เมื่อถึงขั้นละเอียดแล้ว จะเห็นความเปลี่ยนสภาพของใจ ความเปลี่ยนสภาพของสติที่เคยขาดวรรคขาดตอน และความเปลี่ยนสภาพของปัญญาที่มีความแยบคายต่อตนเอง กลายเป็นสติที่ติดกันเป็นพืดและกลมเกลียวกันกับปัญญาไปในตัว จิตก็ดี สติก็ดี ปัญญาก็ดี คล้ายกับว่าเป็นอันเดียวกัน เพราะความรู้สึกถึงไหน สติกับปัญญาจะต้องไปพร้อม ๆ กัน โดยมได้

บังคับ แต่เป็นเพราะความเคยชินที่เคยฝึกหัดมาแต่ต้นเป็นลำดับ คำว่า สมถะ และวิปัสสนา ที่เคยวาดภาพไว้ จะมารวมประจักษ์อยู่กับใจผู้เคยวาดภาพ ต้องการดำเนินสมถะตามโอกาสที่ควร ย่อมปรากฏขึ้นตามเวลาที่ต้องการ และถอนออกมาได้ตามประสงค์ จะทำหน้าที่วิปัสสนาย่อมปรากฏเป็นวิปัสสนาขึ้นมาตามสิ่งที่มาสัมผัส และตามสภาวะทั่ว ๆ ไป ทุกสิ่งที่มาเกี่ยวข้องกับความรู้สึกย่อมกลายเป็นวิปัสสนาไปตามขั้นของปัญญาที่พาให้เป็นไป ขึ้นชื่อว่า วิปัสสนาที่ควรแก่เหตุการณ์แล้ว ไม่ว่าข้างนอก ไม่ว่าข้างใน จะกลายเป็นเรื่องวิปัสสนาไปตามปัญญา โดยมีไตรลักษณ์เป็นภาชนะสำหรับรับไว้จากปัญญาที่เห็นแจ้งแล้วปล่อยมือลงในหลักความจริง ความรู้รอบและปล่อยวางของปัญญาจะเป็นไปทุกระยะ ไม่มีกลางวัน กลางคืน ยืน เดิน นั่ง นอน เว้นแต่หลับเท่านั้น แต่โดยมากผู้ปฏิบัติมักจะรู้เรื่องของกายและปล่อยวางอุปาทานในกายก่อน สภาวะภายนอกทั่ว ๆ ไปก็พลอยได้รับการปลดปล่อยจากอุปาทานไปตาม ๆ กัน

ปัญญา ย่อมเดินไปตามสายทางที่ยังมีอุปาทานเป็นเชื้อแฝงอยู่ เช่นกายส่วนหยาบของขันธ์ทั้งห้า อุปาทานของใจไม่มาอาศัยอยู่แล้ว ปัญหาแห่งการพิจารณาก็พักไป แล้วยังมีนามขันธ์สี่ คือ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ยังเป็นที่ยึดอุปาทานของใจ ปัญญาย่อมเดินไปตามสายของนามขันธ์ พิจารณาเก็บม้วนลงในภาชนะ คือไตรลักษณ์ โดยสิ้นเชิง อุปาทานถอนตัวออกจากนามขันธ์สี่ เพราะเมืองขึ้นซึ่งเคยครองอำนาจ ตกไปเป็นสมบัติของไตรลักษณ์ กองอุปาทานที่เคยแผ่กระจายออกไปทั่วไตรภพเพราะอำนาจอวิชชาบังคับออกไปให้เที่ยวยึดอำนาจในสิ่งทั้งปวง ถูกปัญญาเที่ยวตามขับไล่ให้ม้วนกองทัพกลับคืนสู่บ้านเดิมคือ วัฏฏจิต และร้องเรียนความจำเป็นที่ถูกขับไล่มาให้อวิชชาหัวหน้าแห่งไตรภพทราบ เพื่อหาทางต่อสู้และแก้ไขจนสุดขีดของผู้เคยเรืองอำนาจในสามภพ แต่ปัญญาซึ่งได้ฝึกเพลงรบทาง **วิวัฏฏะ** มาจนเกรียงไกร ไหนจะหยุดการรบเพียงเท่านั้น แล้วยอมตัวให้เขาลบลายมืออย่างหรือ ขั้นสุดท้าย ปัญญาพร้อมศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ยกขบวนเข้าล้อมนครหลวง ซึ่งยัง

เหลืออยู่เพียงเมืองเดียวเท่านั้น ปิดประตูเมืองทั้งห้า คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ไว้อย่างมิดชิด พร้อมทั้งเจ้าหน้าที่รักษาประตู คือ สติ ไม่ให้คนภายในออก ไม่ให้คนภายนอกเข้ามาเกี่ยวข้อง (ไม่ให้อารมณ์ภายในภายนอกมาประสานกัน) แล้วทำการค้นนครหลวงเพื่อหาตัวผู้ก่อเกิด และบัญชางาน ให้ความไม่สงบ เป็นไปอยู่ตลอดกาลในวงภายใน ก็ไปพบพระยาจิตราช ผู้เรืองอำนาจในไตรภพมีนามว่า เจ้าอวิชชา ปัญญาจึงฟาดฟันหั่นแหลกไม่มีอะไรเหลืออยู่เป็นซากแห่งสมมติ แม้ปรมาณู เมื่อเจ้าอวิชชาผู้ให้ความร่มเย็นแก่กิเลสอุปาทานทั้งปวงสิ้นไปแล้ว กองทัพกิเลสทั้งมวลก็แตกกระจายหายสูญไปตาม ๆ กันหมด ปรากฏธรรมิกราชขึ้นเรืองอำนาจแทน กลายเป็นแดนเกษมขึ้นมาในขณะเดียวเท่านั้น ขณะนั้นเรียกว่าขณะน้ำดับไฟบรรลัยกัลป์ไหม้โลก เมื่อสงครามอันใหญ่หลวงได้ยุติลงแล้วด้วยความมีชัยของนักรบผู้กล้าตาย ใจที่เคยอยู่ใต้อำนาจของวัฏฏะก็หลุดลอยขึ้นมาเป็นอิสระโดยลำพัง จะนั่งจะนอนหรือจะอยู่ที่ไหนก็เป็นสุข การปฏิบัติต่อขันธ์ซึ่งยังครองตัวอยู่ก็ปฏิบัติกันไปโดยความรู้จักประมาณ มีความพอดีประจำตน มองโลกมองธรรมย่อมเป็นโลกเป็นธรรมไปตามความจริงทุกอย่าง ไม่ยกตนข่มโลกและไม่ยกโลกมาทับถมตัวเอง

ธรรมที่กล่าวมาทั้งนี้ เราจะเห็นว่าเป็นเรื่องท่านผู้ใด นอกจากเป็นเรื่องของเราโดยตรง และจะปฏิบัติต่อตนเองตามที่อธิบายมานี้ ฉะนั้น โปรดนำธรรมที่แสดงนี้ เข้าไปเป็นหลักใจ และปฏิบัติให้สุดขีดสุดแดน อย่ามัวมาคำนึงในร่างซึ่งพร้อมที่จะแตกอยู่ทุกขณะที่ลมหายใจยุติลง สิ่งที่จะ*เป็นสาระอย่างยิ่ง คือความเพียรเพื่อลบร่องรอยแห่งภพชาติของตนให้หมดสิ้นไปจากใจ* เพราะอำนาจของสติปัญญาที่มีความสมบูรณ์เต็มที่แล้ว

ธรรมที่ประทานไว้ว่า **เตสํ วูปสโม สุโข** ความระงับดับซากของวัฏฏทุกข์ภายในใจ จะกลายมาเป็นเรื่องภายในใจของทุกท่านที่มีความเพียร ในวันหนึ่ง โดยไม่ต้องสงสัย

จึงขอยุติธรรมเทศนาเพียงเท่านี้ เอวํ

กัณฑ์ที่ ๑๐

พระธรรมเทศนา

ณ วัดป่าบ้านตาด อุดรธานี

วันที่ ๒๕ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๖

เราได้เกิดมาในท่ามกลางสมบัติแห่งความเป็นมนุษย์อันสมบูรณ์ในร่างกายโปรดทราบว่าเป็นผู้มีพ้นเพมาแล้ว เพราะมนุษย์ที่เกิดมาเพียงในนามว่า "มนุษย์" แต่ขาดตกบกพร่องอวัยวะอันเป็นสมบัติของมนุษย์ มีจำนวนมาก เนื่องจากไม่ถึงพร้อมด้วยมนุษยสมบัติ คือ ไม่มีอวัยวะอันสมบูรณ์ บ้าเสียจริตวิกลต่าง ๆ ทางแห่งมนุษย-สมบัติคือต้นเหตุอันดี จึงควรจะเป็นมนุษย์อันสมบูรณ์แบบได้ ไม่เช่นนั้นแม้จะเกิดมาก็สักแต่ว่านามมนุษย์เท่านั้น ส่วนอาการทุกส่วนแห่งร่างกายของคนผู้นั้นจะไม่เป็นเหมือนมนุษย์ในโลกทั่ว ๆ ไปเลย ดังที่เคยปรากฏในที่ต่าง ๆ ซึ่งเป็นที่น่าทุเรศสงสารและขยะแขยงเหลือประมาณ

ภูมิของสัตว์ที่เป็นไปตามกำเนิดและกรรมของเขา ก็เนื่องจากกรรมที่ทำไว้ในอดีตไม่สม่ำเสมอ เพราะฉะนั้น กำเนิดของสัตว์ที่ปรากฏขึ้นแต่ละภพละชาติจึงไม่สม่ำเสมอกัน ทั้งที่อยู่อาศัยและความเป็นไปในชีวิตประจำกำเนิดนั้น ๆ มีความลำบากฝืดเคืองและสะดวกสบายต่างกันตามกรรมนิยม ยิ่งเป็นกำเนิดของสัตว์ดิรัจฉานด้วยแล้ว ยิ่งมีความทุกข์ตลอดทั้งวันทั้งคืน ไม่เหมือนมนุษย์เรา แม้จะมีความทุกข์ก็ยังดีกว่าเขา แต่ถึงอย่างนั้น มนุษย์เราก็ไม่ควรดูถูก เหยียดว่าเขาเป็นสัตว์ต่ำช้าไปเสียทีเดียว เพราะสัตว์บางประเภทและบางรายยังมีคุณสมบัติที่น่ารักใคร่สงสาร และอาจมี

นิสัยวาสนาประจำใจเช่นมนุษย์เรา หรืออาจยิ่งกว่ามนุษย์เราเป็นบางราย แต่เพราะเหตุแห่งกรรมที่เขาทำไว้ในบางครั้งบางสมัย ซึ่งเป็นจุดต่ำที่จะบันดาลให้เขาเสวยกรรมของตนในภพชาตินั้น ๆ ซึ่งแสดงให้เราเห็นประจักษ์ตาประจักษ์ใจ แต่กรรมของสัตว์ไม่ว่าเขาหรือเรา ไม่ใช่จะต่ำช้าเลวทรามตลอดไปโดยถ่ายเดียว จำต้องมีส่วนดีส่วนชั่วผสมกันอยู่ตามคราวโง่และคราวฉลาดของผู้ทำ เมื่อพ้นจากกรรมประเภทนั้นแล้ว เขาอาจจะได้เสวยกรรมดีที่ตนทำไว้เช่นเดียวกับมนุษย์เรา หรืออาจจะมีโอกาสได้รับความสุขและมีอำนาจวาสนาสูงกว่ามนุษย์เราก็เป็นได้ ฉะนั้น *พระพุทธเจ้าจึงทรงสั่งสอนว่า ไม่ให้ประมาทวาสนาของกันและกันที่ตนเห็นว่าต่ำ* แม้จะต่างกันโดยกำเนิด วิทยฐานะ ตระกูล คุณสมบัติ บริษัท บริวาร สมบัติเครื่องใช้มากน้อยเพราะกรรมที่สัตว์แต่ละรายทำไว้ไม่เหมือนกัน แม้ตัวเราเองก็ไม่สามารถจะกำหนดรู้ได้ว่า ได้ทำอะไรไว้บ้าง และที่เกิดมาเป็นมนุษย์นี้ได้ผ่านกำเนิดอะไรมาบ้าง และเป็นมาในภพชาตินั้น ๆ นานเท่าไร ได้รับความสุขความทุกข์อย่างไรบ้างกว่าจะมาถึงภพ–ชาติปัจจุบันนี้ ฉะนั้น เรื่องของสัตว์ที่เขาเสวยกรรมดี–ชั่ว สุข–ทุกข์ในภพ–ชาตินั้น ๆ จึงไม่ควรประมาท เขาอาจมีโอกาสผ่านพ้นกรรมประเภทนั้น ๆ ก้าวขึ้นสู่แดนแห่งความเกษมภายในใจในวันหนึ่งเหมือนมนุษย์เรา

ท่านให้ชื่อว่า **วัฏฏะ** ก็คือความหมุนเวียนแห่งกรรมดีกรรมชั่วในตัวของแต่ละสัตว์และบุคคลนั่นเอง เพื่อเตือนให้ผู้นั้นรู้สึกเรื่องของตัว แล้วจะมีโอกาสหาทางแก้ไขให้เรื่องยุ่งเหยิงของวัฏฏะภายในใจมีเวลาสิ้นสุดลง มิได้หมายสิ่งอื่นใดซึ่งปราศจากจิตวิญญาณ คือความรับรู้ในตัวและเรื่องของตัว สิ่งที่ไม่มีใจครอง เช่น ต้นไม้ ภูเขา พระอาทิตย์ พระจันทร์ เป็นต้น แม้เราจะให้นามเขาว่า เขาเป็นวัฏฏะ เพราะมีความหมุนเวียนเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกับสิ่งที่มีใจครองก็ตาม แต่เขาไม่มีความรู้สึกในเขาเองว่าได้เปลี่ยนแปลงหรือได้ถูกเปลี่ยนแปลงไป แม้จะเป็นเช่นนั้นไปกี่กัปกี่กัลป์ก็ไม่มีความรู้สึกสุขทุกข์ดี–ชั่วอะไรเลย ผลสุดท้ายตัววัฏฏะก็มาอยู่ที่ผู้ไปปรุงแต่งและไปให้ชื่อให้นามเขา สิ่งที่มีใจครองก็คือมนุษย์และสัตว์ ประเภทนี้มีความรับรู้ประจำตัว

ตลอดเวลาที่ใจยังครองอยู่ ดังนั้น เชื้อแห่งวัฏฏะและตัวของวัฏฏะที่แท้จริงจึงมีอยู่ที่จุดนี้ เมื่ออาการของกายและใจแสดงความเคลื่อนไหวอย่างไรออกมา เวทนาทั้งสามคือ สุข—ทุกข์ และเฉย ๆ จึงติดตามออกมาด้วยทุก ๆ ขณะที่เวทนาได้มีโอกาส เพราะฉะนั้น คำว่า ทุกข์จึงมีเต็มไปทุกอาการที่กายและใจเคลื่อนไหว เพราะกายกับอาการของใจเป็นสถานที่แปรสภาพอยู่ตลอดเวลา คำว่า อนัตตา จึงหาสัตว์บุคคลในกายและใจไม่ได้ ผู้หลงไปปักปันเขตแดนเอาสภาพเหล่านี้ว่าเป็นตนเป็นของตน จึงผิดหวังและเกิดความรุ่มร้อนขึ้นภายในใจทั้งท่านและเรา อยู่ที่ไหนไปที่ใดปรากฏแต่เรื่องความทุกข์ของสัตว์และบุคคล จนไม่ปรากฏสถานที่ร่มเย็นแม้ที่หนึ่ง ควรจะกล่าวได้ว่าโลกรุ่มร้อน คือ โลกของพวกเราผู้มีกิเลสภายในใจด้วยกัน พากันบ่นทั้งวันทั้งคืนก็ไม่เคยปรากฏว่าได้ผ่านพ้นจากทุกข์ไปได้แม้แต่รายเดียว ทั้งนี้ เพราะผู้ก่อทุกข์และผู้บ่นว่าทุกข์ก็คือเราเสียเอง การก่อไฟและใส่ฟืนเข้าในเตาไฟไม่หยุด แต่จะบังคับไม่ให้ไฟแสดงเปลวและความร้อนมันก็เป็นไปไม่ได้ ก็การก่อทุกข์และส่งเสริมทุกข์ด้วยวิธีผิดจากหลักธรรม แต่จะบ่นให้ทุกข์ดับไปย่อมเป็นไปไม่ได้เช่นเดียวกัน

ความเป็นมาทั้งนี้ มิใช่จะเป็นมาเพียงภพเดียวชาติเดียว วันเดียว เดือนเดียว ปีเดียว ในสัตว์บุคคลเพียงรายเดียว แต่เป็นเช่นเดียวกันทั่วทั้งไตรโลกธาตุสำหรับผู้มีอวิชชา—ตัณหา ครองดวงใจจนไม่มีใครสามารถคณนานับได้ ว่าเงื่อนต้นเงื่อนปลายแห่งวัฏฏะภายในใจของแต่ละรายอยู่ที่ไหน ถ้าจะว่ายืดยาวก็ยาวจนสุดความสามารถของผู้ท่องเที่ยวในวัฏฏะจะมองเห็นฝั่งแห่งความเป็นมาของตน ว่าลึกก็ลึกจนไม่สามารถเห็นเหตุที่เป็นมาของตน ว่าเป็นมาจากอะไรและเป็นมาแต่เมื่อไร น้ำในมหาสมุทรแม้จะลึกก็ยังพอหยั่งทราบความลึกของมันด้วยเครื่องวัดชนิดต่าง ๆ ส่วนจิตที่มีความลุ่มหลงปิดบังเป็นวัฏฏะหมุนรอบตัวอยู่ทุกขณะนั้น ไม่มีใครจะสามารถรู้ได้ ถ้าสูงก็ไม่มีใครจะสามารถอาจเอื้อมรู้ได้ว่า ความเป็นมาทั้งนี้มีความพอกพูนตัวเองมากเท่าไร นับแต่ภพกำเนิดที่แรก ของสัตว์และบุคคลผู้หนึ่ง ๆ จนมาถึงบัดนี้ ที่ตายแล้ว

เกิด และเกิดแล้วตาย นำอัตตภาพของตนมารวมและกองกันขึ้นจะสูงประมาณเท่าไร เข้าใจว่า แผ่นดินอันแสนกว้างนี้จะไม่มีที่บรรจุศพของคนและสัตว์ แม้เพียงรายเดียวซึ่งประมวลมารวมไว้ เพราะฉะนั้น เรื่องวัฏฏะจึงเป็นสิ่งที่รู้ได้ยาก สำหรับวิสัยของพวกเราผู้กำลังโง่ต่อเรื่องของตัวอยู่ ณ บัดนี้ แต่มิใช่เป็นสิ่งที่เหลือวิสัยไปเสียทีเดียว สำหรับผู้สนใจใคร่ต่อธรรม ซึ่งเป็นเข็มทิศแนวทางดำเนินที่พระพุทธเจ้าทรงเห็นผลประจักษ์พระทัยมาแล้ว และได้ประทานไว้แล้ว ผู้มุ่งต่อความหลุดพ้นจะได้ดำเนินตามก็พระธรรมแปดหมื่นสี่พันพระธรรมขันธ์ ล้วนแต่เป็นแนวทางดำเนินเพื่อความดับทุกข์ทั้งสิ้น

เราผู้มีโอกาสวาสนาพอประมาณ ได้อุบัติเกิดมาเป็นร่างมนุษย์มีอวัยวะสมบูรณ์ทั้งนี้ เป็นผลสืบเนื่องมาแต่ ปุพเพกตปุญญตา คือเคยสั่งสมคุณงามความดีสืบทอดกันมาเป็นลำดับ จนปรากฏผลเป็นผู้มีคุณค่ายิ่งกว่าสัตว์ทั้งหลายนับว่าเป็นผู้มีคุณค่าอันดับหนึ่ง อันดับต่อไป โปรดพยายามนำเอาผลกำไรอันเกิดจากความดีนี้ เป็นต้นทุนหมุนหาความดี ได้แก่การบำเพ็ญทาน ศีล ภาวนาให้มีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นภายในกาย วาจา ใจ ก็จะเพิ่มพูนความดีขึ้นไปอีกไม่มีสิ้นสุด แม้ยังจะมีการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสารอยู่ เราก็พอมีทางหลีกเลี่ยงจากความทุกข์ได้พอประมาณ และมีโอกาสประสบสุขในวงของสัตว์ผู้มีความทุกข์เช่นเดียวกับเราจนกว่าจะถึงจุดหมายปลายทาง คือ ความพ้นทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง แต่ผู้มีความมุ่งหน้าพยายามแก้ไขตนให้พ้นจากทุกข์ในชาติปัจจุบันนี้ จะไม่ขอมาสู่กำเนิดอันเป็นภพเกิดแล้วต้องตายในโลกทนทุกข์ทรมานนี้แล้ว ผู้นั้นโปรดมีเข็มทิศ คือใจมุ่งมั่นต่อความเพียร การรักศีลก็ไม่มีสิ่งใดจะรักยิ่งไปกว่า แม้ชีวิตจิตใจก็ยอมพลีได้เพื่อศีลที่รักยิ่งนั้น ไม่ยอมล่วงเกินฝ่าฝืนทั้งที่แจ้งและที่ลับ ทางด้านสมาธิ คือการอบรมใจเพื่อความสงบ ปราศจากข้าศึกอันเป็นเหตุที่จะบ่อนทำลายความสุขภายในใจ ก็พยายามอบรมให้เกิดมีขึ้นด้วยความเพียรไม่ลดละ การอบรมใจเพื่อความสงบ จะกำหนดอาการส่วนใดส่วนหนึ่งในร่างกาย หรือจะกำหนดใจตามรู้ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายก็ดี จะ

กำหนดธรรมบทใดบทหนึ่ง มี พุทโธ เป็นต้นที่ถูกกับจริตของตนก็ดี หรือจะกำหนดลมหายใจเข้าออกซึ่งปรากฏอยู่กับตัวทุกขณะก็ดี จงเป็นผู้มีสติรอบคอบ รอบรู้กับอาการแห่งธรรมที่ตนกำหนดพิจารณาอยู่ จนปรากฏเป็นปัจจุบันจิต ปัจจุบันธรรม คือ จิตกับบทธรรมสัมปยุตกันอยู่ด้วยสติทุกขณะที่ทำการอบรม อย่าให้พลั้งเผลอ จนปรากฏว่า จิตกับธรรมเป็นอันเดียวกัน ไม่มีการแตกแยกจากกันแม้ขณะเดียว จะเป็นไปเพื่อความสงบ และพ้นทุกข์ไปโดยลำดับในชาตินี้โดยไม่ต้องสงสัย ที่อันซึ่งเป็นสถานที่จะรับรองโดยถูกต้องนั้น จะไม่มีนอกไปจากหลัก ศีล สมาธิ ปัญญา ที่ทำงานอยู่ในวงแห่งธรรมดังกล่าวแล้ว

สภาพทั่ว ๆ ไป เช่นสัตว์ บุคคล ต้นไม้ ใบหญ้า ย่อมมีสถานที่และพ่อแม่เป็นแดนเกิด *ส่วนพระธรรม คือความบริสุทธิ์เป็นขั้น ๆ ย่อมเกิดจากศีล สมาธิ ปัญญา หรือ ทาน ศีล ภาวนา* ที่ผู้บำเพ็ญอบรมให้มีขึ้นในตน นับแต่ทางกาย วาจาเข้าถึงจิตใจ แม้จะเรียกว่า ศีล สมาธิ ปัญญา หรือ ทาน ศีล ภาวนา เป็นพ่อแม่ คือแดนที่เกิดแห่งมรรคผลนิพพาน ก็คงไม่ผิด เพราะเป็นสมมติประเภทหนึ่ง เทียบกันได้กับโลกสมมติทั่ว ๆ ไป คำว่า พระโสดาบัตติมรรค โสดาบัตติผล สกิทาคามิมรรค สกิทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล และ อรหัตตมรรค อรหัตตผล ทั้งนี้ย่อมเกิดขึ้นจากต้นเหตุ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นสมุฏฐานทางดี ฉะนั้น ศีล สมาธิ ปัญญา รวมทั้งส่วนหยาบส่วนกลางและส่วนละเอียด จึงเป็นแดนเกิดแห่งคุณธรรม คือ โสดาบัตติมรรค โสดาบัตติมรรคเป็นแดนเกิดแห่งคุณธรรมคือโสดาบัตติผล สกิทาคามิมรรค เป็นแดนเกิดแห่งสกิทาคามิผล อนาคามิมรรคเป็นแดนเกิดแห่งอนาคามิผล อรหัตตมรรคเป็นแดนเกิดแห่งอรหัตตผล อรหัตตมรรคกับอรหัตตผลซึ่งเป็นธรรมสมบูรณ์ด้วยกันแล้วนั่นแล เป็นคุณธรรมควรรับรองธรรมอันประเสริฐ คือนิพพานหนึ่งให้ปรากฏขึ้นมาในขณะเดียวกัน การกล่าวนี้เพื่อท่านผู้ฟังจะได้เทียบเคียงทางหลักเหตุและผลซึ่งอาศัยกันเกิดขึ้น และจะได้ทราบว่าทุกสิ่งย่อมมีเหตุเป็นแดนเกิดทั้งนั้น มิได้เกิดขึ้นมาอย่างลอย ๆ ตามที่พวกเราหรือบางรายเข้าใจกัน

อนึ่ง ธรรมทั้งหลาย นับแต่เหตุจนถึงผล โปรดทราบว่ามีต้นเหตุไปจากตัวเรา เพราะฉะนั้น เราทุกท่าน เวลานี้พร้อมอยู่แล้วที่จะเป็นผู้สามารถผลิตเหตุอันดีด้วย กาย วาจา ใจ เพื่อผล เป็นเครื่องตอบแทนประจักษ์ใจเป็นลำดับ โปรดอย่ามีความท้อใจต่อความเพียร และโปรดระงับใจทันทีที่เห็นว่าการบำเพ็ญเพียรเป็นความทุกข์ยากลำบาก เพราะขนาดการประกอบความเพียรเพื่อการหลุดพ้นจากทุกข์ ยังถือว่าเป็นของลำบากแล้ว การเวียนเกิดเวียนตายในภพน้อยภพใหญ่ทั้งที่หาบกองทุกข์ไม่มีประมาณในภพนั้น ๆ เรายังจะรับอาสาสมัครโดยถือว่าเป็นของเล็กน้อย ก็เท่ากับเราฟ้องร้องและตัดสินตัวเองให้ติดคุก ไม่มีวันพ้นโทษออกได้เท่านั้นเอง

คนผู้ห่วงใยตัวเอง โดยเกรงจะได้ความทุกข์เดือดร้อน จึงควรยกเหตุผลเป็นเครื่องตักเตือนตนเอง อย่าให้เรรวนทั้งด้านจิตใจและความประพฤติ ปฏิบัติต่อตนเองโดยความสม่ำเสมอ กิจการที่เห็นว่าจะเป็นประโยชน์ ไม่ว่าทางโลกทางธรรม และไม่ว่าจะหนักหรือเบา ย่อมมุ่งผลสำเร็จเป็นที่ตั้งโดยทางความเพียร เพื่อกิจการนั้น ๆ สำเร็จลงได้ตามใจหวัง ไม่คำนึงถึงความยากลำบากอันเป็นเครื่องตัดรอนความเจริญที่ตนจะพึงได้รับจากกิจการนั้น ๆ เฉพาะอย่างยิ่งคือความทุกข์ประจำขันธ์ซึ่งเนื่องมาจากการเกิดการตาย ต้องเป็นความทุกข์อันแสนกังวลโดยทั่วหน้ากัน และทุกข์ยิ่งกว่าความทุกข์ในเวลาทำความเพียรเป็นไหน ๆ เรายังผ่านมาได้จนถึงปัจจุบันนี้ ฉะนั้นโปรดอย่าเข้าใจว่า การเกิดตายอยู่ในไตรโลกธาตุนี้ จะมีส่วนใดชิ้นใดประเสริฐเลิศยิ่งกว่าการพยายามหลีกพ้นไปเสีย หากไตรโลกธาตุอันเป็นที่คุมขังบรรดาสัตว์ผู้หลงติดอยู่ เป็นของประเสริฐแล้วไซร้ พระพุทธเจ้าก็ไม่จำเป็นจะบำเพ็ญพระองค์เพื่อความหลุดพ้น และไม่จำเป็นสั่งสอนสัตว์เพื่อความหลุดพ้นไปตามพระองค์ คำว่า พุทฺธํ ธมฺมํ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ก็ไม่เป็นธรรมจำเป็นที่บรรดาสัตว์จะน้อมกายวาจาใจเข้ามาพึ่งอาศัยเพื่อหลบภัย เพราะคนและสัตว์โลกเป็นผู้เต็มไปด้วยของประเสริฐอยู่แล้วภายในโลกและภายในตัว แต่หาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะจะโลกไหนก็ตาม ชื่อ

ว่า *โลกเกิด* แล้ว ต้องเป็น *โลกตาย* ทั้งนั้น เรื่อง **ทุกข์** ต้องเป็นสิ่งคลุกเคล้ากันกับความเกิด ความตาย โดยจะแยกกันไม่ออกตลอดกาล โปรดอย่าพากันสงสัยการเกิดการตายซึ่งฝังอยู่กับตัวเราว่าจะเปลี่ยนสภาพไปเป็นอื่น เมื่อการเกิดการตายยังคงมีอยู่พอที่จะทำตนให้ประมาทนอนใจ และติดอยู่กับยาพิษเครื่องล่อลวงเหล่านี้

หลักประกันคุณภาพแห่งธรรมให้ปรากฏผลเป็นลำดับ นับแต่ขั้นต่ำจนถึงขั้นสูงสุดนั้น โปรดถือตามหลักธรรมที่เคยอธิบายให้ท่านผู้ฟังทราบหลายครั้งแล้วว่า *หลักปัจจุบันเท่านั้นเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง เราพิจารณาเรื่องอดีตที่ผ่านมาแล้วจะเป็นเรื่องใดก็ตาม โปรดน้อมเข้ามาสู่วงปัจจุบัน คือ ตัวเราเสมอ จะเกี่ยวกับเรื่องอนาคตก็โปรดน้อมเข้ามาสู่วงปัจจุบันเทียบกับเรื่องตัว เพราะเรื่องอดีตอนาคตเป็นเรื่องของไตรลักษณ์ และเรื่องของไตรโลก ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับเราทั้งนั้น* เช่นความวิโยคพลัดพรากจากสัตว์และสังขารอันเป็นที่รักเป็นต้น มันเป็นเรื่องกองทุกข์และเป็นเรื่องเกี่ยวกับเรา ซึ่งมีทางเป็นได้เช่นนั้น ทั้งนี้ไม่มีเรื่องดับสนิทแห่งทุกข์แฝงขึ้นมาในวงแห่งกงจักรเหล่านั้นเลย นอกจากจะเกิดขึ้นจากการพิจารณาจนรู้รอบต่อสิ่งเหล่านั้นแล้วเท่านั้น เรื่องที่กล่าวมานี้ เราไม่ทราบว่าคืออะไร จึงไม่เกิดความสะดุดจิตใจสะทกสะท้านหวาดเสียวต่อความเป็นมาของตน เมื่อได้น้อมเรื่องอดีต อนาคต ที่เป็นอยู่ทั้งภายนอกภายใน เข้ามาสู่วงปัจจุบัน คือ เรา แล้ว เราจะได้ความรู้ความเข้าใจทั้งจากอดีตที่ผ่านมาแล้ว ทั้งอนาคตที่จะเป็นไปข้างหน้า ว่ามีสภาพเช่นไร เทียบกับปัจจุบันที่กำลังเป็นไปอยู่ในตัวเรา ณ บัดนี้ ว่ามีลักษณะเช่นเดียวกันกับสิ่งเหล่านั้น

อนึ่ง คำว่าให้ถือหลักปัจจุบันเป็นหลักสำคัญนั้น คือ ให้พิจารณาสภาพที่มีอยู่กับตัวเรา จะทุกส่วนหรือแต่บางส่วน ด้วยความสนใจจริง ๆ อย่าได้ถือความขาดสติเครื่องจดจ่อและปัญญาเครื่องใคร่ครวญ ว่าเป็นของมีคุณค่ายิ่งกว่าการส่งเสริมธรรมเหล่านี้ให้มีกำลังกล้าขึ้นเป็นลำดับ ในขณะเดียวกัน การขาดธรรมคือสติปัญญาทั้ง

สองประเภทนั้นจะกลายเป็นโมฆะในวงความเพียรขึ้นมาโดยเจ้าตัวไม่รู้ *ผู้มีสติปัญญากำกับอยู่ในวงปัจจุบันมากน้อยเท่าไร ชื่อว่า เป็นผู้มีความเพียรติดต่ออยู่ตลอดเวลาเท่านั้น เพราะความเพียรติดต่อโดยความมีสติปัญญากับการรักษานี้ สามารถจะผลิตผลให้ปรากฏขึ้นภายในใจเป็นลำดับ* ให้ใจได้รับความยิ้มแย้มแจ่มใสเยือกเย็นสบาย เป็นชั้นตามขนาดของกำลังความเพียร ฉะนั้น *ผู้ใดกำหนดธรรมบทใดอาการใด จงเป็นผู้มีสติอยู่กับธรรมบทนั้นอาการนั้น ๆ เรียกว่าเป็นปัจจุบันธรรมในสภาวธรรมด้วย เป็นปัจจุบันจิตที่รับรู้อยู่กับสภาวธรรมด้วย เมื่อปัจจุบันธรรม คืออาการของกายและอาการของจิตกับปัจจุบันจิตคือผู้พิจารณามีความสัมพันธ์กันอยู่ จิตจำต้องรู้เรื่องของตัวและเรื่องที่เกี่ยวกับตัวเป็นลำดับ* ไม่ใช่จิตจะยอมโง่อยู่ตลอดกาล โดยไม่ยอมรับธรรมเครื่องซักฟอกเพื่อความฉลาด นอกจากจิตจะคิดไปในทางเผอเรอที่เคยเป็นมาแล้ว โดยไม่มีหลักฐานและธรรมเครื่องคุ้มครองรักษาเท่านั้น จิตจึงจะเป็นไปเพื่อการสั่งสมกิเลส และความโง่หลอกหูนตัวเองโดยไม่มีวันสิ้นสุด

พระพุทธเจ้าและพระสาวกท่านพิจารณาสติปัฏฐานสี่ ทำไมจึงได้เป็นพระพุทธเจ้าและสาวกอรหันต์ เวลานี้สติปัฏฐานสี่มีอยู่ที่ไหน และประทานไว้เพื่อใคร พวกเราที่ฟังธรรมอยู่ขณะนี้ก็มีสติปัฏฐานสี่ประจำตัวหรือบกพร่องที่ตรงไหนบ้าง คำว่า กายมีเต็มบริบูรณ์อยู่กับตัวของเรา ล้วนแต่กายาสติปัฏฐาน เวทนา ความสุข ทุกข์ เฉย ๆ แสดงอยู่ทั้งวันทั้งคืน จิตผู้รับรู้เรื่องของกายและเวทนาอยู่ตลอดเวลาไม่มีหลับและตื่น ธรรมคืออาการของทุกส่วน เวทนาในกาย และเวทนาในจิต ตลอดจนอาการของจิตทุกอาการที่เกี่ยวข้องกับจิตทั้งภายนอกภายใน รับสัมผัสกันอยู่ทั้งวันทั้งคืน รวมเรียกว่าสติปัฏฐานสี่ เหล่านี้ไม่มีบกพร่องที่ตรงไหน **สิ่งที่บกพร่องอยู่ในเราขณะนี้ก็คือความสนใจต่อเรื่องสติปัฏฐานสี่เท่านั้น** หากสนใจต่อตัวเอง สติปัฏฐานสี่ซึ่งเป็นเรื่องของตัว จำต้องกระเตื้องขึ้นมาในมโนทวาร โดยไม่มีอะไรปิดบังไว้ได้ สามารถ

รู้ได้ด้วยปัญญาทุกอาการของสติปัฏฐาน เพราะธรรมทั้งสี่นี้เกี่ยวโยงถึงกัน และถอดถอนให้พ้นจากสิ่งที่เคยเกี่ยวข้องกันมาเป็นเวลานาน กลายเป็นเอกจิตเอกธรรมขึ้นมาภายในใจเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้าและสาวกอรหันต์ เพราะเดินทางสายเดียวกัน ลักษณะแห่งการปฏิบัติและพิจารณาก็ยึดเอาสถานที่และแนวทางอันเดียวกัน ผลที่ปรากฏจะเป็นอื่นไปไม่ได้ ฉะนั้นโปรดทำความสนใจต่อทางดำเนินที่ถูกต้องคือ สติปัฏฐานสี่ อย่าปล่อยให้ธรรมทั้งสี่นี้เป็นโมฆะในเราไปนานนักเลย จะตายทิ้งเปล่า ๆ ไม่มีประโยชน์อันใด *โปรดนำ กาย เวทนา จิต ธรรม มาเป็นเครื่องซักฟอกจิตใจและหินลับปัญญาให้คมกล้า จนสามารถแยก กาย เวทนา จิต ธรรม นี้ออกจากใจได้โดยเด็ดขาดและพ้นทุกข์ไปได้โดยสิ้นเชิง*

พระพุทธเจ้าตรัสรู้อยู่ในอินเดีย ถ้าจะคิดตามสถานที่ที่ตรัสรู้แล้ว รู้สึกไกลมากแทบจะพูดได้ว่า คนละมุมโลกกับโลกที่พวกเราอยู่ ณ บัดนี้ แต่เมื่อคิดตามหลักความจริง โน้นก็เป็นความจริงเช่นเดียวกับพวกเราที่กำลังนั่งเฝ้าสติปัฏฐานสี่และอริยสัจสี่อยู่ขณะนี้ เพราะพระกายของพระพุทธเจ้าและกายพระสาวกท่าน กับกายของเราเป็นกาย คือ เรือนสติปัฏฐานสี่และอริยสัจสี่เช่นเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ เรื่องของพระพุทธเจ้าและพระสาวก กับเรื่องของพวกเราดำเนินให้เป็นไปอยู่ ไม่ปรากฏมีแปลกต่างกันที่ตรงไหน การปฏิบัติเพื่อความเป็นผู้มีศีลบริสุทธิ์ ย่อมปฏิบัติที่กายวาจาใจอันเดียวกัน การอบรมสมาธิเพื่อความสงบใจ ก็ปฏิบัติแบบเดียวกัน เพราะกิเลสมีประเภทเดียว และมีอยู่ที่ใจเช่นเดียวกัน เมื่อได้รับการอบรมด้วยวิธีที่ถูกต้องตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้าแล้ว ไม่ว่าใจของคนเมืองไหนและชาติใด ย่อมนับวันจะหายพยศ ปรากฏเป็นความสงบสุขขึ้นมา เพราะเป็นใจที่รอรับเหตุผลดี—ชั่วด้วยกัน ขอให้มีธรรมเป็นเครื่องอบรมเท่านั้น

สติของพระพุทธเจ้า แม้จะทรงนามว่าเป็นศาสดาของโลก แต่เบื้องต้นก็เป็นสติที่ล้มลุกคลุกคลานเช่นเดียวกับสติของพวกเรา แต่เพราะการบำรุงรักษา

อยู่เสมอ ไม่ให้ขาดวรรคขาดตอนในทางความขยันหมั่นเพียร จนปรากฏเป็นมหาสติ มหาปัญญา และสามารถเป็นศาสดาของพระองค์และของโลกได้ เราผู้สนใจใคร่จะตามเสด็จพระองค์ท่าน โปรดยึดหลักของท่านมาบำเพ็ญ ตั้งหน้าประพฤติบำรุงสติของตน อย่ามีความท้อแท้อ่อนแอต่อความเพียร ใจจะค่อยแปรสภาพจากความโง่เขลา กลายเป็นผู้มีสติปัญญาขึ้นมาอย่างรอบตัว กิเลสตัณหา ที่เคยตั้งรากฐานบ้านเรือนอยู่ภายในใจมานานเท่าใด จะทนต่อ สติ ปัญญา ศรัทธา ความเพียรของวีรชนไปไม่ได้ ต้องถูกตบะธรรมเหล่านี้สังหารให้แหลกละเอียดไปหมด ไม่ปรากฏพืชพันธุ์ของวัฏฏะยังเหลืออยู่ภายในใจอีกต่อไป สิ่งที่เหลืออยู่คือธรรมมหัศจรรย์อันลือนาม ธรรมประเภทนี้เรียกว่า สันทิฏฐิโก และปัจจัตตัง เป็นธรรมประกาศก้องอยู่กับใจบริสุทธิ์ตลอดเวลา อกาลิโก ไม่มีสิ่งใดสามารถปิดบังไว้ได้ สำหรับผู้บรรลุ จะไม่ทราบความบริสุทธิ์ของตน

ฉะนั้น สติปัฏฐานสี่ คือ กาย เวทนา จิต ธรรม ก็ดี อริยสัจสี่ คือทุกข์สมุทัย นิโรธ มรรคก็ดี จึงเป็นธรรมที่ทนต่อการพิสูจน์ และเป็นธรรมเครื่องดำเนินให้ถึงความพ้นทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง ทั้งเวลาพระพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ และปรินิพพานไปแล้ว เพราะธรรมดังกล่าวมิได้นิพพานไปตามพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย พอจะให้พวกเราผู้เกิดสุดท้ายภายหลัง เกิดความน้อยเนื้อต่ำใจว่า สวากขาตธรรมแบ่งผลไม่เสมอภาคแก่ผู้ปฏิบัติเป็นสามีจิกรรม ดังนั้น ขออาราธนาทุกท่านจงทำความมั่นใจต่อทางพ้นทุกข์ด้วยข้อปฏิบัติอันดีงามเถิด จะไม่ต้องกลับมาเสวยทุกข์เพราะการเกิด—ตายซ้ำ ๆ ซาก ๆ อีกดังที่เคยเป็นมา เพราะต่างก็ได้รู้รสของการเกิด—ตายประจักษ์ใจด้วยกัน จึงไม่ควรสำคัญใจว่า ทุกข์จะเปลี่ยนรูปโฉมเป็นหน้าใหม่ขึ้นมาให้สัตว์โลกได้รับความสำราญกายสบายใจ ไม่เป็นข้าศึกแก่กันต่อไป ผู้ก้าวเข้ามาเกิดในโลกจะไม่มีภัยอะไรดังที่เคยเป็นมา โปรดทำความเข้าใจเสียให้ถูกต้องแต่บัดนี้ว่า ไฟก็คือไฟ เกิด-ตายก็คือทุกข์หน้าเก่านั่นเอง อย่าได้ประมาทนอนใจหลงเชื่อกลมารยาของทุกข์ แต่จงหาอุบายวิธีเพื่อรู้เรื่องของทุกข์ให้แจ่มแจ้งด้วย

ปัญญา อย่าให้เสียเวลาและเปล่าประโยชน์จากอิริยาบถและลมหายใจ เพราะชีวิตนี้จะไม่ยั่งยืนถาวรไปถึงไหน ก้าวไปขณะใด ล้วนมีความแปรสภาพและดับสลายติดตามไปด้วยทุกระยะ ไม่เคยปล่อยให้อิริยาบถและลมหายใจ ดำเนินไปโดยอิสระเสรีแม้แต่ขณะเดียว ผู้ประมาทเพราะขาดความสังเกตกองทุกข์มหาศาลในตัวเอง จะไม่ได้รับประโยชน์จากชีวิตและลมหายใจที่เข้าออกนี้เลย จะตายทิ้งเปล่าเหมือนท่อนไม้ท่อนหิน แม้จะผ่านความเกิด-ตายมากี่ครั้ง จำต้องเป็นลักษณะเกิด-ตายเปล่าไปเสียทั้งชาติ ไม่อาจจะทำแม้วัฏฏะส่วนย่อย ๆ ให้น้อยลงได้จากชีวิตซึ่งกำลังมีราคานี้เลย ส่วนผู้ไม่ประมาทชอบอ่านเรื่องของตัวเสมอ หายใจออกก็มีกำไร หายใจเข้าก็ไม่ขาดทุน ทั้งได้สติและความรู้ความฉลาดจากลมหายใจและร่างกายอันไม่เป็นสาระแก่นสารนี้ เฉพาะอย่างยิ่งเราทุกท่านเป็นนักปฏิบัติ โปรดตรวจตรองดูสติปัฏฐานสี่และอริยสัจสี่ของตนให้รอบคอบ เพราะไม่กว้างยาวและลึกซึ้ง เลยกายกับใจ และความสามารถ ของผู้สนใจใคร่จะรู้ไปได้เลย เพราะธรรมที่พระพุทธเจ้าประทานไว้ ไม่เลยภูมิของมนุษย์ผู้ประสงค์อยากรู้ด้วยความสนใจไปได้ โปรดทราบอย่างง่าย ๆ ว่า *ทุกข์อยู่ที่ไหน ธรรมเครื่องพ้นทุกข์ก็อยู่ที่นั่น สมุทัยอยู่ที่ไหน ธรรมเครื่องแก้ก็อยู่ด้วยกัน* ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค อย่าเข้าใจว่ามีนอกไปจากเราผู้ฟังและปฏิบัติอยู่ขณะนี้ โปรดพิจารณาอยู่ในวงสติปัฏฐานสี่ และอริยสัจสี่ซึ่งรู้เห็นอยู่กับตัวเรานี้แล จะเป็นความสะดวกและราบรื่น สติปัญญาที่เราประสงค์และแสวงหาอยู่ทุกวันเวลา จะไม่ต้องไปหาซื้อมาจากห้างร้านใด ๆ แต่จะปรากฏขึ้นมาจากวงของธรรมดังกล่าวนั้นเป็นลำดับนับแต่ขั้นสติธรรมดา ขั้นปัญญาธรรมดา จนกลายเป็นขั้นมหาสติ มหาปัญญา มีความสามารถแกล้วกล้าต่อการพิจารณาสิ่งที่เกิดขึ้นจากตัวเองได้ทุกเวลา ก็เมื่อสติปัญญาได้แปรสภาพขึ้นสู่ความเป็นมหาสติมหาปัญญาแล้ว กิเลสอาสวะจะซ่อนตัวอยู่ที่ไหน สามารถจะแทงทะลุปรุโปร่งไปหมด ไม่มีสิ่งใดบีดบังและกีดขวางไว้ได้ ไม่ต้องพูดถึงส่วนร่างกายซึ่งเป็นส่วนหยาบ ๆ ที่สติปัญญาจะไม่สามารถรู้เท่าทันและ

ถอดถอนตนออกได้ แม้เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ซึ่งเป็นส่วนละเอียดยิ่งกว่ารูปกายนี้ ปัญญาประเภทนี้ยังสามารถสอดส่องมองเห็นโดยตลอดทั่วถึง และถอดถอนตนออกจากจากสิ่งเหล่านี้ได้อีก ส่วนละเอียดยิ่งกว่านี้ก็คือ อวิชชา ผู้ทรงไว้ซึ่งกิเลสทั้งมวล ที่ถือกันว่าเราว่าเขานี้เอง ปัญญายังสามารถทำลายได้ ภพชาติอันเป็นบ่อกังวลของสัตว์ภายในอวิชชา เป็นหน้าที่และอำนาจของมหาสติมหาปัญญา เป็นผู้ทำลายให้ขาดสะบั้นลงในขณะเดียวเท่านั้น เรื่องการเกิด—ตายที่เคยผลักดันให้จำต้องยอมจำนน ย่อมสูญสิ้นลงในขณะเดียวที่อวิชชากระเด็นไป นั่นคือ พุทโธ เต็มดวง ธัมโมปทีโปก็เกิดในขณะเดียวกัน แม้สังโฆก็เกิดขึ้นในขณะอวิชชาดับเช่นเดียวกัน เป็นอันว่า พุทธะก็ดี ธรรมะก็ดี สังฆะก็ดี ย่อมปรากฏขึ้นอย่างเต็มที่ ในขณะมหาสติมหาปัญญาทำลายอวิชชาภายในใจให้สิ้นซากลงไป

ธรรมที่กล่าวนี้ มิได้อิดเอื้อนต่อกาลสถานที่ ฉะนั้นโปรดอย่าเห็นการก้าวไปเพื่อความดับเชื้อทุกข์ทั้งมวล ว่าเป็นข้าศึกต่อตนเอง จะเกิดความอิดหนาระอาใจต่อความเพียร และจะเป็นทางสั่งสมวัฏฏะให้ยืดยาว เพราะนอกจากความเพียรแล้ว ไม่มีสิ่งใดจะสามารถรื้อถอนวัฏฏะภายในใจออกได้

เรื่องที่สะเทือนสะท้านอยู่ทั้งวันทั้งคืนเหมือนแผ่นดินแผ่นฟ้าถล่ม พวกเราได้พิจารณารอบคอบหรือยัง มันเป็นเสียงอะไรแน่ เข้าใจว่าเรื่องของกองทุกข์ประกาศตัวอย่างเปิดเผย โปรดฟังทั้งภายนอกและภายใน เป็นเสียงชนิดที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า ทุกขํ อริยสจฺจํ จริงไหม โปรดฟังให้เข้าถึงใจ จะได้ความชัดเจนทุกระยะที่ธรรมของจริงประกาศ เราสงสัยอะไร เรื่องเกิดเรื่องตายมันอยู่กับเราต้องพิจารณาให้ชัด ถ้าจะตามเสด็จพระพุทธเจ้า ต้องไม่วอกแวกคลอนแคลน เพราะพระพุทธเจ้าไม่เคยทำพระองค์ให้วอกแวกคลอนแคลน และไม่เคยนำความง่อนแง่นคลอนแคลนมาสอนสัตว์โลก พระโอวาททุกบททุกบาทที่ประทานไว้แก่พุทธบริษัท ล้วนแล้วแต่ออกมาจากความมั่นคงของพระพุทธเจ้าทั้งนั้น ไม่เคยวอกแวกคลอนแคลนต่อพระองค์ และไม่เคยสั่งสอน

สัตว์โลกให้เป็นผู้ง่อนแง่นคลอนแคลนต่อหน้าที่การงานที่ชอบ *ก็กิจที่เรียกว่าสมณกิจได้แก่ความพากเพียร มิใช่เป็นกิจทำเล่นเหมือนงานของเด็กกลางถนน แต่เป็นงานเพื่อรื้อถอนขนักที่ปักจมอยู่ภายในใจออกโดยไม่เหลือ* จะเป็นผู้หมดเชื้อวัฏฏะภายในใจ การตัดสินแพ้หรือชนะระหว่างวัฏฏะกับเรา จะไม่ต้องไปเที่ยวว่าจ้างทนาย และผู้พิพากษามาช่วยตัดสิน แต่จะยุติกันลงได้โดย ยถาภูตํ ญาณทสฺสนํ รู้เห็นตามความจริงด้วยปัญญาชอบ หมดการแย้งสภาวธรรมและความเห็นภายในใจ แม้การคาดคะเนแบบสุ่มเดาที่เคยทำคะแนนเอาเองด้วยอำนาจของกิเลสตัวที่เคยพาสงสัย ก็ยุติกันลงในหลักธรรมบทว่า สนฺทิฏฺฐิโก ไม่ต้องหาใคร ๆ มาตัดสิน

การแสดงธรรมก็เห็นว่าสมควรแก่เวลา ขอให้ท่านผู้ฟังจงปฏิบัติดัดกายวาจาใจของตนตามแนวแห่งธรรมของพระพุทธเจ้าที่นำมาแสดง ผลที่มุ่งหวังจะเป็นสมบัติเครื่องประดับใจของท่านในวันหนึ่งข้างหน้า จึงขอยุติธรรมเทศนาเพียงเท่านี้ เอวํ

กัณฑ์ที่ ๑๑

พระธรรมเทศนา

ณ วัดป่าบ้านตาด อุดรธานี

วันที่ ๒๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๐๖

พระพุทธเจ้าเมื่อตรัสรู้ใหม่ ๆ ทรงรู้สึกท้อพระทัยในการจะนำธรรมที่ทรงรู้ทรงเห็นออกแสดงแก่ปวงชน ทรงเห็นเป็นเรื่องหนักพระทัย ถึงกับจะทรงมีความขวนขวายน้อยไม่อยากแสดงธรรมโปรดบรรดาสัตว์เสียเลย ทั้ง ๆ ที่ทรงมีความมุ่งหวังต่อสัตว์โลกอยู่แล้ว แต่ในวาระนั้นกลับทรงเห็นว่า พระธรรมที่ตรัสรู้นี้เป็นธรรมที่ละเอียดเหนือสมมุติใด ๆ ซึ่งสัตว์ทั่วไตรโลกธาตุผู้อยู่ในแหล่งสมมุติ จะไม่สามารถรู้ตามได้ ฉะนั้นจึงเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงท้อพระทัยและระอาต่อการสั่งสอน แต่ครั้นทรงพิจารณาผลคือความบริสุทธิ์ในพระทัย และเหตุคือปฏิปทา เครื่องดำเนินมาจนถึงความบริสุทธิ์อันยอดยิ่ง ว่าเป็นธรรมสมควรแก่มวลมนุษย์ ผู้มีความหวังต่อความดีและความพ้นทุกข์อยู่แล้วอย่างเต็มใจ จะปฏิบัติและรู้เห็นตามได้ จึงทรงสนพระทัยต่อการจะสั่งสอนสัตว์ผู้มีอุปนิสัยจะเป็นไปได้ตามภูมิของตน ๆ เพราะผู้ปฏิบัติตามเส้นทางโดยถูกต้อง ย่อมรู้ตามเห็นตามโดยแน่นอน เมื่อทรงตระหนักในเหตุในผลโดยแจ้งชัดแล้ว จึงทรงปลงพระทัยมุ่งต่อการสั่งสอนสัตว์ จากพระเมตตาอันแรงกล้านั้นจึงปรากฏออกมาเป็นปุคลาทิฏฐานว่า พรหมา จ โลกา เป็นต้น โดยมีท้าวมหาพรหมลงมาอาราธนาให้แสดงธรรมสอนสัตว์ พระบาลีจึงปรากฏในตำนานมาจนถึงทุกวันนี้

ธรรมชาติที่บริสุทธิ์พุทโธอันเด่นดวง ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ในขณะนั้น เป็นธรรมที่พ้นจากสมมุติใด ๆ ไม่มีใครสามารถรู้ได้ก่อนพระพุทธเจ้าแม้แต่รายเดียว มีพระพุทธ-

เจ้าพระองค์เดียวทรงรู้เห็นก่อนใครในโลกสมัยนั้น ประหนึ่งว่า ธรรมนั้นอยู่คนละมุมโลกกับโลกของมนุษย์เรา ทั้งไกลแสนไกล และสูงแสนสูง คล้ายกับจะไม่มีใครอาจเอื้อมถึงได้ แต่เมื่อพิจารณาตามหลักที่พระพุทธเจ้าทรงปฏิบัติและรู้เห็นแล้ว มันเป็นไปจากโลกขันธ์ห้า ธาตุสี่ อันเดียวกัน ไม่มีการแยกย้ายจากกัน ทั้งสถานที่ดำเนินและวิธีดำเนิน ย่อมเป็นไปจาก กาย วาจา ใจ ซึ่งรวมอยู่ในตัวธาตุขันธ์ของมนุษย์แต่ละราย ๆ ฉะนั้น วิธีการและสถานที่บำเพ็ญ ทั้งพระพุทธเจ้าและมนุษย์ทั่ว ๆ ไป จึงลงในจุดกายวาจาใจอันเดียวกัน ยกตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าพาบำเพ็ญเช่นการรักษาศีล คือความเรียบร้อยสวยงามประจำพระอาการเคลื่อนไหวในพระอิริยาบถทุก ๆ พระอาการ ไม่เป็นไปเพื่อความเดือดร้อนแก่พระองค์และผู้อื่น นอกจากนั้นยังมีพรหมวิหารประจำพระองค์และบรรดาสัตว์ อันเป็นเครื่องส่งเสริมศีลธรรมให้มีกำลังภายในพระกายวาจาใจ กลายเป็นความสุขใจให้พระองค์ได้รับเสวยผลในท่ามกลางหมู่ชนผู้ไม่รู้ว่าศีลธรรมเป็นอย่างไร

สมาธิ คือความสงบใจ ใจของพระพุทธเจ้าที่ยังไม่ได้รับการอบรม ย่อมเป็นใจที่เต็มไปด้วยความกังวลวุ่นวายกับสิ่งทั้งหลายเช่นเดียวกับใจของชนทั่ว ๆ ไป แต่เพราะการฝึกฝนอบรมเสมอ ด้วยความเพียรพยายาม ก็กลายเป็นใจที่สงบเยือกเย็นขึ้นมาเป็นชั้น ๆ ทั้งศีล ทั้งสมาธิ ทั้งปัญญา ซึ่งแต่ก่อนพระพุทธเจ้าไม่เคยทรงนำมาใช้ทางภายในคือ แก้ปมแห่งอวิชชาซึ่งปรากฏในตำราว่า อวิชชาปัจจยา สังขารา เป็นต้น ในคืนวันเดือนหกเพ็ญ ได้ทรงใช้พระปัญญาพิจารณาปัจจยาการเครื่องสืบต่อแห่งภพแห่งชาติที่เป็นไปในพระทัยตลอดเวลา ทรงทราบชัดขึ้นในจุดนั้นโดยตลอดทั่วถึง เมื่อสรุปความแล้ว ศีลก็ดี สมาธิก็ดี ปัญญาก็ดี และผลอันเป็นที่พอพระทัยและเต็มภูมิแห่งความเป็นศาสดาของโลกก็ดี ก็ปรากฏขึ้นในพระกายวาจาใจของพระองค์ท่าน ไม่นอกจากสถานที่และวิธีประกอบตามที่กล่าวมาแล้วนั้นเลย แต่ธรรมอันละเอียดเหลือประมาณซึ่งพวกเรายังไม่รู้ตามพระองค์ท่านนั้น จึงเป็นเหมือนหนึ่งว่าอยู่คนละโลก แต่

ความจริงก็มีอยู่ในผู้นั้นนั่นเอง สมัยที่พระพุทธเจ้ากำลังทรงบำเพ็ญเพื่อธรรมดวงนั้นซึ่งพระองค์ยังไม่รู้ ก็ไม่ทรงสามารถจะตัดสินพระทัยลงได้แน่นอนว่า ความพ้นทุกข์ที่แท้จริงนั้น จะอยู่ในที่แห่งใด และความบริสุทธิ์ประเสริฐนั้นจะมีลักษณะเช่นไร และเล็กหรือใหญ่ขนาดไหน เป็นเพียงคาดคะเนไปตามความรู้สึกในพระทัยเท่านั้น ต่อเมื่อทรงบำเพ็ญจนถึงหลักความจริงเต็มที่แล้ว ก็ปรากฏเป็นสนฺทิฏฺฐิโก และ โลกวิทู รู้แจ้งเห็นชัดขึ้นจำเพาะพระองค์ ปราศจากความสงสัยในเรื่องทั้งปวงที่เคยเป็นมา

การที่ได้นำธรรมซึ่งออกจากความเป็นศาสดาของโลกที่ทรงรู้มา มาชี้แจงให้ท่านผู้ฟังทั้งหลายทราบทั้งนี้ ก็เพื่อจะให้ยึดหลักแนวทางของท่านมาเป็นเครื่องดำเนินเรื่องทั้งหลายที่พระองค์ทรงเป็นมาอย่างไร ตั้งแต่ต้นจนถึงความบริสุทธิ์ จะกลายมาเป็นเรื่องของพวกเราผู้ตั้งใจปฏิบัติตาม แม้จะต่างอยู่บ้างก็เพียงภูมินิสัยวาสนาที่ผู้ตั้งความปรารถนาไว้กว้างแคบต่างกัน เช่นพระพุทธเจ้าเป็นศาสดาของโลก แต่พวกเราไม่ได้เป็นพระพุทธเจ้าผู้ปรากฏชื่อลือนาม และไม่มีความสามารถสั่งสอนโลกให้ได้ผลมากเหมือนอย่างพระพุทธเจ้าก็ตาม แต่เราก็มีความสามารถแนะนำสั่งสอน "ตน" ผู้เป็น "โลก" คนหนึ่ง ให้พ้นจากโลกอันมืดหนา กลายมาเป็นผู้เบาบาง รู้จักสุข-ทุกข์-ชั่ว-ดี เป็นชั้น ๆ และอาจจะกลายมาเป็นผู้บริสุทธิ์พุทโธภายในใจโดยเฉพาะได้ในวันหนึ่ง ไม่เสียทีที่เกิดมาทั้งชาติ ยังมีโอกาสตามเสด็จพระพุทธเจ้าตามกำลังวาสนาของตน นอกจากนั้นยังจะเป็นประโยชน์แก่ผู้มาเกี่ยวข้องต้องการคุณงามความดีจากเรา แต่การสั่งสอนผู้อื่น พระพุทธเจ้าไม่ทรงเห็นเป็นความจำเป็นจนเลยภูมิของสาวกและภิกษุบริษัทผู้จะนำธรรมมาสั่งสอนคน คำว่า มตฺตญฺญุตา สทา สาธุ อันเป็นธรรมพอดีและเป็นทางพอดี จึงเป็นธรรมจำเป็นของผู้จะทำการสั่งสอน ควรสนใจประจำตนเพื่อความพอดี จะเป็นประโยชน์แก่ตนและแก่โลกโดยราบรื่น ทั้งจะไม่เป็นความเนิ่นช้า และความเสียหายเกิดขึ้นเพราะการสั่งสอนไม่รู้จักประมาณ สิ่งสำคัญและจำเป็นที่ทรงมุ่งประสงค์ก็คือ

การอบรมสั่งสอนตนเองที่เรียกว่าเป็นผู้นำของตน ด้วยข้อปฏิบัติที่ถูกต้อง คือ การปรับปรุงตนเองให้ถูกกับหลักธรรมซึ่งเป็นการตามเสด็จโดยทางธรรม นี้เป็นความมุ่งประสงค์ของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริงในอันดับแรก นอกจากนั้น เป็นเรื่องของสาวกหรือภิกษุบริษัท จะเห็นสมควรในกำลังอำนาจวาสนาความรู้ความฉลาดของตนเองแล้ว ทำหน้าที่สั่งสอนถ่ายทอดพระธรรมของพระองค์เพื่อประโยชน์แก่ปวงชน ผู้ควรจะได้รับประโยชน์จากศาสนธรรมเท่าที่ควร พระประสงค์อย่างยิ่งซึ่งเป็นหลักประจำศาสนาคือ พระโอวาทที่ประทานไว้แล้วอย่างใด ผู้มาศึกษาได้สดับแล้ว น้อมเข้ามาปฏิบัติเพื่อกำจัดสิ่งที่เป็นข้าศึกภายในกาย วาจา ใจของตนให้หมดสิ้นไปโดยลำดับ นี้เป็นสิ่งที่พอพระทัยสำหรับศาสดาผู้จะรื้อขนสัตว์ ให้พ้นจากห่วงแห่งความเกิด—ตาย

เราได้สละมาจากกิจการบ้านเรือน หน้าที่การงานซึ่งเป็นของมีคุณค่าตามสมมุตินิยม ก้าวเข้าสู่วงแห่งนักบวชและนักปฏิบัติเช่นนี้ นับว่าผ่านอุปสรรคนานาประการมาได้เป็นลำดับ นับว่าเป็นผู้มีอุปนิสัยใจรักธรรม ซึ่งควรสรรเสริญความสามารถที่ผ่านมาได้เป็นขั้น ๆ วาระต่อไป โปรดพยายามฝ่าฝืนอุปสรรค ซึ่งอาจจะละเอียดขึ้นไปเป็นชั้น ๆ ด้วยข้อปฏิบัติที่ควรจะละเอียดไปตาม ๆ กัน การปฏิบัติเพื่อรู้หลักความจริงแห่งธรรม โปรดอย่าวาดมโนภาพไว้โดยการคาดคะเนในมรรคผลนิพพานหรือความสุขใด ๆ ในขณะบำเพ็ญภาวนา ให้เลยขันธ์และจิตที่เป็นหลักฐานของความจริงทั้งปวง อนึ่ง การปฏิบัติธรรมเพื่อตัวเอง แม้จะเป็นการลำบากอยู่บ้าง โปรดมองดูศาสดาผู้ทรงบำเพ็ญมาด้วยความลำบากยิ่งกว่าพวกเรา เพราะไม่มีใครชี้แจงแนวทางไว้เพื่อพระองค์เลย ส่วนพวกเราผู้เป็นช้างเท้าหลังคอยดำเนินตามท่าน อย่าพึงเข้าใจว่า ตนมีขันติวิริยะมากกว่าครู คุณค่าราคาที่ควรจะได้จากความเพียรพยายามจะด้อยลงและเสื่อมสูญไปในขณะเดียวกัน โปรดทราบว่าไม่มีใครจะประสบสุข นับแต่ขั้นหยาบจนถึงสุขขั้นสูงสุด เพราะความเกียจคร้านเป็นผู้นำเลย แม้จะลำบากเพราะการบำเพ็ญเพียรเพื่อความดี เราไม่ได้ไปเช่าถิ่นฐานบ้านเรือน

เช่าสกลกาย เช่าศีล เช่าสมาธิ เช่าปัญญา และเช่าอรรถธรรม จากผู้ใดมาลงทุน พอเขาจะมาคิดเอาดอกเบี้ยกำไรจากเรา แม้พระพุทธเจ้าผู้ประทานพระธรรมไว้ ก็ไม่เคยเรียกร้องเอาค่าจ้าง รางวัล จากพุทธบริษัทแม้แต่ชิ้นเดียว รายเดียว ผลที่เกิดจากข้อปฏิบัติที่เราบำเพ็ญในกาลและสถานที่นั้น ๆ ด้วยอาการนั้น ๆ ย่อมเป็นสมบัติของเราโดยสมบูรณ์ ดังนั้น จึงควรภาคภูมิใจในข้อปฏิบัติของตน

อนึ่ง หลักแห่งสวากขาตธรรมที่ให้นามว่า มัชฌิมา นั้น ไม่เคยลำเอียงต่อผู้ใด ขอให้ข้อปฏิบัติของผู้บำเพ็ญจงกลมกล่อมกับหลักธรรม อย่าให้ปลีกแวะหรือเขวจากแนวทางเถิด ผลอันเป็นที่พอใจจะไม่แยกทางเดินจากสวากขาตธรรม ต้องเป็นที่หวังได้อย่างแน่นอนยิ่งกว่าผลอื่นใด เพราะต้นเหตุคือการบำเพ็ญความดีทุกระยะ ย่อมเป็นการผลิตผลอยู่ในตัวแล้ว ไม่จำต้องไปหาจ้างทนายมาฟ้องร้องเพื่อผลอันตนพึงมุ่งหวังนั้น ๆ เพราะพระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลาย ที่ปรากฏผลอันยอดเยี่ยมในพระทัย จนถึงขั้นศาสดาของโลกและเป็นสรณะอันอุดมของพวกเรา ไม่ปรากฏว่าท่านหาจ้างทนายมาประจำสำนักปฏิบัติธรรม พอที่พวกเราจะเดือดร้อนว่า ตนไม่มีทนายไว้ช่วยแก้คดีระหว่างเหตุอันดีกับผลอันดีไม่ลงรอยกัน ขออย่างเดียวคือ การปฏิบัติให้ถูกต้องตามพระโอวาทที่สอนไว้เท่านั้น จะไม่มีสิ่งใดมามีอำนาจเหนือกว่าสวากขาตธรรมที่เคยรับรองผลมาแล้ว ในวงแห่งท่านผู้บริสุทธิ์ทั้งหลาย เราเป็นนักบวชและนักปฏิบัติ โปรดอย่าได้ละโอกาสอันดี สถานที่อันเหมาะสม และร่างกายซึ่งกำลังมีความสมบูรณ์อยู่ขณะนี้ให้เสียไป ในขณะเดียวกัน โปรดทุ่มเทกำลังความเพียรลงทุกระยะอย่าให้ขาดวรรคขาดตอน อยู่ที่ไหน ไปที่ไหน ขอให้สติเป็นเครื่องประกันคุณภาพแห่งความเพียร *อย่าเห็นกิจอื่นการใดว่ามีคุณค่ายิ่งกว่าความเพียรเพื่อรื้อถอนตนออกจากหล่มลึกซึ่งกำลังเป็นไปอยู่ในตัวเราขณะนี้* ผลจะพึงได้รับจะไม่ผิดจากร่องรอยที่พระพุทธเจ้าประทานไว้

การกำหนดพิจารณา จะเป็นส่วนแห่งร่างกายก็ดี จะเป็นส่วนแห่งบทธรรม มี

พุทโธเป็นต้นก็ดี จะเป็นอานาปานสติก็ดี ที่ชอบกับจริตของตน โปรดได้ถือสำคัญที่สติเป็นผู้จะรับทราบอยู่ทุกระยะของอาการนั้น ๆ และความเคลื่อนไหวแห่งลมหายใจเป็นต้น ลมจะหยาบหรือละเอียด ขอให้มีสติรับทราบทุกระยะ แม้ลมจะหมดไปก็ให้ทราบว่าลมหมดไป ร่างกายจะเป็นอยู่ได้เพราะเหตุใด เราไม่ต้องไปกังวลว่าจะเป็นหรือจะตาย เมื่อลมหายใจที่ตนเข้าใจว่าหมดไปแล้วในขณะนั่งภาวนา ผู้นั้นได้ตายไปเสียในขณะนั้น เพราะอานาปานสติภาวนาเป็นเพชฌฆาตสังหาร คำว่า อานา-ปานสติภาวนา ที่พระพุทธเจ้าประทานไว้ จำต้องถูกเปลี่ยนแปลงเสียใหม่ ตลอดสภาวธรรมอื่น ๆ ที่ตรัสไว้แล้วโดยชอบธรรม จะต้องเปลี่ยนแปลงยักย้าย ไม่คงที่ไปตาม ๆ กัน แต่ที่ยังสมบูรณ์บริบูรณ์อยู่จนบัดนี้ ก็เพราะว่าธรรมทั้งหมดที่ตรัสไว้เป็นมัชฌิมา คือตั้งอยู่ศูนย์กลางแห่งหลักความจริงเสมอไปนั่นเอง ไม่มีความเสียหายแก่ผู้บำเพ็ญแม้แต่รายเดียว นอกจากจะปฏิบัติผิดจากหลักธรรมไปเท่านั้น อาจมีทางเสียหายเกิดขึ้นได้ไม่ว่าทางโลกทางธรรม

อนึ่ง ไม่เคยปรากฏพระธรรมบทใด บาทใด ไปกดขี่บังคับลงโทษแก่ผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ให้กลายเป็นบอเป็นบ้าขึ้นมา ที่นักปฏิบัติได้กลายเป็นผลเสียหายขึ้นมาเช่นเป็นบอเป็นบ้าไปนั้น เพราะปฏิบัติผิดจากหลักธรรมของพระพุทธเจ้าโดยเจ้าตัวไม่รู้ เมื่อปรากฏผลที่ผิดหวังเพราะต้นเหตุทำให้ผิดนั้นขึ้นมาให้ตาโลกเห็นว่า นักปฏิบัติกรรมฐานนั้น ๆ กลายเป็นบอเป็นบ้าไปเช่นนั้น จึงเกิดมีการตำหนิติโทษผู้อบรมกรรมฐานและวงพระศาสนาว่า เป็นธรรมให้ร้ายแก่ผู้บำเพ็ญในทางดี เฉพาะตนเองก็เกิดความอิดหนาระอาใจ เพราะกลัวจะเป็นอย่างนั้นบ้าง ไม่อยากบำเพ็ญแท้จริงในขณะที่ผู้บำเพ็ญเพื่อทางดีนั่นเอง แต่กลายเป็นทางชั่ว เพราะผิดจากหลักธรรมโดยเจ้าตัวไม่รู้ ผลจึงปรากฏเป็นที่น่ากลัวซึ่งไม่มีใครปรารถนา แต่ก็ปรากฏแก่ผู้ดำเนินผิดโดยเจ้าตัวไม่รู้ ส่วนมากผู้ปฏิบัติที่กลายเป็นบุคคลที่น่าขยะแขยง คือเป็นบอเป็นบ้าขึ้นมา **เนื่องจากเมื่อจิตรวมสงบลงแล้ว จิตของตนถอยออกมา**

และรับรู้กับอารมณ์ต่าง ๆ จะเป็นเรื่องดี เรื่องชั่ว เรื่องเพลิดเพลิน หรือโศกเศร้าชนิดใด ไม่ได้ทำความสนใจว่าผิดหรือถูก ถ้าเป็นสิ่งที่น่าเพลิดเพลินก็เพลิดเพลินไปตามจนลืมตัว ถ้าเป็นสิ่งที่น่าโศกเศร้าหรือน่าหวาดเสียวน่ากลัว ก็กลัวจนตัวสั่น ถึงกับกลายเป็นบ้าขึ้นมาในขณะนั้นด้วยเหตุนี้เป็นจำนวนมากมาย ความจริง หลักธรรมของพระพุทธเจ้าไม่ทรงชมเชยผู้ที่หลงไปตามนิมิตต่าง ๆ เช่นนั้น แต่ทรงชมเชยผู้มีความฉลาดรอบคอบรอบรู้เรื่องที่เกิดจากตัวเอง เช่น*สภาพใดที่เกิดจากหลักสมาธิต้องเป็นผู้รู้เท่าทันสภาพนั้นโดยทางสติปัญญา นิมิตใดที่ปรากฏขึ้นในขณะภาวนา ก็ให้รู้จักพิจารณา รู้ตามสภาพของนิมิตนั้น* มิใช่เพลิดเพลินหรือหลงตามจนลืมตัว แล้วเกิดความกลัวจนลืมตาย และเป็นบ้าขึ้นมา ลักษณะที่เป็นทั้งนี้ ไม่ใช่ทางแห่ง สวากขาตธรรมของพระพุทธเจ้า แต่เป็นทางความลุ่มหลงของผู้บำเพ็ญที่ตนเข้าใจว่าเป็นทางถูก จึงกลายเป็นความผิดโดยไม่รู้สึกเท่านั้น ถ้าเรามี สติ รู้เรื่องกระแสของใจที่ไปพาดพิงกับสิ่งใดด้วย มีสติปัญญาไตร่ตรองดูสภาพที่มาพาดพิงกับใจโดยรอบคอบด้วย แล้ว จะไม่มีความเสียหายอะไรเกิดขึ้นแก่ผู้ปฏิบัตินั้น ๆ เลย นอกจากจะได้อุบายต่าง ๆ เกิดขึ้นจากสิ่งที่มาสัมผัส ทั้งเป็นขึ้นจากภายนอก และปรากฏขึ้นทางภายใน จะไม่มีทางเสียหายเกิดขึ้นจากผู้บำเพ็ญทางด้านจิตภาวนาเลยแม้แต่น้อย

ดังนั้น เราเป็นนักปฏิบัติกรรมฐานภาวนาเป็นกิจประจำเพศและประจำนิสัยของผู้ใคร่ต่อธรรม อาจมีการผ่านอารมณ์ที่กล่าวมานี้อยู่บ้าง **จงตระหนักใจเสมอว่าสิ่งที่ปรากฏขึ้นในมโนภาพทุกประเภท ให้ถือเป็นทำนองเดียวกับที่เรามองเห็น**สิ่งต่าง ๆ ด้วยตา เช่นคนชั่วผ่านสายตา เราก็มองเห็น แต่เราไม่ได้ชั่วตามเขาก็ไม่มีความเสียหายอะไร คนบ้าคนบอผ่านสายตา เราก็มองเห็น แต่ไม่ได้เป็นเช่นเขาก็ไม่มีความเสียหายอะไร เพราะเรารู้ว่าเขาเป็นคนชั่ว คนบ้า ต่างหาก ส่วนเราก็เป็นคนดีอยู่ตามเดิม เรามองเห็นเสือว่าเป็นสัตว์น่ากลัว แต่ก็ไม่เป็นสัตว์ไปตามเสือ ทั้ง

นี้ย่อมไม่มีความเสียหายอะไรเกิดขึ้นเพราะการเห็นนั้น ๆ เรื่องดีเรื่องชั่วเคยผ่านทางตาหูเรามาเป็นจำนวนมากมาย เราไม่เห็นความดีความชั่วแห่นสิ่งเหล่านั้นแล้ว นอกจากเราจะมีความชอบพอติดใจกับสิ่งเหล่านั้น แล้วนำแบบนั้นมาใช้ จึงจะกลายเป็นดีเป็นชั่วไปตาม ในมงคลสูตรบทว่า อเสวนา จ พาลานํ ปณฺฑิตานญฺจ เสวนา ก็หมายถึงอย่างนี้เอง หลักแห่งการปฏิบัติต่อนิมิตที่เกิดกับใจก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน **ฉะนั้นโปรดทำปัจจุบันจิตให้สัมปยุตด้วยสติ และสัมพันธ์กับอาการแห่งธรรมที่มีอยู่ในกายของตน จะเป็นหลักประกันความเสียหายมิให้เกิดขึ้นหนึ่ง เป็นหลักรับรองคุณธรรมอันจะปรากฏขึ้นภายในใจหนึ่ง และเป็นหลักรับรองความก้าวหน้าของจิตหนึ่ง** ไม่ว่าด้านสมาธิและด้านปัญญา จะปรากฏขึ้นจากหลักปัจจุบันดังกล่าวแล้วทั้งนั้น ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติจิตภาวนาจึงควรหนักทางสติกับปัญญา เพราะจิตแม้จะแสนโง่แสนพยศ ก็ย่อมไม่มีอำนาจเหนือสติปัญญาของผู้สนใจต่อการฝึกฝนทรมานตนเองไปได้ ขอให้ทำความมั่นใจกับธรรมทั้งสองซึ่งเป็นสิ่งสำคัญให้มาก ๆ การแสดงธรรมครั้งใดวันใดไม่เคยเว้นสติกับปัญญาเลย และต้องนำแสดงออกหน้าเสมอ เพราะเหตุใด ขอให้ท่านนักปฏิบัติทั้งหลายนำไปพิจารณา ก็เพราะคำว่า สมฺมาทิฏฺฐิ สมฺมา สงฺกปฺโป ในองค์มรรคแปดนั้นคือองค์ปัญญา จะยกขึ้นก่อนหรือทีหลังไม่สำคัญ แต่สำคัญว่า ปัญญา คือความฉลาด เช่นเดียวกับนายหัวหน้างานทุกแผนกต้องเป็นผู้ฉลาดรอบคอบในกิจการทุกแขนง คนโง่ไม่เคยมีใครให้ไปเป็นหัวหน้างานในวงงานต่าง ๆ ต้องเอาคนฉลาดทั้งนั้น เรื่องสติกับปัญญาก็เป็นธรรมจะนำผู้ปฏิบัติตามให้กลายเป็นคนฉลาดเป็นลำดับเช่นเดียวกัน *การปฏิบัติธรรมมาเป็นเวลานานแต่ไม่ค่อยปรากฏผลก็ดี ที่ปรากฏเพียงเล็กน้อยแล้ว เสื่อมสูญหายไปก็ดี ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับเรื่องสติ ปัญญา ไม่ติดต่อ หรือไม่เห็นสติกับปัญญาเป็นเรื่องสำคัญ* จึงทำให้เจริญก้าวหน้าไปไม่ได้

จิต แม้จะมีความมืดหนาต่อสิ่งทั้งหลายที่มีอยู่รอบตัว จะต้องกลายเป็นจิตที่ผ่อง

ใสและปรากฏเงาของตัวขึ้นมาได้ ด้วยอำนาจความเพียรที่มีสติปัญญาคุ้มครองใจ และจะค่อยเจริญก้าวหน้าไปโดยลำดับ ทั้งด้านความสงบผ่องใส และด้านความฉลาดแยบคาย เพราะได้รับปุ๋ยเครื่องบำรุงจากความเพียร ฉะนั้น ท่านนักปฏิบัติจึงเห็นสำคัญตรงที่การดัดแปลงจิตใจ อย่าปล่อยตามอำเภอใจซึ่งมีสิ่งที่ชั่วผลักดันอยู่ภายใน จะถูกดันลงทางต่ำโดยไม่มีสถานีจอดแวะ และนับวันจะเสื่อมทรามและเลวลง จนผลสุดท้ายไม่มีทางหักห้ามไว้ได้ จำต้องยอมจำนน ปล่อยให้สิ่งผลักดันฉุดลากไปต่อหน้าต่อตาทั้ง ๆ ที่ตัวเองรู้อยู่ว่าไม่ดี แต่จำต้องปล่อยไปตามยถากรรม ทั้งนี้เป็นเพราะความปล่อยตัวยอมให้ตามบุญตามกรรมเป็นผู้จัดการเอง ผลที่ปรากฏขึ้นจึงเป็นบุคคลที่ไร้คุณค่าและหมดหวังในทางดีมีความสุข ทั้งเป็นที่น่าเกลียดและทุเรศของพลเมืองดีทั่ว ๆ ไป ไม่มีใครอยากคบค้าสมาคมด้วยเลย การปล่อยใจต่อความเพียรทางภายใน ผลที่ปรากฏขึ้นจะมีลักษณะเช่นเดียวกัน ขอให้นักปฏิบัติทุกท่านโปรดทำความเข้าใจกับตนเองแต่บัดนี้เป็นต้นไป เวลานี้ยังไม่สายเกินไป พอมีทางและโอกาสจะแก้ตัวได้ เพราะการแก้ตัวจากสิ่งชั่วหรือสิ่งบกพร่อง เป็นทางนักปราชญ์เคยดำเนินมาแล้ว ท่านพยายามแก้ไขและดัดแปลง ส่วนบกพร่องจนถึงขั้นสมบูรณ์ และปรากฏเป็นอัจฉริยบุคคล ให้โลกได้ถือเป็นคติและกราบไหว้ตลอดมา คือ พุทฺธํ ธมฺมํ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ ทั้งสามอัจฉริยะนี้ (สิ่งประเสริฐ) โปรดทราบว่าเกิดจากการดัดแปลงแก้ไข **มิได้เกิด**ขึ้นมาตามบุญตามกรรมอย่างที่เข้าใจกัน

ได้กล่าวแล้วเบื้องต้นว่า การกำหนดพิจารณาอาการของกายก็ดี บทธรรมก็ดี อานาปานสติก็ดี ที่จะให้ปรากฏผลเป็นลำดับและแน่นอนนั้น โปรดทำโดยความจงใจและมีสติเป็นพี่เลี้ยงติดตามความเพียรอาการทั้งสาม คืออาการของกาย บทธรรม และลมหายใจ จะเป็นฐานที่เกิดความสงบและเกิดปัญญาได้แน่นอน เพราะทั้งสามอาการนี้ทรงความจริงอยู่ในตัวโดยสมบูรณ์แล้ว ผู้มุ่งต่อความสงบ หยั่งจิตเข้าสู่อาการทั้งสามอาการใดอาการหนึ่ง จะปรากฏผลคือความสงบขึ้นมา ถ้ามุ่งเพื่อวิปัสสนา พอหยั่งจิต

เข้าสู่อาการเหล่านี้ และสอดส่องไปตามอาการนั้น ๆ ก็จะกลายเป็นความแยบคายขึ้นมาตามลำดับการพิจารณากว้างแคบหยาบละเอียดของผู้พิจารณา เพราะอาการที่กล่าวนี้นอกจากจะเป็นความจริงโดยสมบูรณ์แล้ว ยังเป็นการเปิดเผยความจริงอยู่ตลอดเวลาอีกด้วย ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงสามารถรู้ได้โดย โลกวิทู ไม่มีสิ่งใดลี้ลับ ไม่ว่าโลกนอกคือ สภาวะทั่ว ๆ ไป ไม่ว่าโลกในคือกายกับใจ กลายเป็นความบริสุทธิ์ขึ้นมาในพระทัย เมื่อเราหยั่งสติปัญญาเข้าสู่กายสู่ใจของตนตามแนวทางที่อธิบายมา เรื่องของพระพุทธเจ้าและพระสาวก กับเรื่องของเรา จะมีลักษณะเช่นเดียวกัน เพราะเดินทางสายเดียวกัน ทั้งจะรู้เห็นสิ่งต่าง ๆ ในระหว่างการดำเนินคล้ายคลึงกับพระพุทธเจ้าและพระสาวกตามภูมินิสัยวาสนาของตน ผลที่ปรากฏคือความบริสุทธิ์จะเป็นเช่นเดียวกัน และยังมีธรรมรับรองไว้ว่า ผู้ถึงแดนแห่งความพ้นทุกข์โดยสมบูรณ์แล้ว ไม่มีอะไรยิ่งหย่อนกว่ากันในความบริสุทธิ์ จะแปลกต่างกันอยู่ก็เพียงอำนาจวาสนา ปัญญาสามารถฉลาดรอบรู้สิ่งภายนอกจากความบริสุทธิ์เท่านั้น สมกับศาสนธรรมที่ประทานไว้ก็ทรงมุ่งเพื่อความบริสุทธิ์สำหรับผู้ปฏิบัติอย่างยิ่งยวด และเป็นผลรองลงมาสำหรับผู้ปฏิบัติยังไม่ถึงขั้นนั้น ที่จะปราศจากผลแก่ผู้ปฏิบัติเสียเลยนั้น ไม่เคยปรากฏในวงแห่งสวากขาตธรรมของพระพุทธเจ้า

ฉะนั้น ขอวิงวอนท่านนักปฏิบัติทั้งหลาย **โปรดทำความสนใจต่อความพ้นทุกข์ เป็นจุดเด่นของเข็มทิศภายในใจ โดยมีความเพียรติดต่อ** จะเป็นความเพียรที่ชอบยิ่ง และจะประสบแดนพ้นทุกข์แจ้งประจักษ์ขึ้นภายในใจวันหนึ่งแน่นอนในปัจจุบันชาติ วิธีดำเนิน โปรดดูกองทุกข์ มีมากน้อยในร่างกายและจิตใจ มีขันธ์ก็เท่าขันธ์ มีกายก็เท่ากาย มีใจก็เท่าใจ ไม่มากน้อยไปกว่าที่กล่าวซึ่งทั้งหมดมีอยู่กับเราและเป็นเจ้าของรอรับเสวยผลนั้น ๆ โปรดตรวจตรองดูของจริงของพระอริยเจ้าเพื่อเป็นอริยธรรม อริยจิต ขึ้นภายในใจของผู้พิจารณา สิ่งใดจะควรรู้เท่าและปล่อยวางสิ่งใดจะควรยึดไว้เป็นหลักฐานเครื่องยึดเหนี่ยวและเครื่องดำเนินต่อไป ดูข้างบน ข้าง

ล่าง ข้างนอก ข้างในให้เห็นชัดตามที่มีอยู่ ทั้งอดีตความเป็นมา ทั้งอนาคตความจะเป็นไป ทั้งปัจจุบันซึ่งกำลังเป็นอยู่ภายในกายและใจของเรา พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ เป็นต้น ไม่ใช่เป็นประโยคเล็กน้อย แต่เป็นสิ่งที่บรรดาสัตว์ลุ่มหลงกันจนหาทางออกไม่ได้ทั่วทั้งโลกธาตุด้วย เป็นสิ่งที่จะช่วยผู้หยิบยกขึ้นพิจารณาโดยทางธรรมให้รู้เท่าทันกับความจริงที่มีอยู่ในสภาพนั้น ๆ แล้วรื้อถอนตนออกจากกองทุกข์อันใหญ่หลวงได้ด้วย ฉะนั้นท่านจึงสอนนักบวชและสาธุชนผู้มุ่งมั่นต่อแดนพ้นทุกข์ เพื่อเป็นเครื่องมือและทางเดินออกจากเครื่องผูกพัน คือ อุปาทาน ที่ฝังจมอยู่ภายในใจมาเป็นเวลานาน ผู้ทำการพิจารณาได้มากเท่าไร ก็ยิ่งถอนอุปาทานได้มากเท่านั้น **ส่วนแห่งกายทั้งภายนอกภายใน ซึ่งเป็นด้านวัตถุทั่ว ๆ ไป ก็สามารถถอดถอนได้ด้วยการพิจารณา ส่วนละเอียดที่เป็นนามธรรม คือ เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ อันเป็นสิ่งที่ติดแนบอยู่ภายในใจ ก็สามารถจะรู้เท่า และถอดถอนอุปาทานในขันธ์ประเภทนี้ออกได้โดยความเห็นว่าเป็นไตรลักษณ์อันสมบูรณ์** และเป็นความจริงอยู่ตามสภาพของตน ๆ การถอดถอนอุปาทานออกไปเป็นระยะจึงหมดภาระไปเป็นขั้น ๆ อุปาทานที่ถูกถอดถอนเข้ามาเป็นลำดับ จึงรวมจุดเข้าสู่จิตดวงเดียวที่ท่านให้นามว่า ปมของวัฏฏะ ปัญญาก็สามารถพิจารณาคลี่คลายดูปมนั้นจนชัดเจนเช่นเดียวกับสภาวะส่วนอื่น ๆ สุดท้ายปัญญาก็สามารถทำลายปมของภพชาตินั้นออกได้ กลายเป็นชื่อวิวัฏฏะขึ้นมาในขณะธรรมชาตินั้นสลายตัวลงไป นามว่า วิวัฏฏะ จึงเป็นธรรมทั้งแท่งในคำว่า นิพฺพานํ ปรมํ สุญฺญํ เป็นความสูญสิ้นซากของวัฏฏะโดยสิ้นเชิง นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ เป็นความสุขอันยิ่งในชีวิตของผู้ดำรงธรรม **วิวัฏฏะ**ภายในใจ ถึงคราวขันธ์แตกไปก็มอบไว้กับสมมุติให้เขาสืบทอดกันไปตามเรื่องของธาตุที่มีประจำแผ่นดิน ส่วนวิมุตติพุทโธ อันบริสุทธิ์สุดส่วนก็เป็นอนุปาทิเสสนิพพานธาตุโยไปตามความหมดกังวล

คำว่า วิมุตติพระนิพพาน เป็นชื่อของสมมุติ เช่นเดียวกับโลกสมมุติทั่ว ๆ ไป

ถ้าไม่มีสมมุติ ผู้บำเพ็ญเพื่อพระนิพพาน จะไม่มีหลักยึด เพราะปราศจากกรุยหมาย ฉะนั้นจำต้องทำกรุยหมายเอาไว้ แต่เมื่อเข้าไปถึงที่นั่นแล้ว ไม่มีผู้จะหลงและสงสัย เช่นเดียวกับคำว่า วัดป่าบ้านตาด ถ้าไม่มีนามหรือติดป้ายไว้ คนจะมาวัดป่าบ้านตาดก็ไม่ทราบว่า วัดป่าบ้านตาดอยู่ที่ไหน ฉะนั้นจำต้องตั้งชื่อไว้ว่าวัดป่าบ้านตาด ส่วนผู้เคยมาและเคยอยู่วัดป่าบ้านตาดแล้ว ก็ไม่จำเป็นในชื่อของวัด เพราะรู้กันอยู่แล้วว่าวัดป่าบ้านตาดมีลักษณะเช่นไร

คำว่า นิพฺพานํ ปรมํ สูญฺญํ ก็ดี นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ ก็ดี จึงเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับโลกผู้กำลังบำเพ็ญเพื่อนิพพาน แต่ผู้ถึงพระนิพพานโดยประจักษ์ใจแล้วย่อมไม่มีความจำเป็นในชื่อของพระนิพพาน เช่นเดียวกับเราไม่มีความจำเป็นในชื่อของวัดป่าบ้านตาดฉะนั้น ฉะนั้น ขอให้ท่านนักปฏิบัติทั้งหลาย จงพยายามทำความเข้าใจกับตัวเอง ซึ่งกำลังปกปิดพระนิพพานภายในใจไว้อย่างมิดชิดเวลานี้ โดยทางความเพียรอย่าได้ท้อถอย เราจะเห็นแดนแห่งพระนิพพานภายในใจแจ้งประจักษ์ในวันหนึ่งข้างหน้าแน่นอน

ในอวสานการแสดงธรรมก็เห็นว่าสมควรแก่เวลา ขอความสวัสดีมีชัย จงเป็นผลสำเร็จแก่ท่านนักปฏิบัติโดยทั่วหน้ากันเทอญ.

พิมพ์ที่ ร.พ. ประสานมิตรการพิมพ์ 242 ริมทางรถไฟ สะพานยมราชพระนคร
แน่งน้อย แสงสาตรา ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

